

A felekezeti szellem erősödése a közoktatásban.

Giovan Battista da Montesecco condottiere-kapitány 1478-ban elszegődött a Pazziak zsoldjába, hogy egy vendégség alkalmával meggyilkolja Lorenzo Medicit; a firenzei dómban azonban nem merte az orgyilkosságot végrehajtani és helyette aztán két pap vállalkozott reá, „akik a szent helyekhez hozzászórtak és nem irtóztak”.*) Ez a régi történet jut az eszembe, amikor a magyar kultúrpolitika legutóbbi eseményeinek sorát végiggondolom. Az állami hatáskör visszaszorítása a felekezetiesség javára, állami jövedelmeknek felekezeti célokra való lekötése, az állami dédelgetés mellett folyó nagyarányú felekezeti szervezkedések... mind-mind olyan félelmetes, nagy dolgok, amelyek elkövetésére a legedzettebb politikai condottierék sem mernének vállalkozni; ezek végrehajtására olyan lélek kell, amelyik a szent dolgokhoz hozzá van szokva és nem irtózik környezetükben.

Az összes kultúrnemzetek történelmének tanúságaival, az egész civilizált világ köztudatával és a magyar függetlenség demokratikus, nemes hagyományaival mereven szembe helyezkedve dolgozik immár jó ideje a magyar kultúrpolitika azon, hogy a szabad állam és szabad egyház programját megakadályozva, az államot az egyházak szolgálójává alacsonyítsa le. A Szilágyi Dezső és a Csáky Albin nagyszabású, liberális egyházpolitikája és a Wlassics Gyula demokratikus

*) Burckhardt: *A renaissance műveltsége*. I. 74. 1.

iskolapolitikája helyében az Apponyi Albert és a Barkóczy Sándor sunyi klerikálizmusa alattomoskodik; a régi szabadelvű pártnak ugyan opportunistá, de mégis csak felvilágosodott hagyományait a Tisza István kálvinista türelmetlensége és a Rakovszky István pápista erőszakossága váltották fel; a függetlenségi párt programjának sarkalatos alapelveit pedig — a Kossuth Lajosnak, Irányi Dánielnek, Helfy Ignácnak nemes ideáljait — apró stréber zsidó fiskálisok, analfabéta gentry-csemeték, bugris izomfiak és szabadkőműves udvari tanácsosok fitymálgatják. A régi politikai valeművészek eme szomorú visszaesései mellett pedig nemesak a törvényhozásban és az adminisztrációban, hanem a társadalom széles és mély rétegeiben is rohamosan erősödik a felekezeti tagozódás. És mindez az államhatalomnak tevékeny dédelgetése mellett, sőt sokszor egyenesen a kormány kezdeményezésével történik tudatosan, széles alapon kidolgozott tervszerűséggel. Ám hadd beszéljenek azonban maguk a tények.

Általános hatásuknál fogva mindenesetre legfontosabbak a törvényhozási intézkedések, amelyek közt első az állami elemi iskolák tanítók illetményeiről és felügyeletéről szóló 1907: XXVI. tc.

Ez a törvény az országgyűlési függetlenségi párt egyik régi politikai ígéretének — az 1200 koronás fizetési minimumnak — elejtésével, évi 1000 koronában állapította meg az állami isk. tanítók minimális alapfizetését, amely 5—5 éves korpótlékokkal 30 éven át fölemelkedik 2400 koronára. A magasabb fizetési fokozatok 1100 és 1200 korona alapfizetésekkel kezdődnek és 30 éves szolgálat után 2500, meg 2600 korona maximumokkal végződnek. Az ország községeit lakbérosztályokba sorozza a törvény és ez osztályozás szerint kapják az egyes községekben alkalmazott tanítók az illető község lakbérosztályának megfelelő fizetéseket és a 200—600 koronás lakbéreket.

Egészen hasonló nyomokon jár a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól intézkedő 1907: XXVII. tc. is. Rendeli ugyanis ez a törvény, hogy a községek és a hitfelekezetek legkésőbb 3 év leforgása alatt tartoznak tanítóik fizetéseit legalább is az állami isk. tanítók számára megállapított javadalmazás összegére felemelni; amennyiben pedig erre költségvetéseik (!) és anyagi helyzetüket igazoló helyhatósági bizonyítványaik szerint nem volnának képesek: a hiányzó összeget az állam segélyképen fogja a tanítók kezébe bizonyos föltételek mellett utalványozni. A szerzetes tanítók és apácatanítónők

fizetéskiegészítéséről külön intézkedik a 35. §. Ez az a hírhedt apáca-paragrafus, amelyet a törvényjavaslat képviselőházi utolsó olvasása alkalmával Csernoch János és Apponyi Albert közfigyelmetlenség közepette csempésztek bele a törvénybe; tartalma az, hogy a 15. §-ban meghatározott reászorultság igazolása nélkül, egyénenként szerzeteseknél 900, apácáknál 700 koronában álló s további változás alá nem eső évi hozzájárulást utalványoz az állam az iskolafenntartók kezéhez, ha ezt kérelmezik,

E törvényeket követte az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről szóló legfrissebb s most épen szentesítés alatt álló törvény, amely a népiskolai tandíjak eltörlésével egyidejűleg a felekezeti és községi iskolák számára az elmaradt tandíj-jövedelmeknek megfelelő állami kárpótlást biztosít.

Vége ugyanezen törvénnyel egyidejűleg ugyancsak a legutóbbi napokban tárgyalta le a törvényhozás a gazdasági ismétlőiskolákról szóló kormányjavaslatot, amely a 12—14 éves iskolakötelesek számára alkalmas gyakorlati gazdasági ismétlő — tehát nem minden napos — iskolák föllállítására kötelezi a községeket, elrendeli az iskolalátogatás kötelezettségét, a tanítás tervezetét és rendjét, intézkedik a tanítók gazdasági kiképzéséről, az állami segélyezésről és a felügyeletről. Egyike lesz ez azoknak a papirostörvényeknek, amelyeket épen úgy nem fogunk végrehajtani, amint nem hajtottuk végre a faiskolákról, az általános ismétlő népiskoláról és a gazdasági ismétlő iskoláról alkotott egészen hasonló célzatú és tartalmú régebbi törvényeinket és miniszteri rendeleteinket. Nem életre való, kirakati cikk ez a törvény; nem is óhajtunk vele foglalkozni.

Röviden ezek azok a törvényhozási intézkedések, amelyek a magyar kormánynak és a koalíciós pártoknak kulturális tevékenységét eddig kimerítették. Csupán a teljesség kedvéért kell még fölemlítenem Apponyi Albert grófnak azt a most egy éve elejtett nyilatkozatát, hogy t. i. „ha az Isten megsegíti őt (Apponyit) és kellő időn át megmarad a bársonyszéken”, akkor a katolikus autonómia meglesz. Az isten, a koalíció és Apponyi gróf — úgy látszik — teljesen egy akaraton vannak, mert a múlt évi ígéretet nem régiben úgy erősítette meg a miniszter úr, hogy az autonómiára vonatkozó törvényjavaslat már körülbelül készen is van.

Miután pedig a szóban forgó összes törvények is, meg a katolikus autonómiára vonatkozó miniszteri ígéret is, a koalíciónak osztatlan és lelkes helyeslésével találkoztak: kétségtelen ez ügyekben a kormánynak és a koalíciónak olyan személyes és egyetemleges felelőssége, amelyet már nem lehet deriválni a paktum kényszeréből.

Nemcsak szükséges, hanem érdekes is tehát részletesen és világosan kimutatnunk, hogy a nemzeti kormány e működésével épen a nemzeti kultúrát mennyire viszi visszafelé, a középkori felekezeti széttagoltság és műveletlenség állapotába; meg hogy az uralkodó függetlenségi többség saját negyven esztendőös politikai programjának megtapodásával hogyan adta fel az állami közoktatásnak elsőrendű, nagy élet-érdekeit!

* * *

Az első szembeötlő vonások, amelyek Apponyi összes törvényein végig húzódnak, egyfelől az állami közoktatás hagyományos nagy elvének megtagadása, másfelől a felekezeti iskolázás állandósítása és kedvezményezése. E programszerű elveket a miniszter beszédeiben is, javaslatainak indokolásában is nyíltan hirdeti, fennen hangoztatván a felekezetek iskolatartási jogát és az állami oktatás szükségtelenségét, meg kivihetlenségét.

Mindenek előtt rekesszük ki a tárgyalásból a felekezetek iskola-jogát; modern politikus előtt ez nem is jogi kérdés: a tételes törvények csepürágó jogászai pedig tartoznak azt tudni, hogy a mi iskola-jogunk alaptörvénye, az 1868: XXXVIII. te, mindenkinek, hitközségeknek, társulatoknak, egyeseknek, községeknek, és az államnak egyaránt megadta az iskolatartás jogát. (10. §.) Megadta, föltételekhez kötötte, á föltételeket időközben sokszorosán változtatta és . . . bármikor megvonhatja azt. Erről nem érdemes beszélni sem!

Más és fontos kérdés azonban az, vajjon csakugyan olyan jó-e ez a felekezeti oktatás, hogy nem szükséges az állami oktatásra áttérni? A kultúra érdekében csakis az a kérdés fontos, hogy a felekezeti, avagy az állami iskolázás a jobb? Ezt kell mindenekelőtt eldöntenünk! Köztudomásúak a következő adatok:

Magyarországon 1906-ban az összes iskoláknak 68¹/₂%-a osztatlan, vegyes osztályú volt, 67¹/₂%-a egytanítós és valamennyi iskolában átlag 84 tanuló jutott egy-egy tanítóra. Ez országos állapotokért pedig a felekezetek a felelősek, mert az ő kezükön van az iskolák tetemesen túlnyomó többsége, amennyiben 2046 állami és 12.734 felekezeti népiskolánk áll fenn, vagyis az összes népiskolák 77%-a felekezetek kezén van. Tehát a felekezetek produkálták iskolaszervezeteikkel az osztatlan, egytanítós, túlzásúfolt, vegyes iskola-típust, mint a magyar népoktatás uralkodó intézményét. Az 1905/6. isk. évben 1447 olyan iskola volt Magyarországon, amelyben elégtelen sikerrel tanították a magyar nyelvet és ez valamennyi felekezeti iskola volt; vegyes tanítási nyelv volt használatban 3248 iskolában s ezek 65 kivételével mind felekezeti iskolák voltak. Több mint

2000 oklevélnélküli tanító működik az országban, 888 tanító keveset, 300 épen semmit nem tud magyarul és ezek mind a felekezeti iskolák árnyékában húzódnak meg. Az állami iskolák viszont minden tekintetben jobbak az országos átlagoknál, közülök csak 44% az egytanítós, és egy-egy tanítóra átlagosan 59 tanuló jut. Egy-egy felekezeti iskola évente átlag 1700 koronába kerül, míg az állam 5500 koronát költ egy-egy iskolára; a felekezeti tanítóképzők költségeiből egy-egy kiképzett tanítóra 772 korona nevelési tőke jut, míg az állami képzők 2052 koronát költenek egy-egy növendékükre.*) Ha pedig benézünk egy-egy felekezeti iskola belső, szellemi életébe, ott találjuk a meddő múltnak apoteozisát, a modern élet anyagi és szellemi eredményeinek ignorálását, a természettudományok lebecsülését, a vallási dogmák és hagyományok nyúgeit, melyek a gondolat szabadságát és a tetterre kész bátor aktivitást békóba verik és elaltatják, azután a felekezeti különbségek szorgos ápolását . . . röviden szólva a modern kultúra elleni reakciót és a felekezeti visszavonást. Már most ugyan nem vakmerő szélhámoskodás-e azt állítani, hogy a felekezeti népoktatás megfelelő s nem szükséges az állami közoktatás?

De van az állami közoktatás ellen Apponyi miniszternek még egy ellenérve, hogy t. i. „Magyarországon épen nemzeti szempontból volna veszélyes a szellemek egész igazgatását a mindenkori központi kormány kezébe adni”. Így szónokolt közhelyeslések közepette az állami közoktatás ellen annak a függetlenségi kormánypártnak kultusz-minisztere, amely pártnak programjában immár negyven esztendeje benne van az állami közoktatás elve! Hát beszéljünk e kérdésről egyszer becsületesen és világosan. A „nemzeti szabadság” hangoztatásánál a farizeusok sunyi alattomosággal arra célozgatnak, hogy jöhet még reánk olyan veszedelem, amikor majd szemben állunk idegen nemzetiségű uralkodó-házunkkal s akkor bajt okozhat az állami tanítók függősége. Ám tegyük fel a képtelen esetet, hogy a legkeményebb katonai diktatúrával súlyosbított darabont-korszak szomorú napjai virradnak reánk s 30.000 államilag kinevezett köztanítónk van, oly becstelen szolgálati viszonyban, mint ma (t. i. pragmatika nélkül!). Ez esetben az egész tanítóságot minden veszély nélkül össze lehet zúzni áthelyezésekkel, felfüggesztésekkel, fegyelmi eljárásokkal és a modern inkvizícióknak mindenféle más hüvelykszorítóival . . . Mi lesz ebből? Mondjuk, mind a 30.000 magyar hitványul behódol, vagy

*) Ez adatokat lásd a *Statiszt. évkönyvben*, Kunfi: *Népoktatásunk bűnei* c. füzetében és egy névtelen szerzőnek *Ki tanítja és ki tanítsa a magyar népet?* c. röpiratában.

közülök 10.000, 20.000, annyi-amennyi ott hagyja állását és helyére Csaszlauból hoznak facér kellnereket . . . Hát mi következik ebből? Ezen fordul meg a nemzeti függetlenség sorsa? Mesebeszéd! Ha mi félelem nélkül odaadjuk az állam centrális hatalmába az egész pénzügyünket, az igazságszolgáltatást, a közigazgatásnak legfontosabb teendőit, az autonómiának főfelügyeletét s ellenőrzését, a postát, a vasutat, a földművelés-, ipar- és kereskedelem sorsát; azután a mumus gyanánt emlegetett idegen uralkodó házra bizzuk majdnem ellenőrzés nélkül a hadseregünket . . . és ily körülmények között nyugton és békén reméljük nemzetünk fentmaradását, sőt fejlődését: akkor mi félteni valónk van a 25—30.000 tanító állami centralizálásától? Hát volt-e valaha és lehetséges-e egyáltalában olyan agresszív, támadó centrális politika, amely a tanítók munkájával akarná hatalmi céljait megközelíteni?

Különben a szemünk előtt az imént folyt le a párt-politikai váltógazdaságnak egy három fordulás fázisa, vizsgáljuk meg ezt a kérdéses szempontból. A szabadelvű éra nyomasztó uralma után nyakunkra ült a darabont-korszak és ennek nyomában reánk alkonyult a politikai szédelgések mai sötét éjjele . . . Vajjon mi szerepe volt e változásokban a tanítóságnak? Ugyan számított-e csak egyik politikai irány is a tanítóság osztály-erejével? Avagy kalkulálta-e, próbálta-e valaha bármilyen politikai zsarnokság a „szellemek központi igazgatása” útján realizálni a maga hatalmát? Mindezekről szó sem lehet: üresen puffogó frázis biz ez az érvelés, amelyet a jámbor hívők ravasz riasztgatására alkalmaznak időnként a politikai szemfényvesztők.

Hiszen ha megállhatna az az ellenvetés, hogy a nemzet függetlenségi érdekéből a tanítóság egy részét vegyük ki az állam hatósága alól: akkor ugyancsak a nemzeti függetlenség tekintetéből azt is követelnünk kellene, hogy például a fináncok egy részét Vaszary Kolozs nevezze ki, az állami méntelepek fölött meg talán a győri püspök regnálhatna, azután a bírák egy részét az unitárius püspök ültetné székükbe, a huszárezredeket pedig a pesti főrabbi vezényelhetné és így tovább. Úgy-e bolond az eset? *)

Csakhogy szerencsére minderre épenséggel nincsen szükség és a társadalomtudományok mai exakt megállapításaival szemben a hatalmi tényezők ilyen mesterkéltséttagolását, a politikai egyensúlyozás bohóságait (*Divide et impera!* stb.) bátran sutba vágthatjuk a politikai babonák lim-lomjai közé. Az a szociálpolitikai recept, amely szerint az iskola-politikát Apponyi kezeli, hogy t. i. hagyjuk meg iskoláinkat

*) Lásd Harkányi: *Az állami közoktatás* című cikkét az *Új Korszak* 1907. 1. számában.

a mai 13-féle, egymástól független sok iskolafentartó hatóság kezében: ez a középkori államok receptje, amikor az izoláltan élő, műveletlen tömegek fölött egy-egy ravaszkodó vagy erőszakos dinasztia csakis így tudta uralmát fentartani. A kultúrállamok nem tűrik meg az egymást lenyűgöző szellemi erőket, egy célra egyesül bennük minden tényező és egyetemes törvényszerűséggel haladnak az egységes, világi közoktatás felé. A középkori dinasztikus iskola-politika helyét e modern államokban, az igaz értelemben vett nemzeti kulturális egységekben, lépésről-lépésre a köznevelésnek centralizált állami rendszere foglalja el.

És amikor az egész civilizált világon egyetemes törvényszerűséggel tárul elénk a kultúrának ez a fölfelé vezető, széles és biztonságos országútja: akkor minket kétrétű, alattomos, sanda beszédekkel akarnak elámítani, hogy visszafelé vigyenek a felekezetek szellemi és politikai uralma alá.

Azt mondják a fentebbi analógiákról, hogy azok a mi sajátos viszonyainkra nem alkalmazhatók, nemzetiségi tagoltságunk mai állapotában — úgy mondják — mi nem követhetjük az egynyelvű nagy nemzeti államok kultúrpolitikáját stb. Ez az egész érvelés összes előzményeivel és következtetéseivel együtt merőben alaptalan ferdítés. Első sorban a mi nemzetiségi tagoltságunknak egyik legfőbb előidéző oka és állandó erős bástyája éppen a felekezeti iskolázás és a felekezeti izoláltság. Hisz ép a koalíció kürtöli egyre a pánszláv-mozgalmak, a dáko-román törekvések és a *Schulverein*-agitáció rémhíreit. A híres hazafiak azonban egyszerre megfelekeznek összes nemzeti aggodalmaikról, csakhogy a felekezeti szellemet erősíthessék az állami hatalom rovására. Ilyen komolyan kell venni az ő egész hazafiúi keservekkel teli szótárukat!

Nem „a felekezetek papjai és tanítói voltak-e a magyar kulturális egységnek is, meg nemzeti egységnek is legerősebb ellenzői”? És ezzel szemben vajjon még a legkorrumpáltabb kormányok idejében is ugyan akadt-e csak egyetlen állami iskola, amely e tekintetben panaszra adott volna okot?

Mi ugyan azt tartjuk, hogy egy társadalom kultúregységének megteremtésében és nemesítésében az iskoláknak csak másodrangú, járulékos szerepük van s már többször kifejtettük e folyóirat hasábjain, hogy az iskolai kényszer-magyarosítás, mint egyéb rokonirányú gazdasági, politikai és kulturális hatások hiányában izoláltan álló tényező, mennyire bornírt, pedagógia ellenes és meddő vállalkozás. Akik azonban az iskoláktól egymagukban véve is hatásokat várnak e téren, azok kénytelenek azt beismerni, hogy a magyar iskolázásnak sok százados

múltja nemcsak teljesen igazolta e tekintetben a felekezeti iskolázásnak tehetetlen meddőségét, hanem épen a nemzeti kultüregrységgel szemben való aktív ellenséges hajlamosságát is bizonyította. Szokásos gyanúsítás az is, hogy az iskolák teljes államosítása esetében a germanizálás súlyos veszedelmének lehetünk kitéve. Nem szólva arról, hogy ez a föltevés magában véve politikai lehetetlenség, legyen elég e tekintetben arra hivatkoznunk, hogy az iskolák útján való nemzeti asszimilálás még a legszívósabb és legkíméletlenebb eljárásokkal sem sikerült sehol és sohasem. Legjobb példája különben ennek épen Magyarország, ahol — az egyenlőtlen jogok és a fajuralom klasszikus hónapán*) — immár 40 éve folyó iskolai magyarosításunk eredményeivel senki sincs megelégedve.

Apponyi azonban azt magyarázza a szőnyegen forgó három törvény indokolásában, hogy az állami és nemzeti érdekek biztosításáról teljesen gondoskodnak az új törvények. Az igaz, hogy e tekintetben az új törvényekben mindaz megvan, amit egy törvénytől csak kívánhatunk . . . ámde ugyanezek a törvényes rendelkezések megvoltak már az 1868: XXXVIII., az 1879: XVIII., az 1893: XXVI. és még néhány más törvénycikkünkben, csakhogy épen úgy nem hajttattak végre, mint ahogyan nem hajttatnak végre majd ez új törvények sem. Hogyha különben Apponyi miniszter a magyar nemzeti érdek megóvásáért annyira buzog, hogy egymásután soron kívül sürgősen gyártatja e törvényeket: e buzgalmát sokkal hatásosabban kimutathatná a már életben levő törvények alapján, amelyeket a felekezeti iskolák évek hosszú sora óta lábbal tápodnak. így például saját jelentésének adatai szerint tüstént bezáráthatna 1447 felekezeti iskolát, elmozdítatna 1188 magyarul épen nem, vagy nem eléggé tudó tanítót stb. Ugyan miért nem teszi meg ezt a miniszter úr? Ez az intézkedés sokkal gyorsabban és gyökeresebben biztosítaná az állami tanterv egyetemes érvényesülését, mint a felekezetek számára oly bőkezűen fölkinált milliók! Nem teszi, mert lehetetlenség, mert ostobaság volna s mert Apponyi miniszter úrnak nem „az állami tanterv érvényesülése, nem a kultüregrység, meg a magyar nemzeti érdekek biztosítása” kell: az ő szíve a felekezeti iskolák megerősítéséért dobog, ezért kellenek e sürgős új törvények, amelyek nemcsak hogy meghagyják az iskolákat a felekezetek kezén, hanem tetemes anyagi támogatások biztosításával még lehetővé teszik a felekezeti iskolázás nagyarányú fejlődését és örök időkre való állandósulását. Külön is szólunk kell azonban a népiskola ingyenességéről rendelkező új törvény felől, de ezt már röviden elvégezhetjük. Először meg kell állapítanunk, hogy

*) Brailsford a *Daily News*-ben.

az 1868: XXXVIII. te. 51. §-a már törvényerővel biztosítja a szegények teljes tandíjmentességét és így az Apponyi ingyenessége csakis a gazdagok kedvezményezése. Azután meg kell állapítanunk azt, hogy az 1907: XLV. te. 32. §-a az éves cselédek gyermekeinek bérírási és tandíját a gazda terhére rója és megtiltja, hogy ez a cseléd béréből levonassék; az Apponyi ingyenessége tehát továbbá a cseléd-tartó birtokosok kedvezményezése. Az új törvénynek legnagyobb hasznát azonban a felekezetek fogják látni, akik a kellemetlen és bizonytalan tandíjjövedelem helyett a kényelmes és biztos állami pauszálékát húzzák majd. Sajátságos, szinte ördögi machináció rejlik azonban a törvénynek ama szakaszában, amely egy-egy tanuló után legfeljebb 15 korona évi tandíjpótlást hárít az államra; ennek folytán nem kaphatnak pótlást az ág. ev. és az izr. iskolák közül épen azok a kiválóan jó intézetek, amelyek magas tandíj-bevételükből tudják nyújtani igazán nagyon jó iskolai képzésüket. Ezeket a legjobb iskolákat el fogja seperni az új törvény s ezzel a megfordított szelekcióval eléri azt, hogy egyetlen jó népiskola sem marad a felekezetek kezén.

Különös nyomatékkal kell rámutatnunk végre még arra, hogy ez a törvény az iskolakerülők számát egyáltalában nem fogja csökkenteni, mert hiszen az a 650.000 gyermek nem a tandíj terhe miatt nem járt iskolába, hanem azért, mert egyáltalában nincsen számára iskola! Röviden tehát ez a nagy hozsannával fogadott törvény nem a szegényeknek, hanem a gazdagoknak kedvez, nem apasztja az analfabéták számát, hanem biztosítja és állandósítja a felekezeti iskolák eddigi jövedelmeit. Nem a kultúra terjesztésének és fokozásának, hanem a közművelődés megakasztásának és a mai elmaradottság konzerválásának tényezője az.

Ám lássuk azonban azt is, hogy mibe kerül mindez az államnak? A felekezeti népiskolák eddigi költségeiből fedeztek

a felekezetek maguk	6	milliót
a községek	3,9	„
az állam	6,7	„
az összesen	16,6	millió

korona költségnek tehát eddig is csak 36 %-át fedezték a felekezetek. A tanítófizetések kiegészítéséről szóló törvény életbeléptetése után mindjárt körülbelül további 5 millió koronával segíti az állam a felekezeteket, ha nem számítjuk is a szerzetes és apácatanítók valószínűen bekövetkező gyors megsokasodását. Ez az összeg évről-évre növekszik majd a szaporodó korpótlékokkal és a tandíj-pótlásnak a felekezeti iskolák részére jutó 2,5 millió korona évi összegével együtt már 1911-ben legkevesebb 14,2 millió korona évi hozzájárulást jelent az állam

terhére. A fentebbi kalkuláció tehát így úgy alakulni, hogy fedezni fognak a költségekből

a felekezetek maguk	3,5 milliót
a községek	3,9 „
az állam pedig	14,2 „
az összesen	21,6 millió

korona költségnek tehát csak 16%-at fedezik majd a felekezetek, jóllehet az iskolákat mégis változatlanul kezükben fogják tartani.

Az állam pedig ezzel a 14—15 millió évi kiadással sem az iskolák számát nem szaporította, sem azok minőségét nem javította meg, mert hiszen e tömérdek pénz a jómódú szülőknek és a cselédes földbirtokosoknak elmaradó tandíjait pótolja és a tanítóknak eddigi silány fizetéseit javítja valamennyire az iskolafentartó felekezetek helyett. Szóval ez a költség semmi esetre sem kulturkiadás, hanem a felekezetek számára bőkezűen kiszolgáltató alamizsna, amelyet a kultúra minisztere a közművelődésnek amúgy is oly szegényes javadalmaiból von el, hogy segítsen a felekezeteken. A nép 41%-a írástudatlan, a gyermekeik milliói számára nincsen iskola, meglevő iskoláink 70%-a rossz, a népet végsőig terhelik a gyalázatos közgazgatás és az igazságtalan, lefelé progresszív adórendszer, meg az osztály érdek rabló-vámjai . . . és a kultúra minisztere, a két hemiszférán ünnepezt államférfiú, az emberjogok világbajnoka, a nemzet vezére, ugyan mit cselekszik? Milliókat von el évről-évre a sanyargó népnek szegényes kultúrájához oly igen szükséges jövedelmeiből, ahelyett hogy a rossz gazdálkodással, meddön kezelt iskolai és papi javakat szekularizáltatná, vagy a dúsgazdag egyházfejedelmeket és a hitvallásos iskolákért rajongó hithű gazdagokat reászorítaná iskoláik megfelelő ellátására. Hiszen ma egy-egy püspöki aula egy pár ló tartására többet költ, mint egy iskola ellátására.

De van ezeken a felekezeti szempontokon kívül az Apponyi-féle törvényeknek még egy általános jellemvonásuk és az abban ill, hogy igen alacsonyra becsülik a tanítófoglalkozást. Első sorban a fizetés megszabása hívja ki a kritikát nemcsak azért, mert az uralkodó függetlenségi kormánypárt megszegte azt a politikai ígéretét, melyet 1893-ban, tehát már 15 évvel ezelőtt, az 1200 koronás minimum megszavazására nézve tett, hanem még inkább azért, mert a mai drágaság mellett az 1000 koronás minimum magában véve is, viszonylagosan is szerfelett csekély.

Így például egy 21 éves okleveles tanító 4 elemi, 4 középisk. és 4 tanítóképző int. osztály elvégzése után a legszerencsésebb esetben kaphat évi 1200 korona kezdő fizetést, ilyen magas javadalom azonban

csak 34 község tanítóinak jár, további 104 községben már csak 1100 korona a kezdő fizetés, a többi 12.000 községben pedig csak 1000 korona. Ezzel szemben egy 4 elemi és 4 középisk. osztályt végzett, oklevél nélküli írnok 1400 korona minimális kezdő fizetést kap; egy 6 elemi isk. osztályt végzett fiatal betűszedő munkás bérminimuma pedig évi 1560 korona.

De nézzük a maximumokat is! A szóban forgó törvény miniszteri indokolása szerint a fizetésrendezés után volt 5 tanítónak 2600, 12-nek 2500, 61-nek 2400 korona évi fizetése stb., az 5644 állami tanítónak pedig összesen 8,160.300, vagyis a magyar állam tanítóinak 1907. év végén, a fizetésrendezés után, a korpótlékokkal együtt elért végfizetése átlagosan 1445 koronát tett ki. Tehát ezek a meglett, sőt részben koros férfiak, többnyire családapák, átlagosan annyi fizetést kapnak diplomás munkájukért, mint egy kezdő írnok, vagy egy alig felszabadult fiatal betűszedő munkás. Igaz, hogy a tanítók még évi 200—600 korona közt váltakozó lakbért is kapnak, amit a betűszedők nélkülöznek, de viszont ezeknek csak azt a kezdő fizetési minimumát kalkuláltuk, amely emelkedik: míg a tanítóknál a tényleges országos átlagot számítottuk ki.

Hasonlóképpen a tanítói állás lebecsülését idézi elő a fizetéseket rendező törvény 13. §-ának intézkedése; e szerint a tanító áthelyezhető alacsonyabb fizetésű csoportba osztott község iskolájához is és ez esetben korpótlékot csak akkor kap, ha az alacsonyabb fizetéstől számítandó igénye meg fogja haladni régebbi fizetését. Íme! a politikai fegyelemnek egy súlyos fegyvere, amelyet saját politikai múltjáról ily hamar megfélekedve alkalmaz a függetlenségi párt.

Nagyon magán viseli végre mesterének bélyegét ugyancsak az 1907: XXVI. te. 15. §-a is, amely szerint az állami iskola első fokú helyi hatóságának, t. i. a gondnokságnak hivatalból tagjai egyebek között mindazon hitfelekezeteknek a lelkészei, amelyek a lakosságban legalább 5% lélekszámot képviselnek. Ahol pedig a hitközség iskolája átengedésével, vagy egyéb anyagi támogatással járul az állami iskola szervezéséhez, vagy fenntartásához: ott a gondnokság nem hivatalos tagjainak egyik felét ez az illető hitfelekezet választja, másik felét pedig a főispán nevezi ki. Ily módon tehát minden állami iskolában hivatalos és törvényes képviselőt nyertek az összes felekezetek, biztosítja továbbá ez a törvény a jövőben államosítandó felekezeti iskolák részére a gondnoksági többséget egyszersmindenkorra.

Méltóan sorakozik mindezen törvények tendenciáihoz a miniszternek a felekezeti autonómiára vonatkozó dodonai ígérete, amelyet ámulva hallgatott a világ. Hiszen a katolikusok bármikor meg-

csinálhatják a maguk felekezeti autonómiáját, ehhez csak úgy nem kell törvény, mint ahogy nem kellett a reformált felekezeteknek, az unitáriusoknak, a zsidóknak és a baptistáknak autonómiájához. Mit akart tehát a miniszter ezáltal az isten segedelmével tett ígéret által mondani és miért örültek ennek annyira éppen Molnár János, meg Csernoch János? Úgy tetszik nekem, hogy a néppárt jól megértette Apponyit és nem ok nélkül örült a nagy ígéretnek, amely a nagy vallási és tanulmányi alapok sok száz millióit óhajtáná a katolikus autonómia kezére játszani. És ez a herosztratoszi cselekedet tetőznél be méltán az Apponyi-régime működését, mert ez adná a katolikus klérus kezébe a középiskoláknak és a jogakadémiáknak egy részét, sőt talán a budapesti egyetemet is, hogy azután a papok a bölcsőtől kezdve az egész életen végig minden fokozaton kezükben tarthassák nemcsak a nevelésnek, hanem a kereseti képzésnek is mennél számosabb alkalmait. Így épülne meg a lelkek fölötti papi uralom az anyagi javak szilárd sziklájára; Szűz Mária országa alapítványi birtokokkal és állami pauszálékkal biztosítva.

Íme! ezek a legutóbbi időknek és a legközelebbi jövőnek ama törvényhozási tényei és perspektívái, amelyek a magyar kultúrát elvonják a világi befolyások alól és kiszolgáltatják az egyházak, főként pedig a római kath. klérus politikai hatalmának.

Mindezen azonban nincs mit csodálkozni. A mai parlament volta-képen egy klerikális blokk, Apponyi Albert pedig hű maradt politikai pályafutásához. Életének minden fázisában fel lehet fedezni munkáján a Sennyey párt konzervatív klerikalizmusát; vörös fonálként húzódik ez végig minden tettén, de igazi imponáló nagyságban csakis most, minisztersége idejében mutatkozik. Gondoljuk csak végig, mi minden nagy dolog is történt Apponyi miniszterkedése alatt?

Az állampénztár terhére rendeleti úton fölemelte a nem állami középiskolák tanárainak fizetését, közöttük a dúsgazdag szerzetesrendek tagjaiét is; azután a jogos és már évekkel ezelőtt elismert igényeken aluli összegben állapította meg az állami tanítók fizetését; a felekezeti tanítók fizetését az állam terhére javította; a vagyonos osztályt és a cseléd tartó gazdákat fölmentette a népiskolai tandíj terhei alól, a felekezetek elmaradt tandíj-bevételeit pedig az állampénztárból téríteti meg és végül serényen dolgozik a nagy kulturálapok elidegenítése körül.

E törvényhozó működésén kívül azonban gondja volt a köz-igazgatási úton lehetséges hódításokra is. Behálózta az országot az erős klerikális érzésű, részben szerzetesrendű középiskolai főigazgatókkal; közismert agresszív felekezeti érzelmű katolikus embereket nevezett ki a legelőkelőbb tanügyi állásokra; derűre-borúra hagyta jóvá a felekezeti iskolai tanárok és tanítók megyei, kerületi és országos egyesületeinek alapszabályait; a folyó év tavaszán, amikor Günther igazságügyminiszter a képviselőházban a titkos minősítéseket törvényteleneknek mondotta, ugyanakkor rendelte el Apponyi egy bizalmas rendeletben, hogy a tanfelügyelők titkosan minősítsék az állami tanítókat; eltúrta a pápa tavalyi házassági dekrétumának törvényeinkkel ellenkező életbeléptetését; az államkincstárból akarja rendeztetni a katolikus párbér vitás ügyeit és így tovább.

Ha pedig az államhatalomnak e tervszerű és célzatos kihasználásához hozzávesszük a klerikális felekezeti szervezkedésnek a társadalomban mutatkozó nagyarányú méreteit, akkor láthatjuk csak át, hogy mennyire elernyedett ebben az országban a múlt század végének még amaz opportunistá szabadelvűsége is, amely pedig már csak gyenge és halavány visszfénye volt a forradalmak szabadságvágynak. Iskoláinkban a törvényhozás és a kormányzat programszerűen megakasztja, sőt visszafejleszti az állami közoktatást és e helyett minden fokozaton segíti, támogatja az állam pénzével és hatalmával a felekezeti iskolázást; tömegesen bevándorló külföldi szerzetesek és apácák új meg új iskolái, zárdái, klostromjai épülnek az országban szanaszét; óriási katolikus konviktusok és nevelőintézetek keletkeznek szemünk láttára egymásután; bent az iskolákban a kongregációk, a Szent Antal-, Szent Alajos- és Szent Imre-egyletek, a Széchenyi-szövetség, meg az agresszív és irányzatos ifjúsági irodalom valósággal fanatizálják a jövő Magyarországot. A tanítók és tanárok országszerte felekezeti egyesületekbe szervezkednek. Gazdasági életünket is tervszerűen hálózza be a felekezeti és pedig főképen a katolikus szervezkedés; itt vannak a nyíltan is úgynevezett keresztény-szövetkezetek, meg a suba alatt kereszténykedő fattyú-szövetkezetek; azután a kath. gazda-körök, olvasó-egyletek, népkönyvtárak; továbbá a keresztény-szocialista, a nemzeti-szocialista, meg a „nemes értelemben vett” szocialista maszlag-hintés, a katolikus tanonc-otthonok és legényegyletek, meg a rózsafüzér- és patronage-egyesületek. Társas életünket tagolják a régebbi felekezeti társaságokon (Szent-István társ., Lorántffy-egylet, izr. irod.-társ. stb.) kívül a nagy méretekben rohamosan fejlődő orsz. katolikus népszövetség és mintájára a protestánsok hasonló célzatú legújabb országos szervezete.

És ezt a múltba visszanező kultúr-politikát tökéletesen kiegészítik a nemzeti kormányoknak és a koalíciós pártoknak ama törvényhozási és kormányzati tényei, amelyek egyrészt Ausztriával szemben gyarmati állapotunkat, másrészt az ipari kapitalizmus érdekeivel szemben az agrár-feudalizmus uralmát biztosítják és konzerválják. Szemünk láttára, háborítatlanul jön itt létre az agrár-feudális érdekeknek és a klerikalizmusnak az a nagy és végzetes szövetsége, amely a kastélynak és a paplaknak uralma alá adja ennek a szerencsétlen országnak összes javait: gazdagságát és kultúráját. A kis- és nagy parasztok, a középbirtokú gentry, a mezőgazdasági, ipari és lateiner-proletariátus, az industrializmus feltörekvő polgársága . . . szóval a dolgozó, a hasznos, a produktív milliók valamennyien összes életérdekeiben meg vannak bénítva. Az egykori várurak utódai a zsoldos-csapatok helyett gazdasági s politikai intézkedésekkel igázzák uralmuk alá az országot. Modern eszközökkel visszaállítják a középkort . . . És az országban hallgat minden elem ég s föld határi közt.

Zigány Zoltán.

A női kriminalitás.

nők, amint a statisztika mutatja, mindenütt kisebb számmal szerepelnek a kriminalitásban, mint a férfiak. Igaz ugyan, hogy a statisztika nem nyújt teljesen hű képet a női kriminalitás nagyságáról. Azok a büntetendő cselekmények, melyeket leginkább követnek el a nők: a magzatelhajtás, gyermekölés, családi és szolgálati lopás, természetük szerint könnyen eltitkolhatók; kétségtelen az is, hogy a bíróságok a női büntetésekkal szemben inkább hajlandók a felmentésre. Franciaországban*) 100 vádlott közül felmentetett a férfiaknál 25, a nőknél pedig 50. Bosco adatai szerint 100, mindkét nemű vádlott közül az esküdtszékek 34 nőt és 31 férfit, a törvényszékek 31 nőt és 19 férfit, a békebírák 8 nőt és 6 férfit mentettek fel.**) De ha kétségtelen is, hogy a női kriminalitás a valóságban tényleg nagyobb, mint a statisztika mutatja, másrésről az is bizonyos, hogy mindezek dacára jóval alatta marad a férfiak kriminalitásának.

Magyarországon 1905-ben a törvényszékek és járásbíróóságok által büntett és (becsületsértés kivételével) vétség miatt elítélt egyéneknek csak 16,28%-a volt nő. Az arány körülbelül ugyanez a többi államokban is. Ausztriában (1899-ben) a büntett miatt elítélteknek 13,9%-a, Németországban (1900.) a büntett és vétség miatt elítélteknek 15,5%-a, Franciaországban 15%-a, Angliában 20%-a, Skóciában pedig 16,5%-a volt nő.

Kétségtelen, hogy a nőknek ez a kisebb kriminalitása első sorban társadalmi helyzetüknek a folyománya. A kriminalitás tényezői közül nem akarjuk ezzel tagadni a többi tényezők jelentőségét sem a szociális okok a legnagyobb jelentőségűek. A kriminalitás

*) Földes B.: *Statisztikai előadások*. 1904. I. sorozat 137. 1.

***) *Die Ursachen und Bekämpfung des Verbrechens*. Berlin, 1902. 362. 1.

társadalmi jelenség, mely a legszorosabb összefüggésben van mindig az illető társadalom viszonyaival; valaki megfelelő társadalmi környezet, „szociális milieu” nélkül sohasem lehet büntettség. A nőknél pedig épen ez a megfelelő társadalmi környezet, ez a szociális milieu hiányzik. Társadalmi viszonyaink között, midőn a nők túlnyomó része nem vesz részt a létért való küzdelemben, hanem a család körében éli le a maga életét, mintegy el van vonva tőlük az alkalom a bűn elkövetésére.

Hogy a nőnek ez a szociális helyzete magyarázza elsősorban az ő kisebb kriminalitását, nagyon érdekesen mutatja az a körülmény, hogy az oroszországi keleti tartományokban, ahol a nő a férfival egyenlő foglalkozást űz, a nő-büntettek száma igen nagy. *) Spanyolországban viszont, hol a nő egészen családi életet él, nagyon alacsony a női kriminalitás. Az ír nő Angliában több büntetendő cselekményt követ el, mint otthon, hol a család körében él. Nálunk is összehasonlítva a 70-es évek adataival, lényegesen emelkedett a nők kriminalitása: míg 1872-ben az összes büntetetteknek 11,28, 1873-ban 10,44%-a volt nő, 1905-ben, mint láttuk, a nőkre az összes büntetendő cselekményeknek 16,28%-a esett. Ez a jelentékeny változás kétségkívül abban leli magyarázatát, hogy a 70-es évek elejétől kezdve a nő helyzete hazánkban is lényegesen megváltozott. Mind többen és többen kénytelenek a saját erejükre hagyatva keresni meg a létfenntartás eszközeit, mind többen és többen élnek a családon kívül s amint a nők életviszonyai a férfiak életviszonyaihoz közelednek, velük együtt közeledik egymáshoz a két nem kriminalitásának a nagysága is.

A női kriminalitásnak, mint a kriminalitásnak általában nemcsak szociális okai vannak. A női kriminalitásnak megvannak a maga egyéni okai is, de ha sorra vesszük azokat az okokat, amelyek a nők bűnözésénél különös jelentőséggel bírnak, látni fogjuk, hogy az egyéni tényezők is a legszorosabb összefüggésben állanak a nő szociális helyzetével, szinte kivétel nélkül annak szükségszerű folyományai.

Lássuk mindenekelőtt a nők sokat vitatott magasabb erkölcsi nívóját. E kérdést illetőleg nagyon ellentétes nézetekkel találkozunk. Az írók egy tekintélyes csoportja (Vignoli, Vaientini, Angiolella, bizonyos fentartással Morrison és mások), jobbnak tartja erkölcsileg a nőt mint a férfit. Lombroso viszont épen az ellenkező álláspontot foglalja el. Szerinte a nő erkölcsileg határozottan inferioritásban van a férfival szemben. Rámutat a nők különös hajlamára a hazudozás iránt, amelyet testi gyengeségük, a menztruáció, a szégyenérzet stb. szükségszerűleg kifejlesztenek, kiemeli mint a nők jellemző tulajdonságait: a hiúságot, a haragot, a fősვნységet, az irigységet, az igazságérzet hiányát stb.; de bármilyen érdekesek legyenek is a Lombroso fejtegetései, tétele a nők erkölcsi inferioritásáról határozottan téves. Quetelet képviseli nézetünk szerint ebben a kérdésben az egyedül helyes álláspontot. A *Physique sociale*-ban kifejti, hogy erkölcsi tekintetben nincs olyan nagy és jellegzetes különbség a két nem között, mint azt sokan gondolják. Ha van is különbség, az leginkább onnan származik, hogy a nőt jobban visszatartja a szégyenérzet, a szemérem, a függő helyzet;

*) Ellis: *Verbrechen und Verbrecher*. Leipzig, 1895. 237. 1.

életmódja következtében kevesebb az alkalom; testi gyöngesége folytán nehezebb a végrehajtás. Quetelet tehát, amennyiben elősmeri a nő erkölcsi szuperioritását, ezt olyan tényezőkre vezeti vissza, melyek a nő szociális helyzetének szükségszerű folyományai.

A műveltség, melynek nagy szerepe van a kriminalitás terén, bár nem annyira a bűnözés nagyságára, mint inkább irányára vonatkozik, a nőknél általában alacsonyabb fokú, mint a férfiaknál. Ennek okát azonban megint a nő szociális helyzetében, illetőleg első sorban az ezáltal meghatározott nevelési rendszerben kell keresnünk. Darwin találon jegyzi meg, hogy ha a férfi által megszerzett intelligenciának egy része az átöröklés útján nem szállana a nőre át, e tekintetben a különbség a két nem között még sokkal nagyobb volna. A műveltséget különben joggal sorolhatnánk a szociális tényezők sorába is, mert a műveltségi állapot a legszorosabb összefüggésben van mindig a foglalkozással s így bizonyos műveltségi fok rendszerint, mint bizonyos vagyoni állapot, bizonyos társadalmi helyzet kísérelője jelentkezik. Magyarországon az 1900-iki népszámlálás adatai szerint a nők 50%-a volt analfabéta; az 1905-iki adatok szerint — pedig az alatt kétségkívül javult a helyzet — az elítélt nők 58,50%-a nem tudott írni-olvasni. Ezek az adatok, míg egyrészt érdekes világot vetnek a nők alacsonyabb műveltségi állapotára — az összes lakosság 41%-a volt 1900-ban analfabéta — másrészt jellemzően mutatják az alacsonyabb műveltségű nők magas részesedését a kriminalitásban, ami első sorban kétségkívül az alacsony műveltséggel együtt járó társadalmi helyzetnek s nem magának a műveletlenségnek a folyománya.

Az elítéltek korára vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a nők, amint már Quetelet észrevette, később lépnek a bűn ösvényére, mint a férfiak. Így az 1905-iki adatok szerint volt

12—23 éves az összes férfi bűntetteseknek	41,86%
12—23 „ „ „ női	27,46%
23—29 „ „ „ férfi	18,62%
23—29 „ „ „ női	16,60%
30—49 „ „ „ férfi	31,23%
30—49 „ „ „ női	42,74%
50 éven felül „ „ „ férfi	9,29%
50 „ „ „ „ női	13,20%

Mint ezekből az adatokból látjuk, 30 éves korig aránytalanul kevés a női bűntettesek száma s csak 30 év után kezd jelentékenyen emelkedni. Ennek okát ismét a nő szociális helyzetében kell keresnünk, abban a körülményben, hogy a nő fiatalabb éveiben kevésbé van elvonva a szülei ház oltalma alól, mint a férfi. Mindenesetre összefüggésben van ez a jelenség a prostitúcióval is, mely a fiatalabb korban az alkalmi bűntetteseknek egy részét elvonja a kriminalitástól. Főleg ennek kell tulajdonítanunk — mint alább látni fogjuk — hogy a magasabb korosztályokban viszont a női bűntettesek száma jelentékenyen emelkedik.

A kereseti viszonyokra vonatkozó adatokból nagyon jellemzően jut kifejezésre az a döntő befolyás, melyet a nő szociális helyzete a kriminalitásra gyakorol. Az 1905-iki adatok szerint, melyek

— sajnos — csak a fiatal korúakra vonatkoznak, kereső volt az összes elítélteknek 79,45%-a, holott a nőknek általában csak 25,38%-a kereső. Érdekes felemlítenünk ugyané szempontból azt is, hogy 1905-ben az összes elítélt nők 12,32%-a volt házi cseléd, míg az összes női lakosságnak csak 3,43%-a.

Tegyük vizsgálat tárgyává az elítélt nők családi állapotára vonatkozó adatokat is. Az 1905-iki statisztika szerint az elítélt nők 30,8%-a volt hajadon, az 1900-iki népszámlálás adatai szerint pedig a 15 éven felüli női lakosságnak 23,3%-a. Férjes volt az elítélteknek 58,8%-a, a 15 éven felüli nőknek általában 62,5%-a, elvált az elítélteknél 0,3%-a, általában 0,2%-a, özvegy az elítélteknek 10,19%-a, a 15 éven felüli nőknek 14,0%-a. Látjuk tehát, hogy a férjes nők kriminalitása az átlagnál kisebb, a hajadonoké pedig az átlagnál jóval nagyobb. Az átlagnál nagyobb számmal szerepelnek az elítéltek között az elváltak is. Az özvegy nők kriminalitása viszont az átlagnál kisebb, ami könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy ez a családi állapot nem jelent a legtöbb esetben magárahagyatottságot és a családi körnek hiányát. Érdekes vizsgálat tárgyává tenni, amire hazai statisztikánk ki is terjeszkedik, hogy az elítéltek közül hánynak volt gyermeke? Ez a vizsgálat a női büntettek szempontjából meglepő eredményre vezet. Gyermekekkel bírt az 1905-iki adatok szerint a női büntettek 59,4%-a, míg a férfi büntetteknek csak 39,3%-a. A helyes összehasonlítás kedvéért le kell ugyan vonnunk a női büntettek számából a gyermekkel bíró hajadonok számát. Az arányszám így 55,20% lesz, tehát még mindig lényegesen nagyobb a férfiakra vonatkozó arányszámnál. Ennek a feltűnő különbségnek okát egyrésztől a gyermeklétszám korlátozása céljából elkövetett gyermekölésben és magzatelhajtásban, másrésztől abban kereshetjük, hogy az anyát gyakran vezeti büntetendő cselekmény elkövetéséhez éppen a gyermekei iránti, az apáénál mindenesetre nagyobb, ösztönszerű szeretete.

Jellemzőbb adatokat kapunk, ha a vidék és a város eltérő befolyását vizsgáljuk a női kriminalitásra. E tekintetben szintén csak a fiatal korúakra vonatkozólag rendelkezünk adatokkal; de ezek is nagyon jellegzetesen mutatják azt a káros befolyást, melyet a város a női kriminalitásra gyakorol. Budapesten a nők az összes (fiatalkorú) büntetteknek 19,59%-át, a többi törvényhatósági joggal felruházott városban 17,54%-át, a 10.000 lakosnál népesebb községekben 11,62% a 10.000 lakoson aluli községekben pedig 9,72%-át alkották. Látjuk tehát, hogy a nagyvárostól a kisközség felé haladva fokozatosan esik a női kriminalitásnak a nagysága is. E jelenségnek — eltekintve attól, hogy a nagy városokban a nők aránya különben is nagyobb — kétségkívül szociális és pedig első sorban gazdasági okai vannak. A nagyvárosban aránytalanul több a kereső nő, mint egy kis helyen. A nők leginkább a nagy ipari és kereskedelmi vállalatoknál nyernek alkalmazást, ezek pedig a nagyvárosokban vannak koncentrálva. A nagyvárosokban éppen az említett okok miatt nagyobb nemcsak a kereső, hanem a munkanélküli nők száma is. Közreműködnek emellett más tényezők is: a nagyvárosokban lévő nyomor, a tömörkedő alkalom a bűnre, sőt a nagyvárosok lakásviszonyai is. A gyakori hurcolkodás,

szomszédok ellenőrzésének az a hiánya, mely a kisebb helyeken megvan.

Meg kell emlékeznünk az alkohorról is, mely a női kriminalitás szempontjából inkább csak negatív irányú; de mindenesetre igen nagy szerepet játszik. A nők társadalmi helyzetük következtében sokkal kevesebb alkoholt fogyasztanak és kevésbé vesznek részt a korcsmai mulatózásokban, mint a férfiak s így náluk természetesen kiesnek azok büntetendő cselekmények, melyek az alkohollal vannak közvetlen összefüggésben; ezeknek a cselekményeknek a száma pedig — mint azt a külföldi adatok mutatják — nem jelentéktelen.

Nagyjelentőségű tényezője a női kriminalitásnak, mely már nincs összefüggésben a nő társadalmi helyzetével: a mensztruáció.*) A mensztruáció gyakran jár együtt bizonyos lelki elváltozásokkal annak a szoros kapcsolatnak folyományaként, mely a nőknél a szexuális apparatus és a központi idegrendszer között fennáll. Ez az abnormis lelki-állapot egyenesen lelki betegségig is fokozódhatik. Így különösen gyakori a mensztruációval kapcsolatban fellépő mánia. Néha delíriumos állapot áll be élénk hallucinációval. Ezek a menstruációval együtt járó elváltozások könnyen vezetnek büntetendő cselekmények elkövetésére. Különösen gyakoriak az ilyen fiatal lányok által elkövetett gyűjtogatások, lopások, testi sértések, rágalmozások, hamis vádak, melyek rendszerint a mensztruáció után, néha előtte követetnek el. Leginkább hisztériás, egyébként degenerált és olyan nőknél fordul ez elő, akiknek általános ellenállási képessége pl. valamely kiállott betegség következtében meggyengült. Sajnos, a dolog természete szerint alig rendelkezhetünk adatokkal a menstruációnak a kriminalitásra való befolyását illetőleg. Lombroso közli, hogy 80 nő között, akik hatóság elleni erőszak miatt voltak elítélve, mindössze kilencet talált, akiknek a cselekmény elkövetésekor nem volt menstruációja. Az áruházi lopásokat, mely nagyvárosok egy speciális női deliktuma, szintén leginkább a mensztruáció idején követik el. Egy francia megfigyelő 56 eset közül 35-ben mensztruációt, 10 esetben pedig a mensztruáció kezdetét konstataulta.**)

Nagy részben állanak a most elmondottak a terhesség állapotára vonatkozólag is.

A női kriminalitás nemcsak nagyságát, hanem irányát tekintve is lényegesen eltér a férfiak kriminalitásától.

Vannak deliktumok, melyeknek alanya kizárólag csak férfi, illetőleg kizárólag csak nő lehet. Ilyen speciális férfi-deliktum pl. a párbaj, a szeméremelleni deliktumoknak a legnagyobb része, bizonyos fegyveres erő elleni büntetendő cselekmények; ezekkel szemben speciális női deliktum, melynek tettese csak nő lehet, a gyermekülés; speciális női deliktumnak tekinthetjük a magzatelhajtást is, bár ezt btkünk szerint férfi is elkövetheti. Vannak azonban ezeken a speciális női deliktumokon kívül mások is, melyek elkövetésében az átlagnál nagyobb számmal vesznek részt a nők, amelyek ily módon a női nemmel bizo-

*) Wollenberg: *Die forensisch-psychiatrische Bedeutung des Menstruationsorganges*. Monatschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform.

**) Lombroso: *Das Weib etc.* 364. 1.

nyos közelebbi vonatkozásban állanak. Az 1905-iki adatok szerint a nők bűnözési arányszáma az összes bűncselekményeket tekintve 16,28, míg a családi állás elleni büntetteket és vétségeket 81,71, a gondatlan emberölést 43,91, a rágalmozást 36,93, az orgazdaságot 33,36; a hamis vád cselekményét 18,33%-ban nők követték el. Nagyjából ugyanezeket az eredményeket találjuk a külföldi statisztikában is. Ausztriában (1899.) a nő leginkább a következő bűncselekmények elkövetésénél szerepelt:

gyermekölés	100%	csalás	20,8%
gyermekkitétel.....	92,8%	lopás.....	19,5%
magzatelhajtás.....	89,2%	rágalmazás.....	19,0%
gyilkosság.....	30,3%	gyujtogatás.....	14,7%

Németországban (1900) az átlagosnál nagyobb arányszámmal szerepelnek a nők a következő büntetendő cselekmények elkövetésénél:

gyermekülésnél.....	100%	az orgazdaságnál	32,8%
a kitételnél.....	80,0%	egyszerű lopásnál. . . .	27,4%
a magzatelhajtásnál	78,9%	hamis vádnál.....	26,3%
a csábításnál	62,2%		

A női kriminalitás irányára nézve általában megjegyezhetjük, hogy a nők nagyobb számmal szerepelnek az enyhe, mint a súlyosabb büntetendő cselekmények elkövetésénél. Így nálunk 1901-ben a járásbíróóság által elítélteknek 24,87%, míg a törvényszék által elítélteknek csak 13,48%-a volt nő. Nagyobb számmal a vagyon, mint a személy elleni deliktumoknál. 1905-ben a vagyon elleni deliktumoknak 19,88%-nál; a személy elleni deliktumoknak pedig 13,34%-nál volt az elítélt nő. Quetelet ezt arra a különbségre vezeti vissza, mely erő tekintetében a férfi és a nő között van. Földes*) épen ellenkezőleg a súlyosabb deliktumokban való magas részesedést tekinti a női kriminalitás jellemző vonásának. Hivatkozik arra, hogy az első folyamodású bíróságok által elítélt férfiakkal csak 3,1%-a követett el az ember élete ellen deliktumot, míg az elítélt nőknek 14,1%-a. Földesnek ezek az adatai kétségkívül helyesek ugyan, de belőlük a női nemnek a súlyosabb deliktumoknál való magasabb részesedését, azt a tételt, amelyet Morrison úgy fejez ki, hogy a büntett súlyával emelkedik a női nem aránya, bizonyítani nem lehet. Ha az 1901-iki adatokat vesszük, melyekre Földes hivatkozik, tényleg azt találjuk, hogy a gyilkosság ez évben a nő által elkövetett cselekményeknek 0,47%-át, a férfiak által elkövetett cselekményeknek pedig csak 0,18%-át képezi; de 1902-ben már egészen más az arány. Itt a gyilkosság 0,17%-át alkotja a nők által és 0,20%-át a férfiak által elkövetett deliktumoknak; 1903-ban a nőknél 0,27, a férfiaknál 0,12; 1905-ben végre a nőknél 0,08, a férfiaknál 0,09%-a gyilkosság az összes cselekményeknek s így kétségtelen, hogy az 1901-iki adatokat, de egyáltalában egy év adatait itt irányadónak tekinteni nem lehet. De midőn ezt hangsúlyozzuk, egyszersmind hozzá kívánjuk fűzni azt is, hogy a nő, ha nem követ is el minden évben több gyilkosságot, mint a férfi, az átlagnál mindenesetre nagyobb mértékben szerepel ennek a deliktum-

*) I. m. 147. I.

nak elkövetésénél. Az is bizonyos hogy a nők általában az emberi élet elleni deliktumokat az átlagnál nagyobb számban követik el. Így 1905-ben az összes élet elleni deliktum miatt elítélteknek 37,1%-a volt nő de mindeztől a Földes-féle tételt levezetni nem lehet. Ha nézzük a szándékos és az indulatos emberölést, azt látjuk, hogy a cselekményeknél már jóval az átlagon alul marad, ott 10,45%, itt 8,12% a nők bűnözési arányszáma. Ami az élet elleni deliktumoknál a nők oldalára billenti le a mérleget, az a gyermekülés és a magzatelhajtás, melyeket, mint speciális női deliktumokat kizárólag, illetőleg túlnyomó részben nők követnek el. A gyermekülés és a magzatelhajtás gyakoriságából pedig bajos volna a nőknek a súlyosabb deliktumokban való nagyobb részesedését vezetni le. Ha ezektől és a gyilkosságtól eltekintünk, a gondatlan emberölés még az a deliktum az élet elleni cselekmények között, melyek elkövetésénél a nők az átlagon felül szerepelnek. Ennek oka főleg abban keresendő, hogy a felügyelet nélkül hagyott gyermekeket ért szerencsétlenségekért első sorban az anyát teszik felelőssé. A gondatlan emberölés vétségével azonban bizonyára nem lehet a Földes tételét igazolni. De nem igazolják azt a többi súlyosabb deliktumra vonatkozó statisztikai adatok sem. Ezeknek a súlyosabb deliktumoknak egy nagy része már természete szerint olyan, hogy azokat nő nem is követheti el, mint pl. a szemérem elleni deliktumok. A felségsértés, a hűtlenség és a lázadás elkövetésénél, amelyek különben is ritkán fordulnak elő, a nők alig játszanak szerepet, aminek természetes okát találjuk abban, hogy a nők a politikai életben nem vehetnek részt, s éppen emiatt többnyire teljesen érzéketlenek is a politika kérdései iránt. A rablásnál mindössze 1,40%, tehát alig számbavehető és jóval az átlagon alul marad a női elítéltek arányszáma. Mindezekből kitűnik, hogy a nők nem a súlyosabb, hanem az enyhébb deliktumok elkövetésében vesznek részt nagyobb számmal, amint azt a járásbíróságok és törvényszékek által elítélt nőknek a fennebb közölt arányszáma is mutatja.

A nők által elkövetett cselekmények motívumait, részint az anyagi, részint a nemi szférában kell keresnünk. Azok közül a cselekmények közül, melyeket leggyakrabban követnek el a nők, a gyermekülés és a magzatelhajtás motívuma leginkább a szegénytől való szabadulás utáni vágy, tehát a nemi szférába tartozik; közreműködhetnek itt azonban anyagi motívumok is. A gyilkosság motívumai is csaknem kizárólag a nemi étellel vannak kapcsolatban. A hűtlen szerető elleni bosszú s a szabadulás vágya a megunt férjtől, azok a motívumok, amelyek itt szerepelnek. E motívumok könnyen érthetővé teszik azoknak a gyilkosságoknak a feltűnő nagy számát, melyeknél a nők mint tettesek, de még inkább, mint felbujtók és bűnsegédek közreműködtek. A családi, szolgálati lopás és az orgazdaság viszont leginkább anyagi indító okokból ered.

A gyermekülés motívumai igen gyakran és mindenestre nagyobb mértékben, mint a magzatelhajtásnál, anyagiak. Az aggodalom, hogy a szülés következtében elveszíti alkalmazását, nehezebben talál majd munkát a menekülési vágy a gyermekszüléssel együtt járó terhektől; vagy — és ez már a nemi szféra körébe vág — a társadalom meg-

vetésétől és gúnyjától, esetleg az elhagyott szerető elleni bosszú, a gyermekülésnek leginkább előforduló motívumai.

A magzatelhajtásra nézve a motívumok szempontjából különböztetnünk kell a házassági kötelékben s a házassági köteléken kívül elkövetett magzatelhajtások között. Kétségtelen, hogy a férjes nő által elkövetett magzatelhajtásnak túlnyomólag anyagi motívumai vannak: azok a motívumok, melyek az egy- és kétgyermekrendszerhez vezetnek: a vagyonszétदारabolódástól való félelem s a vágy, biztosítani a gyermekek számára a szülők *standard of life*-jét vagy még magasabb életmódot. De közrejátszik a nőnek a szüléstől való félelme, egyrészt a vele járó fájdalmak, másrésztől amiatt, hogy a szülés következtében szépségét és alakját elveszítheti, a gyermek mellett nem élhet majd olyan intenzív társadalmi életet, mint eddigé. Az egy- és kétgyermekrendszer — mint tudjuk — hazánk egyes vidékén is nagyon el van terjedve. A statisztikának a magzatelhajtásra vonatkozó adatait — épen, mert e cselekmény természete szerint könnyen eltitkolható — teljesen megbízhatóknak tekintenünk nem lehet; különösen nem megbízhatók arra nézve az adatok, hogy a magzatelhajtásnak milyen százaléka követtetett el házasságban, illetőleg házasságon kívül. Az 1905-iki adatok szerint a magzatelhajtások 33,82%-át követték el férjes nők. Ez az adat — ha meggondoljuk, hogy Magyarországon a törvénytelen születések mintegy 9%-át alkotják az összes születéseknek — nagyon élesen mutatja, hogy a magzatelhajtások túlnyomó részben házassági köteléken kívül állók által követtetnek el.

Röviden a visszaesésekre vonatkozó hazai statisztikai adatokat kívánjuk még bemutatni. Hogy a nők a visszaesők között aránylag nagyobb vagy kisebb számmal szerepelnek-e, mint a férfiak, erre nézve nagyon eltérő nézetekkel találkozunk. Hazai statisztikai adataink alapján bajos e kérdésben akár pro, akár kontra állást foglalni. Az 1905-iki adatok szerint azoknak a bűnösöknek, akik büntett vagy vétség miatt megelőzőleg egyszer voltak elítélve, 11,89, akik kétszer vagy háromszor azoknak 13,92%-a, akik többször azoknak 15,26%-a volt nő. Látjuk tehát, hogy a női bűnösök arányszáma mind a három osztályban alatta marad a nők bűnözését általában mutató arányszámnak. De azt a fennebbi adatok is nagyon jellegzetesen mutatják, hogy a női büntettek száma az elkövetett cselekmények számával együtt nő. Angliában a nők, mint Kurella közli, az első ízben visszaesők között 24, a több mint tízszer visszaesők között pedig 70%-kal szerepelnek.*)

Hátra van még, hogy vizsgálat tárgyává tegyük a prostitúciónak és a női kriminalitásnak egymáshoz való viszonyát; Lombroso különösen azon az alapon, hogy a bűnös típus még gyakoribb a prostituáltak, mint a büntettek között, a nő igazi bűnözési teréül a prostitúciót tartja s szerinte a prostituáltak azok, akik a női büntettek számát a férfiak bűnözési számáig kiegészítik, illetőleg felül is emelik azon.***) Aschaffenburg viszont a prostituáltakban inkább a csavargók és koldusok aequivalensét látja.***) Mi a magunk részéről sem az egyik,

*) Kurella: *Naturgeschichte des Verbrechers*. Stuttgart, 1893. 163. I.

***) Lombroso-Ferrero: *Das Weib etc.* 576. és köv. I.

***) Aschaffenburg: *Das Verbrechen und seine Bekämpfung*. 130—131. I.

séma másik nézethez nem tudunk teljesen csatlakozni. A prostitúo-
ban a kriminalitás aequivalensét tekintem azért igen bajos, mert a
prostitúció és a kriminalitás nem egymást kizáró fogalmak hanem egy-
egy mással is nagyon szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban állanak.

Kurella *) maga Lombroso**) is nagyon érdekes adatokat közöl
arra a szerepre nézve, melyet a prostituáltak játszanak, mint orgazdák,
bűnrészesek és bűnpártolók.

A női büntetteknek egy jelentékeny része a prostituáltak sorá-
ból kerül ki. Ferriani azt találta, hogy 460 fiatal korú büntettes nő
közül 66 már 14 éves kora előtt nemileg közösült s több, mint fele
20 éves koráig prostituálva volt. Illing közli, hogy a delitzschi női
letartóztatási intézetben fennállása óta elhelyezett 755 nem férjes nő
között csak kettő nem volt deflorált, akiknél a nemi közösülés szer-
vezeti rendellenesség folytán ki volt zárva.***) De amint kétségtelen,
hogy a büntettes nők egy nem jelentéktelen százalékát a prostitúció
szolgáltatja, másrésztől bizonyos az is, hogy igen sok nő van, akit
talán egészen jelentéktelen büntetendő cselekmények elkövetése űz
bele a prostitúció karjaiba. A letartóztatási intézetek, különösen ott,
ahol még mindig a válogatás nélküli összezárás rendszere uralkodik,
valóságos „újoncozási helyei” a prostitúciónak. Másrésztől az ilyen
nőt a társadalom kizárja a kebeléből, rokonai és ismerősei megtagad-
ják, bizalmatlanul fogadják a munkaadók, úgy, hogy a szerencsétlen
igen gyakran rá van kényszerítve, hogy testének az áruba bocsátásával
keresse meg a mindennapi kenyerét.

De nézetünk szerint, amilyen kevésbé fogadható el a Lombroso
nézete, épen olyan kevésbé fogadható el az Aschaffenburgé is, aki
mint tudjuk, a prostitúcióban a csavargás és koldulás aequivalensét látja.
Amit fennebb a prostitúciónak és a kriminalitásnak egymáshoz való
viszonyáról mondtunk, az legnagyobb részben áll a csavargásnak és
koldulásnak a prostitúcióhoz való viszonyára is. A csavargók és kol-
dulók túlnyomó része szintén prostituált, mert bizonyos, hogy igen
sok nőt a prostitúció tesz csavargóvá és koldussá. A rendőri felügye-
let alatt álló nőkben különösen hiba volna keresni a csavargás és kol-
dulás aequivalensét; mert ha kétségtelen is — és Aschaffenburg való-
színűleg ennek a körülménynek a jelentőségét becsülte túl — hogy a
prostitúció és a csavargás, koldulás gyakran erednek azonos motí-
vumokból: a csavargók és koldulók rendszerint olyan különös egyéni
hajlamot mutatnak, részint átöröklés, részint és különösen pedig nevel-
tetésüknek az elhanyagolása következtében ez iránt az életmód iránt,
hogy az ilyen, mintegy csavargásra diszponált egyén, nem fogja tudni
alávetni magát azoknak a szigorú szabályoknak, melyek a rendőri fel-
ügyelet alatt álló prostituáltakra elő vannak írva. E téren statisztikai
adatokkal bizonyítani természetesen nagyon bajos; de hogy a prosti-
túció mennyire nem von el a csavargástól és koldulástól, nagyon éle-
sen mutatja az a körülmény, hogy 1905-ben a 14—24. év közötti
elítelt nőknek (akiknél tehát leginkább érvényesülhetne a prostitúció

*) Kurella: i. m. 158. l.

**) Lombroso-Ferrero: i. m. 543. és 544. l.

***) Lásd Földes.: i. m. 146. l.

elvonó ereje) egy jelentékeny része, 4,2%-a csavargó és koldus volt, holott a hasonló korú férfi-elítélteknek mindössze 1,0 %-a.

De ha sem a Lombroso, sem az Aschaffenburg nézetét nem tehetjük is egészen a magunkévá, tételüknek helyes alap gondolatát, hogy a prostitúció egyes egyéneket tényleg visszatart a bűnözéstől, készséggel elfogadjuk mi is. Nézetünk szerint — mint már fennebb jeleztük — a prostitúció az alkalmi büntettek egy részét vonja el a kriminalitástól. Midőn bizonyos gazdasági okok, a nyomor, a helyzettel való elégedetlenség a férfit a bűnözés útjára hajtják, a nő még mindig választhat a prostitúció és a kriminalitás között. Nézetünk szerint tehát a prostitúció elvonó hatása a bűnözőknek csak egy aránylag kis körére vonatkozik, s mi nem vagyunk hajlandók ennek az elvonó erőnek olyan döntő jelentőséget tulajdonítani, mint azt különösen Lombroso, de még Aschaffenburg is teszi. Álláspontunk igazolására, sajnos, nincsenek a kezeink között statisztikai adatok, de azt hangsúlyoznunk kell, hogy a nőknek a magasabb korosztályokban való aránytalanul nagyobb bűnözése még nem bizonyít a mi tételünk ellen. Hogy a magasabb korosztályokban a női büntettek száma aránytalanul emelkedik, annak okát első sorban nem ott kell keresnünk, hogy a prostitúció elvonó hatása ezeknél már nem érvényesülhet, hanem sokkal inkább abban, hogy szinte szabályszerűen a kriminalitás terére mennek át azok a nők, akik a prostitúció terén egzisztenciájukat biztosítani többé már nem képesek.

Búza László.

Nagybirtok és mezőgazdasági termelés.

— Második és befejező közlemény. —

III. A társadalmi gazdaság egyetemes haladása és a nagybirtok.

A) *A cseregazdaság és a nagybirtok.*

Láttuk már, hogy a mezőgazdasági technika haladásának a bér-munka kiküszöböléséhez kell vezetnie. Minél nagyobb termésmennyiséget akarunk egy adott területen produkálni: annál inkább előtérbe lép az élő növényi és állati szervezetek ápolása; annál szorosabbra fűződik a munkás s a munkatárgy között való viszony; annál nehezebb a munkaeredmény ellenőrzése; annál kevésbé alkalmas az emberi munkaerő arra, hogy mint árú, szabad forgalom tárgyát alkossa.

Tehát a mezőgazdasági technika haladása a földművelés olyan szervezetét hozza létre, melynek keretében a munkás nem munkaerejét, hanem munkatermékeit bocsátja áruba. Egyelőre a kiscgazdaságban és ennek szövetkezeteiben találjuk föl ezt a szervezetet.

Föltétlenül, minden körülmény között idevezet az agrártechnika haladása?

Egyelőre annyit látunk, hogy a nagygazdaságnak a földművelés haladásával ki kell küszöbölődnie, mert mindegyre kevésbé tud beilleszkedni a cseregazdaságba, mely az árúk szabad forgalmát s az emberek szabad költözködését törvényszerűen megköveteli.

Hallgatólag föltételeztük ezzel, hogy a cseregazdaság és a velejáró egyéni szabadság sziklaszilárd alapon áll és nemhogy hanyatlóban

volna, de inkább mindegyre mélyebben nyomul be a társadalom pórusaiba.

Fordítsuk meg azonban a dolgot és föltételezzük az ellenkezőt: hogy a cseregazdaság hanyatlani fog, hogy a munkás földhöz kötésének, szabadsága megnyirbálásának semmi akadályja sem lesz. Ebben az esetben (mely csak a dolgozó nép nyomorba jutásával járhat együtt) nincs kizárva, hogy a nagygazdaság az ő patriarchalisztikus munkaszervezetével együtt fönmarad és bár tökéletlenül, de tovább is végzi a termelés feladatait.

Melyik eshetőség az, amelyiknek be kell következnie? Ezt csak a civilizált társadalom gazdaságában tényleg mutatkozó tendenciákból lehet megítélni. Mielőtt azonban ezeket szemügyre vennők: még valamit előre kell bocsátanunk.

Az előzőkből már kitűnik, hogy a nagygazdaság szervezete és a cseregazdaság rendszere között ellentét lappang; ami jó az egyiknek: rossz a másiknak. Ugyanezen kollízióban résztvesz a nagybirtok is, amelyhez a nagygazdaság kapcsolódik. (A nagybirtok például mindent elkövet, hogy földjét a szabad áruforgalomból kivonja, hitbizománnyá alakulván.) A kettőben tehát két ellentétes gazdasági princípiumnak kell rejleni. Lehetetlen a mezőgazdasági kérdésben tisztán látnunk, ha ezt a két ellentétes princípiumot meg nem találjuk. Kezdjük

a) a cseregazdasággal.

Ha tisztába akarunk jönni azon elemmel, amely a cseregazdaság formai sajátosságai mögött, végső ok gyanánt rejlik: vissza kell mennünk az emberi társadalom fejlődésének fonalán azon kezdetleges gazdasági állapotig, melyben a csere még nem létezhetett, mert a javak kicserélésére még semmi ok nem volt.

Ha két ember egymással két dolgot elcserél: a csere indító oka az, hogy a két tárgy egymástól különböző szükségleteket képes kielégíteni. Egynemű tárgyak kicserélésére — a társadalom kezdetleges állapotában — semmi ok nem lehet.

Tehát azon gazdasági állapot, melyben csere még nem létezhetett, akkor állott fön, mikor az emberek még csak egyféle jószágot produkáltak. Ez az egyetlenegy jószág azonban nem lehetett egyéb, mint a legszükségesebb jószág, mely nélkül az életet nem lehet elképzelni: az élelmiszer s ez is csupán nyers alakban. Élelmiszert élelmiszer ellen kicserélni: az ilyen cserének semmi oka, semmi célja nem lehetett.*)

*) Madzsar József az emberi és az állati társadalmak legfőbb különbségét abban látja, hogy az állati társadalmakban nincs csere. (V. ö. *Husodik Század 1908.* I. szám, 1—19. lap.) Nagyon természetes: mert az állati társadalom nem produkálnak egyebet, mint élelmiszert (Legfeljebb még közös lakást.)

Hogy a csere létrejöhesse: szükséges volt, hogy az emberek egyebet is termeltek legyen, mint nyers élelmiszert. Ám ahhoz, hogy az ember valami kezdetleges szerszámot, ruhát, bányaterméket produkálhasson: az élelmiszerek némi fölöslege volt szükséges, hogy ne kellett legyen valamennyi embernek örökösen élelmiszer után járni, hanem maradt legyen szabad idő egyéb jóságok termelésére is.

A csere, s ebből a cseregazdaság, tehát az élelmiszerek fölöslegéből, az élelmiszerek viszonylagos bőségéből eredt. És mai napig ez az éltető eleme: minél nagyobb élelmiszerfölöslegek állnak a társadalom rendelkezésére, annál többoldalú a termelés, annál inkább virágzik az ipar, annál kiterjedtebb és differenciáltabb a cseregazdaság s a velejáró személyes szabadság annál nagyobb embertömegek kincsévé válik.

b) A nagybirtok.

Ha nincs fölösleg az élelmiszerekben: csere sem létezhetik s a szerzésre csupán egy mód nyílik: szerezni ellenszolgáltatás nélkül, harc vagy rablás útján.

Az élelmiszerekben való szükség harcra vezet és személyes függésre. A harc célja első sorban a legszükségesebb jó: az élelmiszer megszerzése. Aki élelmiszereket termel, nem hajlandó ezeket mással megosztani, mert neki is elkerülhetlenül szüksége van rá. Aki gyöngye és csak kérni mer, harcolni nem: függő helyzetbe kerül és szolgálja lesz az erősebb harcosnak, az élelmiszerek bírlalójának.

Akár gazdasági, akár katonai úton képzeljük a nagybirtok keletkezését, csak egy végső okra vezethetjük vissza: az élelemben való szükségre; mert a harc is az élelmiszerek szükségében, termelésük hiányosságában leli végső okát; valószínűleg ma is, de a társadalom kezdetlegesebb állapotában minden bizonytal.

Az élelemben való szükség nem csupán eredendő oka, de sőt a mai napig éltető eleme a nagybirtoknak. A nagybirtok létének oka és célja a földjáradék; a nagygazdaság termelésének irányelve: minél nagyobb földjáradék létrehozása; akár bérlő áll a nagygazdaság élén, akár a birtokos maga. Oly időszakban, mikor a társadalom élelmiszerekben hiányt szenved, mikor a gabona ára magas: akkor kap a nagygazda legtöbb pénzt a termésért, s egyszermind akkor rendelkezik a legolcsóbb és legjobban fegyelmezhető munkaerővel. (Mert az élelemben való szükség egyértelmű a dolgozó nép nyomorúságával.) . . . Ebben van a cseregazdaság és a nagybirtok összeütközésének magyarázata: az előbbi az élelmiszerek bőségében, az utóbbi az élelmiszerek hiányában gyökeredzik. Minél nagyobb az élelmiszerek azon fölöslege, melyet az élelmiszerek termelői el nem fogyaszt-

tanak: annál szélesebb létalapjuk van az iparral, kereskedéssel, bányászattal foglalkozóknak, annál élénkebb az áruforgalom. Minél kevésbé elegendő ez a fölösleg arra, hogy belőle a földet nem művelő osztályok számukhoz és igényükhez képest táplálkozhassanak: annál nagyobb a földjáradék, annál erősebb és virágzóbb a nagybirtok.

És most lássuk, milyen képet nyújt e megkülönböztetés látószögében a világgazdaság és benne a nagybirtok fejlődése. A patriarchalisztikus szervezetű nagygazdaságot most már nem választjuk el a nagybirtoktól; nyilvánvaló, hogy a kettő egybe van növe és egymás sorában osztozik.

B) *A világpiaç változásai.*

A XIX. század gazdasági fejlődésének étapejait sehol sem lehet oly tiszta és világos alakban fölsismerni, mint Angliában, ahol zavaró melléktendenciák legkevésbé jutottak érvényre. Ez az ország, „a világ műhelye”, a XIX. század elején már népesebb volt, semhogy földje (az agrártechnika akkori állása szerint) az egész lakosságot élelmezni tudta volna. A lakosság egy része ipari termelés útján szerezte meg élelmét; az iparcikkek külföldre vándoroltak, élelmiszerek és mezőgazdasági eredetű nyersanyagok ellenében.

Ám a század első felében korlátozást szenvedett az élelmiszerek behozatala, magas vámok sújtották a behozott gabonát, s ennek következtében az iparcikkek kivitele sem lehetett jelentékeny; az ipari termelés kiterjesztésének útját állottá a gabona magas ára (30—40 korona métermázsánként): a munkás élelmezése drága volt, hasonlóképen az ipari nyersanyag is; a nép fogyasztóképessége kicsiny, a tőke nyeresége alacsony. Gyakori válságok támadták meg az ipart; a munkabérek lehetetlenül alacsonyak voltak, s a munkások forradalomra szervezkedtek. (Chartista mozgalom.) De ugyanakkor a nagybirtokosok fényes jövedelmet élveztek és az általános romlás közepette kitűnően érezték magukat.

Ennek az állapotnak végét szakították az 1846. évi törvények, melyek a gabonavámokat eltörölték. Anglia élelmezésébe most már szabadon be lehetett vonni egész Nyugat-Európát, s a Balti tenger környékét, amely vidékeket viszont angol iparcikkek árasztották el. Most hirtelen föléledt és nekilendült az angol ipar: 1846-tól 1869-ig 47 millió font sterlingtől 190 millió fontra emelkedett a szigetország évente való kivitele. A kedvező hatás a munkabérekben is mutatkozott, ami a chartista mozgalom elszunnyadását, s a szakszervezetek kialakulását eredményezte.

Ez volt (1846—1876.) a XIX. század gazdasági fejlődésének második időszaka. Jellemző sajátsága ennek az időszaknak, hogy azon

terület, amelyről Angliába gabonát szállítottak: a közlekedés fejlődésével együtt állandóan terjeszkedett, Angliából kiindulva kelet és dél felé. A hatvanas években már Magyarország gabonája is számot tett a világpiacon. Bár ez a terület (Nyugat- és Középeurópa együttvéve) még mindig szűk volt a rajta élő nép élelmezésére s a gabona ára állandóan magas volt: az a körülmény, hogy az élelmezés körét tágítani lehetett, hogy mindegyre több földbirtokost és földművest lehetett bevonni a nyugateurópai ipar élelmezői és fogyasztói közé, lehetővé tette az ipar gyors fejlődését. Ipari válságok azonban még mindig nagy számmal voltak s a munkabérek emelkedése csupán a Csatorna környékén mutatkozott; ugyanitt lassan, de állandóan emelkedett a hús ára, mert a városi nép között a jóléttel együtt a húsfogyasztás is terjedőben volt.

A Nyugateurópa élelmezésébe bevont terület azonban folytonosan terjeszkedett; a hetvenes években Amerika és Oroszország gabona-tömegei is számottevők lettek az angol piacokon. És ezzel beállott a XIX. század gazdaságtörténetének harmadik időszaka, melyet 1876. óta számíthatunk, egészen a mai napig.

Ezen időszakot a gabona állandóan (illetve csekély megszakításokkal) alacsony ára jellemzi. Ezzel együtt azonban egy más jelenség is mutatkozik és mindinkább általánossá válik: ez pedig a munkabérek emelkedése, amely az Óceán túlsó és innenső partján egyaránt beállt s ezúttal már nemcsak Angliára szorítkozik, de kiterjed Németországra, Franciaországra, Ausztriára, sőt a legújabb időben már nálunk Magyarországon és Olaszországban is mutatkozik.

Hogy ez a két jelenség, a termények olcsóbbodása s a munkaerő drágulása egy és ugyanazon időben lépett föl: ezt nem lehet véletlennek tekintenünk, vagy gonosz lelkek összeesküvésének a nagybirtok megkárosítására, sőt ellenkezőleg! Szorosan, törvényszerűen összefügg ez a kettő egymással, s egy közös okra lehet őket visszavezetnünk: a civilizált világ mezőgazdasági területének nagyobbodására, s a világ mezőgazdaságának termelőerőben való gyarapodására. A földműves több élelmiszert képes termelni — saját szükségletén felül — s ezeket eladván: több iparcikket tud vásárolni, mint előzőleg. S ezenfelül nagy sereg földműves munkás, ki itthon aránylag keveset termelt és a munkabért nyomta, tengerentúlra vándorolt. Az Újvilág mezőségeinek betelepítése egyértelmű volt a civilizált földműves termelőképességének és táplálékfőlöslegének nagyobbodásával, annál is inkább, mert az amerikai verseny az európai mezőgazdákat is sok helyütt haladásra kényszerítette. E mozgalom hatása nem is maradt el, mert az ipar föllendült, s a válságok elveszítették

élességüket. Ugyanakkor, mikor a tengerentúli földek munkáskezek után sóvárognak: az európai és amerikai ipar is rengeteg munkaerőt von magához. A munkabérek emelkedése tehát nem maradhatott el.

A dolgozó embernek akkor megy jól a dolga, ha bőség van az élelmiszerekben; bőséges élelmiszer egyszersmind magas munkabért jelent. Tehát az európai mezőgazda mindaddig, míg a civilizált emberiség mezőgazdasági termelése a mostani tempóban továbbfejlődni képes: nem csupán alacsony gabonaárak, de egyszersmind magas munkabérek hatása alatt lesz kénytelen termelni.

De nem csupán e két fontos tényezőhöz, a munkabérhez s a gabonaárhoz kell napjainkban a földművelésnek alkalmazkodnia, hanem még más, nem kevésbé lényeges körülményekhez is. Élelmiszerbőség*) idején más igények fűződnek a mezőgazdasági termeléshez, mint szűkös időkben, amint ezt azonnal látni fogjuk.

Lambl prágai professzor 1878-ban könyvet írt az állattenyésztés akkortájban mutatkozó hanyatlásáról (*Depokoration in Europa*, Leipzig, Hirschfeld) s e könyvben a gabonatermelés s az állattenyésztés egymáshoz való viszonyát rendkívül találó elméletbe foglalta össze. Azt mondja: Képzeljünk egy magas falakkal körülvett országot, amelynek lakosai más népek fiaival nem kereskedhetnek. Ebben az országban a legintenzívebb és legészszerűbb földművelés folyik, úgy, hogy minden talpalatnyi termőföld tökéletesen ki van használva. Ennek az országnak a földjén terem, mondjuk, száz millió mázsa növényi táplálék. Emberek és háziállatok ebből a növényi táplálékból élnek. Ám ha az emberek szaporodnak: a százmillió mázsa növényi élelmiszerből nagyobb rész kerül emberi fogyasztásra és kevesebb marad a háziállatoknak, tehát ezeknek a száma csökkenni fog. Minél inkább szaporodnak az emberek, annál inkább kevesbedik a háziállatok száma, föltéve, hogy a növényi élelmiszerek mennyiségét sem termelés, sem behozatal útján fokozni nem lehet.

Lambl elmélete — amellyel ő a XIX. század közepén, Közép- és

*) Az „élelmiszerbőség” kifejezést relatív értelemben használom; élelmiszerek abszolút bőségéről nem lehet szó, mikor a társadalom számos tagja a legszükségesebbek dolgában is hiányt szenved.

Félreértések elkerülésére meg kell még jegyezni a következőket: Az élelmiszerbőség alacsony gabonaárral jár, de az alacsony gabonaár nem jelent mindenütt, minden országban élelmiszerbőséget. Oroszországban például olcsó a gabona, de a muzsiknak nincs elég kenyere: ellenszolgáltatás nélkül vették el tőle a gabonakészleteket, melyek a csekély befogadóképességű piacon az árat nyomják. Hasonló, bár nem ilyen élesen kifejezett állapotot találunk Magyarország középső és keleti vidékein. Az élelmiszerbőség legfőbb kritériuma, hogy a földműves kielégítően táplálkozik és még ezenfelül kerülnek a piacra jelentékeny fölöslegek.

Nyugateurópában mutatkozó depekorációt akarta magyarázni — alapjában véve amily egyszerű, oly kézzelfoghatóan igaz, s az elveket, amelyeket tartalmaz, a gazdasági élet következetesen igazolja. Igazolja nem csupán abban az értelemben, amelyben Lambl fölállította, de negatív értelemben is.

Tegyük föl, hogy ugyanazon fallal körülkerített országban, melyről az imént szó volt, nem az emberek szaporodnak, hanem a növényi élelmiszerek. Minek kell történnie? Az emberek nem tudják elfogyasztani az összes növényi élelmiszert; fölösleg támad, s ezt a fölösleget állatokkal fogják fölétetni. Werner német tanár szerint egy kilogramm hús produkciójához 10 kilogramm takarmány-száranyag szükséges. Tehát a növényi élelmiszerek fölöslegét a mi bekerített államunk lakosai maradék nélkül fölhasználhatják húsprodukcióra, s a jólétbe került lakosság, amelynek táplálkozási igényei a munkabér emelkedésével együtt fokozódnak, könnyen el fogja a termelt húsmennyiséget fogyasztani.

Különben ez a megnövekedett jólét magában a mezőgazdaságban is sok embernek fog munkát adni. A megszorodott állatok gondozása munkaerőt igényel. De még ezenfelül sok kertész, sok gyümölcsstermelő, sok baromfityénysző nyer megélhetést, mert az emberek táplálékigényei nőnek és a luxus-tápláléknak piaca támad.

Lambl depekorációs törvényének ezt a fordítottját röviden a pekoráció törvényének nevezhetnénk.

Hol található meg e törvény gyakorlati igazolását?

Nem kell messze mennünk: magában a világgazdaság mai állapotában.

Az 1876. óta lefolyt időszakot az jellemzi, hogy a civilizált társadalom rendelkezésére álló növényi élelmiszerek sokkal gyorsabban szaporodtak, mint a népesség. E szaporodás eredményét nem csupán a föllandult iparban és az emelkedő munkabérekben látjuk, de egyszerűs mind a húsnak és a luxus-élelmiszereknek egyre növekvő termelésében és fogyasztásában.

Mindent összefoglalva: a világgazdaság fejlődésének mai állapotában

a gabonaárak alacsonyak,

a munkabérek emelkedőben vannak,

a mezőgazdaságban szaporodik a munkaalkalom, mert jó keresletnek örvendenek azon termények, melyek a munkaintenzív gazdálkodást megkívánják vagy előmozdítják.

Lássuk, mindezen körülmények milyen hatással vannak azon szerepre, melyet a nagybirtok a gazdasági életben játszik.

C) Az élelmiszerbőség és a nagybirtok.

A gabonaárak hanyatlása közvetlenül érintette a nagygazda és a nagybirtokos jövedelmét. Kisebbedvén a termésért való bevétel: kisebbedett azon összeg is, mely a bevételből az összes költségeknek a befektetések után való kamatnak és a vállalkozói nyereségnek levonása után fönmaradt. Tehát a bérlő kevesebb haszonbért volt képes fizetni, mint annakelőtte; amennyiben pedig maga a nagybirtokos folytatta a gazdaságot: közvetlenül érezte a földjövedelem hanyatlását.

Ezen irányzat ellen csak egy védelem volt lehetséges: növelni a mezőgazdasági munka termelőképességét; termésszaporító és munkamegtakarító javításokat alkalmazni; nagyobb terméseredményeket produkálni ugyanolyan költséggel, vagy ugyanolyan terméseredményeket kisebb költséggel. Az ár hanyatlás szárnyakat adott a cséplőgép és egyéb munkamegtakarító gépek terjeszkedésének; ezenfelül különösen a kontinens északnyugati részén: Belgiumban, Nyugat-Németországban, Észak-Franciaországban egyre-másra keletkeztek a legintenzívebb cukorgyári, szeszgyári gazdaságok. E gazdaságok jól alkalmazott termésszaporító javításokkal 20—25 métermázsára emelték a gabona hektáronként való hozamát. E nagyobb termés egy-egy métermázsája kevesebb költségbe kerül, mint az alacsonyabb, pl. feleakkora hozamok egy-egy métermázsája.

A nagybirtok védekezésének ilyen módja bizonyára kívánatos az egész társadalom érdekei szempontjából. Ám ennek a kedvező irányzatnak mindegyre inkább véget vet az élelmiszerbőség egy másik jelensége: a munkabérek emelkedése.

Majdnem minden termésszaporító javítás újabb és újabb munkát követel; a munkaerőszükséglet folytonos fokozódását csak mérsékelik, de nem szüntetik meg a munkamegtakarító javítások. Egy ezerholdas uradalom összes gazdasági teendőinek ellátásához — a Magyarországon ma uralkodó extenzív gabonatermelés mellett — 26 cseléd és azonfelül éven át 5500 napszám elegendő, csekély géphasználattal. Ugyanezen uradalom váltógazdaság mellet, igen mérsékelt cukorrépatermeléssel és kiterjedt géphasználattal 42 cselédet és azonfelül 8000 napszámot igényel. *)

H. Werner szerint 100 hektár terület megműveléséhez s a rajta előforduló összes gazdasági munkák elvégzéséhez

háromforgású gazdaságban	3	munkás
legelőváltó vagy javított háromforgású gazdaságban	5,5	„
javított legelőváltó gazdaságban	10	„

*) Az 1000 holdból 750 hold szántóföld, a többi rét és legelő. A számítást e sorok írója egy gyakorlati gazda segítségével végezte.

egyszerű váltógazdaságban	13	munkás
munkaintenzív váltógazdaságban	16	
gyári váltógazdaságban	25	

egész évi munkaereje szükséges.

Olykor tehát, mikor a munkabér emelkedik: a nagyzazdák nem igen lesznek hajlandók kiterjedt termésszaporító javítások alkalmazására, mert nemcsak több munkást kell alkalmazniuk, de többet is kell fizetniök mindegyiknek. A hatványozott költségek fölemésztik a földjáraadékat.

S ezért a munkabérek emelkedésével egy újabb irány jut érvényre a nagybirtok gazdaságában, amely irány a hetvenes években Angolországban jött létre, de ma már erősen terjed a kontinens nyugati részein, sőt már nálunk is kopogtat.

Ez az irány a munkamegtakarító javítások egyoldalú alkalmazásában áll. Elve: apasztani az emberi munkaerőt még az esetben is, ha ez a birtok Összes termésének mennyiségben és értékben való csökkenésével járna. A fő, hogy a munkaköltség apadása még nagyobb legyen, mint a termésből való bevétel hanyatlása.

Az angol gazdák 1870. óta folyton arra törekuszenek, hogy a kapás növényeket, amelyek sok emberi munkát kívánnak (még akkor is, ha géppel végzik a munkának géppel végezhető részét) a vetésforgóból minél inkább kiküszöböljék. Mivel pedig a szemes gabona sem ad nagy terméshozamot, ha nem vetik gyakori időközökben kapásnövény után: tehát a gabonaterületet is redukálják. Ami növekszik: a vetett takarmány és a rét, de még inkább a vetett és az állandó legelőterület. Tehát az, ami legkevesebbet hoz. És ennek lehet tulajdonítani, hogy Angliában 1870. óta erősen hanyatlott a növénytermelés abszolút eredménye, sőt hanyatlott némileg az állattenyésztés is, noha a gazdálkodás egész rendszere állattenyésztésre irányul.

Takarmánytermelés a fő; a takarmány területe folyton nagyobb és ezzel szemben a hektáronként való szénatermések oly alacsonyak, hogy az ember — nézegetvén a statisztikát — szinte kételkedve kérdi: lehetséges ez Angliában, ahol az esős éghajlat úgy kedvez a fű növésének?

Nem kell azonban Angliáig mennünk, már a szomszédságban, Németországban is tapasztalni lehet a nagyzazdaság hanyatlását. A németek újabb gazdasági irodalma azon kérdés körül forog: milyen módon kell a nagybirtoknak gazdálkodnia, hogy a magas munkabérek dacára még jövedelmet húzhasson a földből? S az írók, ép úgy, mint a gyakorlati gazdák, egyértelműen azt a feleletet adják: le kell térnie a belterjes gazdaság útjáról, vissza kell térnie a kevesebb eredménnyel de még kevesebb munkával járó külterjes művelésmódra.

Vannak, akik ebben az irányban az angol mintát ajánlják: a tőkében erős, legelőrendszerrel dolgozó állattenyésztő gazdaságot. Ám ez Németországban aligha válhatik be másutt, mint a nedvesebb magaslati vagy tengerparti vidéken, mert a legelők, rétek sok esőt kívánnak. A németek gazdasági gyakorlata inkább egy másik iránynak ad igazat, melyet Hübel és ellenbach-i Caron képviselnek. Ezek ketten a váltógazdaság visszafejlesztését nem a legeltetés, hanem az extenzív gabona-termelés irányában ajánlják; rendszeres ugarolást, mérsékelt állattenyésztést. Hübel még ezenfelül ajánl egy csomó rendszabályt, melyek egytől-egyig mérséklék a munkaerő-szükségletet, de a föld termését is. Közöttük első helyen áll a kapásnövények kiküszöbölése.

A kapásnövényekkel együtt eltűnik a mélyszántás. A nagygazdaság technikai fölényének hirdetői diadalmasan szoktak rámutatni a gézekére, mint azon gépre, amelynek használata nagy területet követel s így a nagygazdaság privilégiuma. Lám, pedig a munkabérek emelkedésével a nagygazdaságból is el kell a gézekének tűnnie.

Mi sem bizonyosabb annál, hogy a föld termésének apasztása merénylettel egyértelmű bármely ország legfőbb gazdasági érdekei ellen, mert nem csupán az élelmiszert drágítja (legalább is a szállítási költségekkel), de a mezőgazdasági termeléssel együtt az ipar belső piacát is kisebbiti. És ha már most kérdezzük, milyen munkabérek azok, melyek a nemzetföntartó nagybirtokos osztályokat a nemzetek ilyen megtámadására készítetik: akkor bámulattal fogjuk látni a statisztika adataiból, hogy a német földműves munkás átlag 2 márkát keres naponta, az angol pedig 3 shillinget! Feleannyit, mint ugyanezen országok ipari munkásai!

Eddig is csak úgy tudta a német nagygazdaság a belterjes művelésmódot fenntartani (magas védővámok és gazdag adóügyi kedvezmények dacára), hogy szláv területekről százezerszámra hozatott olcsón dolgozó barbárokat. Most, hogy a munkabér 2 márka: már a visszafejlődés útjára lép.

Munkáshiányt szoktak emlegetni a nagybirtokos érdekkörök. Ám az előadottakból könnyen meg lehet érteni, hogy nem munkáshiányról van szó, hanem olcsón dolgozó munkások hiányáról, s olyan munkások hiányáról, akik eltűrik a patriarchális gyámkodást és a nyers bánásmódot.

Ilyen munkásokban nagy, sőt óriási lesz a hiány, ha az élelmiszerekben való bőség a világgazdaságban tartós lesz. Ugyanazon körülmény, mely a nagybirtok földjára adékát megtámadja, mely a nagygazdaságot termelőerőinek visszafejlesztésére készíteti: egyszermind hatalmasan fejleszti az ipart; a termelés mindegyre differenciáltabb lesz,

az árúk és az emberek mindegyre szabadabban mozognak. Ilyen környezetben el kell tűnnie a patriarchalisztikus nagygazdaságnak, s a nagybirtok földjének — munkaerő híján — legelővé és vadászterületté kell alakulnia.

De minő munkaszervezetnek kell a nagygazdaság után következnie?

D) *Az élelmiszerbőség és a kisbirtok.*

Már előző helyen, a földművelés munkaszervezetének tárgyalásánál kitént, hogy a kisgazdaság szervezete és a szabad áruforgalom szükségletei között épen nincs ellentét. Ugyanezt a kisbirtokról, mint a kisgazdaságot hordozó földtulajdonról is elmondhatjuk. (Kisgazdaságról, kisbirtokról lévén szó: mindig a kisparasztra gondolunk és sohasem a nagyparasztra; az utóbbi munkásokat foglalkoztat és gazdálkodása majdnem ugyanolyan törvények alá esik, mint a nagybirtokosé.) A kisbirtokosra nézve nem azért van értéke a földnek, mert járadékot, munkanélküli jövedelmet szolgáltat, hanem épen ellenkezőleg: azért, mert munkaalkalmat nyújt. A kisparaszt-osztálynak nem áll érdekében a föld forgalmának megkötése, mert ez a munkaalkalom megkötésével volna egyértelmű.

A kisbirtok és a kisgazdaság tökéletesen beleilleszkedik a cseregazdaságba. Már ebből sejteni lehet, hogy azon tényező, mely a cseregazdaságot fejleszti: az élelmiszerek bősége, a kisbirtokra sem lehet kedvezőtlen. És valóban így is van. Az élelmiszerbőség növeli az állattenyésztést, növeli a hús s a jobb minőségű élelmiszerek után való keresletet. Tehát növeli a munkaalkalmat, a kereseti lehetőséget, melyet a föld a kisparasztnak nyújt.

Sok vitára szolgáltatott már okot (különösen Németországban a közelmúlt vámpolitikai harcokban), érdekében áll-e a kisparasztnak, hogy a gabona ára magas legyen. A német agráriusok azt a fölfogást terjesztik, hogy minden olyan gazda, akinek két hektárnál nagyobb földje van, már gabonát visz a piacra (illetve többet ad el, mint amennyit vásárol), következésképp érdekében áll, hogy a gabona ára magasabb legyen.

Ez a lapos fölfogás vagy rövidlátásra, vagy rosszhiszeműségre vall, mert figyelmen kívül hagy két igen lényeges körülményt, mely a következő két pont tárgya lesz.

a) Hátha az élelmiszerek bősége, mely az alacsony gabonaárat okozza, oly kereseti alkalmakat teremt a kisparaszt számára, amelyek bőségesen visszatérítik neki a gabona eladásánál szenvedett veszteséget?

Láttuk már, hogy az élelmiszerek bősége szükségképen fokozza az állati termékek és általában a jobb minőségű élelmiszerek után való keresletet.

Ezek termelését — gyakorlatilag — szinte korlátlanul lehet növelni egy adott országban. A kertek, szőlők, gyümölcsösök csupán kis részét foglalják el bármely ország területének; kiterjesztésüket csupán a szükséglet korlátozza. Állatot pedig akár tucatszámra lehet tartani minden egyes hektáron, föltéve, hogy elegendő takarmány van hozzá.

Különösen az utóbbi termelőág az, melyre nézve a csökkenő földhozadék törvénye érvénytelen. Olyanforma ez, mint valami iparág: nyersanyaga a takarmány. Az iparúzóik jövedelme annál nagyobb, minél olcsóbb a nyersanyag és minél drágább az iparcikk. A kisparszt jövedelme is annál nagyobb, minél jobb ára van az állati terméknek és minél olcsóbb a takarmány: minél nagyobb a kettő között a különbség.

Ám a takarmány csak úgy lehet olcsó, ha a gabona is olcsó. Mert ha az utóbbi drága, az előbbi pedig olcsó, akkor a gazdák inkább lesznek hajlandók a földjeiken gabonát termelni, mint takarmányt s így a csekélyebb kínálat fölemeli a takarmány árát.

Az állati termékek azonban szintén csak úgy örvendhetnek jó keresletnek, ha bőség van a gabonában. A takarmány és az állati termék között levő árkülönbség tehát annál kisebb, minél drágább és annál nagyobb, minél olcsóbb a gabona.

Az angol piacokon az állati és a növényi élelmiszerek átlagárai, ha ezeket 1867/77. között egyaránt 100-nak vesszük, a XIX. század folyamán évtizedenként a következőképen alakultak:

Évtized	növényi élelmiszerek	állati élelmiszerek	Növényi és állati élelmiszerek árának egymáshoz való viszonya
1818/27	109	90	100:83
1828/37	95	78	100:82
1838/47	102	80	100:78
1848/57	95	79	100: 83
1858/66	91	89	100:98
1867/77	100	100	100:100
1878/87	79	95	100:120
1888/97	62	81	100:131
1898/906	62	84	100:135

Amint ebből a táblázatból látszik:*) azóta, hogy Angliában a

*) Összeállítva Sauerbeck ártáblázataiból. *Journal of the Royal Statistical Society* London, 1886. 592 lap. Ugyanaz, London, 1907. 107 lap.

gabonavámokat eltörölték, az állati élelmiszerek ára a növényi élelmiszerekéhez viszonyítva állandóan emelkedett. Illetve a hetvenes évek óta a növényi élelem ára hanyatlott 38%-kal, hanyatlott az animális élelemé is, de sokkal kevésbé: csak 16%-kal.

Ha 10 kilogramm növényi szárazanyag 1 kilogramm hús nyersanyaga: a kettő között való árkülönbözet, melyben a munkabér is bennfoglaltatik, ma jóval nagyobb, mint a tengerentúli gabonaverseny előtt, és pedig nemcsak viszonylag, de abszolúte is.

Elismerem, hogy az összehasonlítás módszere hiányos, amennyiben nem a valóságos árak, hanem viszonyszámok kerültek összehasonlításra. Nem is kívántam ezzel egyebet kimutatni, mint a tendenciát, mely magával hozza, hogy 1 kilogramm hús árában a kisparaszt ma jóval magasabb munkabért élvez, mint harminc-negyven évvel ezelőtt, és nemcsak magasabbat, hanem többet is, amennyiben több állati terméket tud a piacon elhelyezni, több tehenet, több sertést, több baromfit tarthat. A munkabér emelkedését s a kereseti alkalom szaporodását, mely az élelmiszerbőséggel jár, íme felleljük a kisgazdaságban. A munkabérekkel együtt persze nem csupán az állati élelem ára emelkedik, de valamennyi olyan növényi élelemé, amelynek produkciója sok emberi munkát igényel.

És ezekben a terményekben nincs tengerentúli verseny. Mert a tengeren túl nagyobb a munkabér, mint nálunk.

A nagybirtokos sohasem vállalkoznék — magas munkabérek mellett — hasonló termelőágak üzésére. A kisparaszt igen, mert ő előtte nem az ő pár hold földjének járadéka a lényeges, hanem a kereseti alkalom.

b) Hátha mindezen, az élelmiszerbőséggel kifejlődő kereseti alkalmak olyan agrártechnikai feltételeket hoznak létre a kisgazdaságban, melyek egyértelműek a termés-zaporító javításokkal?

Valóban így is van. Az erősebb állattenyésztés bőségessé teszi a föld trágyázását. A takarmányozás céljára szolgáló kapás növények és herefélék kitűnő elővetemény gyanánt szolgálnak a gabona számára. Nyugati Németországban a kisparasztok káposztát s egyéb kerti veteményeket is művelnek a szántóföldeken, gabona előveteménye gyanánt. Ha tovább emelkednek a munkabérek: lassanként a cukorrépa is átvándorol a kisgazdaságba, a hasznos mélyműveléssel együtt. A jobb minőségű élelmiszerek termelése nem terjedhet a végtelenségig, csak addig, ameddig a fejlődő fogyasztás engedi: de ha a kisparaszt kellőképen ki tudja használni e termelőágakat, a gabonatermelés technikáját is emeli velük és haladottabb viszonyok között könnyen meg-

esik, hogy az alacsony gabonaárak mellett is többet vesz be gabonáért, mint előbb, a magas gabonaárak idején.

A világgazdaságban uralkodó élelmiszerbőség egyik lényeges következménye: az emelkedő munkabér arra kényszerítette a nyugateurópai nagybirtokot, hogy a váltógazdasággal felhagyjon és a földművelés alacsonyabbrendű alakjára térjen vissza. Ellenben az élelmiszerbőség másik okozata: az emelkedő jólét és vele a jobbminőségű élelmiszerek fokozódó termelése a kisparasztot lassanként rávezeti a váltógazdaságra.

Ha jól meggondoljuk: a minőségre való termelés a mennyiségre is visszahat, benne a földművelés haladásának legjobb föltételei vannak megadva, és az élelmiszerbőség, vagy amint nevezni szokták, a tengerentúli verseny szükségképen a mezőgazdaság technikai haladását vonja maga után, amint ez egyes nyugateurópai paraszt-vidékeken már be is következett.

A nagybirtok sem a minőségre való termeléshez, sem magasabb munkabérhez nem tud alkalmazkodni. A kisbirtoknak ellenben egyenesen hasznára válik mind a kettő. Ha a kisparaszt le tudja rázni a rásúlyosodó történelmi hagyományokat, ha értelmisége elég erős ahhoz, hogy a korról haladni tudjon: akkor az élelmiszerbőség kora az ő erősödésének, az ő diadalának, az ő országának eljöttét rejti méhében, s akkor egy új, a mainál magasabbrendű kultúra küszöbén állunk.

E) Az élelmiszerbőség várható tartóssága.

Íme, az élelmiszerbőség kora hatalmas történelmi átalakulásokat rejt magában és az ekevas nyomán, mely a tengerentúli mezőségeket feltörte, a világtörténelem egy új korszaka sarjad ki. Kétszeresen érdekel most már bennünket, vajjon az olcsó gabona és a magas munkabér kora tartósnak ígérkezik-e? Nem kell-e csupán átmeneti állapotnak tekintenünk, mely után a magas búzaáraknak, s a tömegnyomorúságnak korábbi állapota fog visszatérni?

A kérdés fölvetése szinte időszerű, mert hiszen épen ezidén tapasztalunk olyan jelenségeket, melyek a XIX. század korábbi időszakaira emlékeztetnek. A búza ára magas, az iparban válságot látunk, mely a munkabérekre is nyomasztóan hat vissza. Ezek a jelenségek méltán aggodalmat kelthetnének, ha nem tudnók, hogy egy kivételesen rossz világtermés, az 1906/7. esztendei rendkívül szigorú és hosszantartó tél okozta őket.

Ellenvetésekre, melyek a világgazdaság idej eseményeire támaszkodva állítják, hogy az élelmiszerbőség kora véget ért, nem lehet nagy súlyt helyeznünk. Komolyabb az az ellenvetés, mely azt állítja, hogy a tengerentúli szabad föld fogytán van és már nincs messze az az

idő, mikor a gabonatermelés a tengeren túl is sok munkát és költséget fog igényelni.

Csak hogy ez az ellenvetés a gabonatermelésre használható földterület helytelen és téves becslésén alapul. A szabad föld, — vagy ami gazdaságilag csaknem egyre megy — az olcsó föld meg korántsem közeledik elfogyásához. Settegast szerint*) Oroszország szibériai mezőségei, a La-Plata államok síkságai, a Mississippi savanne-jai, Texas prairiejei, s a többi ezekhez hasonló, a legelőgazdaságnak alávettett lapályok körülbelül 780.000 □ mértföldet foglalnak el; hozzávéve a legelőgazdaságra utalt hegyi vidékek kétharmadát 860.000 □ mértfölddel, a legelőgazdaság által elfoglalt területet 1,640.000 □ mértföldre lehet becsülni, míg a többi gazdaságfajták területe alig terjed 120.000 □ mértföldre.

Settegast számítása óta valószínűleg megkétszereződött az eke alá fogott föld, de még így sem teszi ki egy hetedrészét a mérsékelt égöv művelhető területének.

Mit lehet várni a közelebbi jövőben? Erről tájékozást nyújthat egy pillantás a gabonatermelés tekintetében számításba jövő területekre.

Az Egyesült Államokban elfogyott a szabadföld, az összes művelhető föld magántulajdonban van és nagyobb fele tényleg művelés alatt áll. Az Unió keleti felében a föld kimerülése mutatkozik. Egyidejűleg a föld ára emelkedőben van.

Mi következik mindebből? Az, hogy az Egyesült-Államokban kevesebb gabonát fognak termelni, mint eddig? Épen ellenkezőleg! Egyfelől a talaj kimerülése, másfelől a föld emelkedő ára vas erővel kényszeríti az amerikai gazdát, hogy a mai rablógazdálkodással felfagyjon és magasabbrendű, a természeti erőket jobban kihasználó gazdaságrendszerre térjen át. Taylor amerikai író szerint a farmerek lázas sietséggel tanulnak; egy-két évtized múlva előreláthatólag kétszerannyi gabonát fognak egy hektáron aratni, mint ma.

Egyébiránt van még az Egyesült-Államokban 120 millió acre rendkívül termékeny és el nem foglalt szűzföld, amelyet részben öntözéssel, részben lecsapolással igen olcsón és előnyösen lehet hasznosítani. Ebben az irányban máris élénk tevékenység folyik, nagyobbára a kormány részvételével.

Kanadában 150 millió hektár művelhető föld van. Ebből 30—34 millió van magántulajdonban s ebből is csak 9—10 millió hektár van feltörve. Új vasútvonalak gyors egymásutánban épülnek, a betelepülés menete élénk.

*) *Die Landwirtschaft und ihr Betrieb*. Breslau, 1877. II. kötet 65 lap. nézve Hensch mezőgazdasági üzemtanában.

A La-Plata államokban szintén óriási területek várják az ekét. Argentínában sokat árt a kormány haszontalan földpolitikája; ám ennek a földnek is hovatovább művelés alá kell jutnia. A gazdasági törvények erősebbek az intézményeknél.

Keleten Elő-Ázsia és Szibéria részben öntözhető, részben öntözés nélkül is termékeny földjei várják a művelő kezét.

Ezek csupán a legfőbb, legközelebbi számításba jövő területek. A többitől egyelőre el is tekinthetünk.

És még ezenfelül figyelemreméltó jelenségek mutatkoznak a szubtropikus s a tropikus területeken. A civilizált népek gazdasági érdeklődése mindegyre fokozódik ezen kiválóan bűja termékenyséű földek iránt, melyek az emberi munkát hatványozott terméssel díjazák. A nádcukor és a kókuszszír veszedelmes konkurenciával támadja meg az európai zsírt és cukrot. Queenslandből kizárták a színes munkásokat, ami a cukornádültetvényeket zavarba hozta; most az ausztráliai Commonwealth prémiumot tűzött ki minden tonna nádcukorra, amelyet európai munkások produkálnak. Kísérletek történnek abban az irányban, hogy az európai munkásnak a trópusi klímát elviselhetővé tegyék.

Ha egyszer a trópusok nem csupán gyarmatárukat, de élelmiszereket visznek a világpiacon: az élelmiszerek valóságos tengere fogja elözönlöni a civilizált társadalmat. Három kenyérfa megtermi egy ember táplálékát; a banán huszonötször annyi élelem-szárazanyagot produkál egy adott területen, mint a gabona.

Óvakodnunk kell attól, hogy az élelemprodukciónak ezt a lehetőségét kizártnak tekintsük. Ha majd a társadalomnak szüksége lesz az élelmiszerek eme forrására: bizonyára meg fogja találni a módját is, mikép kell azt megnyitni. A fejlődő technika, higiéne és közlekedés olyan feladatokat oldhat még meg, amilyenekről nem is álmodunk.

F) *A nagybirtok védekezése az élelmiszerbőség ellen.*

Anglia kivételével minden európai ország törvényhozása a nagybirtok, vagy legalább is a nagyparaszt-osztály elhatározó befolyása alatt áll. S ezért az agrárpolitikában nem az a törekvés szokta az irányt megadni, hogy a földművelés munkaszervezete az új idők követelményei szerint átalakuljon, hanem éppen ellenkezőleg az a kívánság, hogy a régi munkaszervezet föntartassék, a birtokeloszlással együtt, amelyre támaszkodik. Mivel pedig a világpiacon uralkodó élelmiszerbőség — amint már láttuk — a régi munkaszervezetet megtámadja: az államok mindenütt, ahol a nagybirtok befolyása alatt állanak, mesterségesen iparkodnak élelmiszerszükséget teremteni, amennyiben vámok-

kal nehezítik meg a kenyérmagvak s egyéb gabonafélék behozatalát.

E törekvés azonban még sehol sem volt képes valódi célját, a régi élelmiszerszükség, a régi magas búzaárak föntartását számbavehetően megközelíteni. Még sehol sem sikerült a gabonaárakat a régi színvonalra emelnie, még kevésbé a munkabérek emelkedését megakadályoznia. Némi hátráltató, a fejlődést lassító hatás az egész eredmény, amelyet fölmutathat.

Különösen a munkabérek emelkedése az, amely ellen semmiféle állami intézkedés nem használ. Sem aratómunkás-tartalék, sem a szabad költözködés akadályozása, sem az iparnak bárminő lenyűgözése. A világpiacon ellenálhatlan erővel emelkednek a munkabérek, s amely ország elzárja határait a gazdasági haladás elől: abból az országból megszökik a nép, s a munkabérek mégis emelkednek.

A nagybirtokosok egyébiránt úgy szokták feltüntetni az ő vámpolitikájukat, melynek alaptétele a kenyér megdrágítása, hogy ez első sorban a kisparasztnak áll érdekében. Mi tudjuk, hogy az, aki a kenyérmagvak behozatalát korlátozza: korlátozza az ipar fejlődését, a munkabérek emelkedését és ezzel a kvalitatív élelmiszerfogyasztást, mely a kisparasztnak kereseti alkalmat nyújt. Ezenfelül drágítja az állattenyésztés nyersanyagát, a takarmányt. Még ha a vámtarifa szabadon be is eresztené a határon a takarmányt: ez is csak a határhoz közel eső vidéken használna valamit, mert szénát, takarmányrépát stb. vasúton is legfeljebb 50 — 60 kilométernyire lehet gazdaságosan szállítani.

A kisparaszt érdeke tehát okvetlenül megkívánja a szabad gabonabehozatalt. Ezzel szemben jó, ha az állattenyésztés termékei vámvédelemben részesülnek, főképp olyan országok termékei ellen, amelyekben a munkabér alacsony. Hasonlóképpen a cukor, a bor, a gyümölcs s az összes jobb minőségű élelmiszerek védelmét. E termékek árát a vámvédelem (föltéve, hogy szabad a gabona behozatala) csak mérsékelten emeli, mert termelésüket szinte korlátlanul lehet fokozni. A kisparaszt haszna a munkabérben van, mely az ipar fejlődése következtében emelkedik s az ő munkatermékeinek árában realizálódik; haszna van azonfelül a megnövekedett kereseti alkalomból és saját gazdaságának technikai fejlődéséből. Ezenfelül érdekében áll a kisparasztnak minden olyan intézkedés, mely az élelmiszerfogyasztás minőségére kedvezően hat. Tehát érdekében áll a jó városi közigazgatás, mely megakadályozza, hogy a városi nép fogyasztóképessége házbér- és élelmiszeruzsorának essék áldozatul; hasonlóképpen a cukorra, húsról és az összes többi élelmiszere kivetett fogyasztási adók eltörlése. És

mindenekfölött érdekében áll a becsületes iparfejlesztő politika, akár nevelővámossal, akár anélkül.

A kisparaszt agrárpolitikája azonos a belterjes mezőgazdaság politikájával, melynek az állattenyésztés fejlesztését, a kapásnövényekkel és szálás takarmánnyal bevetett földterület növelését kell céljául kitűznie; ez az út vezet a legbelterjesebb váltógazdaság, a mainál nagyobb tömegű és olcsóbb gabonatermelés felé.

E hármat: a kisparasztbirtokot, a belterjes mezőgazdaságot és a nagyipart természetes gazdasági rokonság fűzi egymáshoz.

G) *A nagybirtok kiküszöbölése.*

A nagybirtokot (mint a földjáraadékat is) az élelmiszerekben való szükség hozta létre. Tehát az élelmiszerekben való bőségnek el kell vezetnie a nagybirtok fölbomlásához.

Láttuk, mint hanyatlik a nagybirtokon a termelés technikája; mint térnek vissza a nagygazdák munkaextenzívebb termeléshez, a földjáraadék megmentése végett. Az egész földjáraadékat megmenteni így sem sikerül. A legelő vagy a külterjesen művelt gabonaföld járaadéka feleakkora sincs, mint előzőleg, a nagybirtokra nézve jobb időkben a jól művelt földeké. Fél századvvel ezelőtt kétakkora haszonbért kaptak az angol nagybirtokosok, mint ma.

Ám ugyanakkor, mikor a földjáraadék hanyatlik: a föld ára viszont emelkedőben van.

A gazdaságtudomány úgy tanítja, hogy a föld ára: tőkésített földjáraadék. Régebben talán igaz volt ez, ma már — az élelmiszerbőség korában — nem igaz. A nekilendült termelés óriási munkatermék-tömegeket hozott létre; nagy vagyonok halmozódtak föl, amelyek birtokosai többszörösen is hajlandók a föld tőkésített járaadékát túlfizetni, hogy megválthassák a földhöz fűződő kellemetességeket, melyek között nem utolsó sorban szerepel a társadalmi tekintély és befolyás is.

Más oldalról a dolgozó földműves is mindegyre nagyobb és nagyobb áron hajlandó a nagybirtok földjét magához váltani. Az élelmiszerbőséggel kapcsolatban a föld mindegyre több és több kereseti alkalmat nyújt, melyet a dolgozó ember olyan áron is hajlandó megváltani, amely sokszorta nagyobb a tőkésített földjáraadéknál.

Steinbrück és Sarrazin idevágó kutatásai után a Németbirodalomra nézve megállapítottnak lehet tekinteni, hogy míg 1870. előtt a föld nagy darabokban drágább volt, mint kis darabokban: azóta megfordult a helyzet; a kisbirtok egy holdja drágább ma, mint a nagybirtoké. A munkabérek további emelkedése újból megfordítja ezt a

viszonyt. Angliában ma már a földet inkább vásárolják nagy darabokban luxus-célokra, mint kis darabokban üzemi célokra. Mert a munkabér oly magas, hogy a kisparaszt, miután saját munkája piaci bérét a föld terméséből levonta: nem képes a föld magas árának kamatait megfizetni. A munkát legyőzi a fényűzés.

Mindegyre inkább összezsugorodik a nagybirtokban a földjáradék a gazdasági tartalom annak kifejezésekeképen, hogy a gazdasági élet meg tudja járni a maga útjait az európai nagybirtok földjének termékei nélkül is. A föld egy-egy nagy darabjára vonatkozó tulajdon mindinkább üres jogi forma lesz, gazdasági tartalom nélkül. Mivel a cseregazdaságban minden áruvá alakul: e jog is megkapja a maga külön, a földjáradéktól független értékét, amellyel magukhoz váltják azok, kik a földet élvezeteik színteréül óhajtják. A nagybirtok, ha föl nem darabolódik, jövedelemforrásból lassanként luxustárggyá válik.

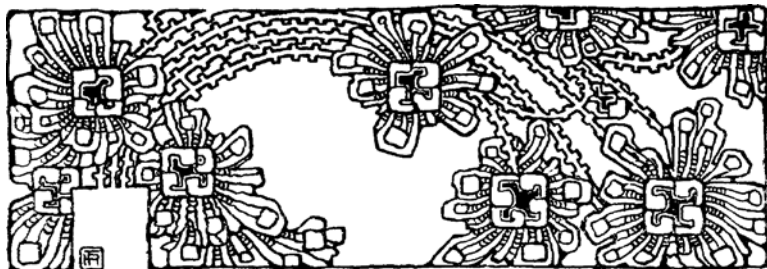
A nagy különbség, mely a föld tőkésített jövedelme és piaci ára között van, odavezet, hogy a föld dologtalan tulajdonosai, ha egyéb jövedelmi- forrásuk nincs, egy-két generáció alatt jövedelmükön felül eladósodnak, s elveszítik a birtokot.

A nagybirtokososztályok, látva e veszedelmet, amely őket, mint osztályt, elmúlással fenyegeti: mindenütt azon vannak, hogy a nagybirtokot megrögzítsék; kivonják a földet a csereforgalomból, hitbizományt csinálnak belőle. Üres vagy félig üres jogi formák azonban még akkor sem alkothatják egy társadalmi osztály szilárd létalapját, ha megrögződtek; mutatja ezt legújabbán Anglia példája, ahol kötve lévén a föld: a társadalom haladó osztályai épen a jogformát kezdték ki, amennyiben elvették a nagybirtokostól a föld felett való korlátlan rendelkezés jogát.

Az emberek szolgasága az éhségből ered; az éhséggel együtt a szolgaságnak is el kell tűnnie.

Dániel Arnold.

Szemlék és jegyzetek.

A parasztpárt programja.*)

Új osztályok nehezen mozdulnak és nehezen jönnek tisztába céljaikkal. A saját földjüket művelő földművesek osztálya, a kisparaszt-osztály is — amennyiben önállóan lép föl — új jelenség a politikában és a gazdasági életben. Mióta lezajlottak a XIV—XVI. század pór-lázadásai: a birtokos földművest egészen a legújabb időkig mindig egy más osztály vezetése alatt találjuk; hol a nemesség vezet, hol a kereskedő-iparos polgárság: de valahányszor a történelem színpadára lép, mindig egy másik osztály a rendező. Csak a legújabb időben tapasztaljuk az ellenkezőt. Korunk legfontosabb (és még eddig legkevesebbé méltatott) társadalmi jelensége, hogy a földműves nép, mint öntudatos, idegen érdekkörök vezetését nem tűrő osztály lép föl, részint gazdasági szervezetekbe tömörülve, részint politikai pártok alakjában. Egyöntetűen nyilvánul ez a mozgalom — egy ébredő óriás álmos megmozdulása — az egész civilizáció területén. Északnyugat-Európában óriási tejszövetkezeti központok létesülnek, amelyek tízezer és tízezer szántóvető terményeit értékesítik, tudatosan törekedvén az élelem-piacon való uralom megszerzésére. Svájc parasztsjai országos szervezetet alkotnak és megállapítják az élelmiszerek árait. Az is megtörténik, hogy valamely vidék szántóvető népe derengő osztálytudattal az erőszak eszközeihez nyúl látható vagy láthatlan ellenségeinek legyőzésére. A délfraancia bortermelő parasztsok egész kis forradalmat csinálnak a

*) E jelentős esemény alkalmából e sorok írója mellett több szakember és politikus véleményét is kikértük a parasztpárt esélyeiről. A válaszokat, a beérkezés sorrendjében, e szemle következő számában fogjuk közölni. *A szerk.*

guk szakállára; a román földművesek városokat fognak ostrom alá s földet követelnek. Az amerikai parasztok fegyveres fölkeléseket inszcenálnak a terményeiket vásárló trösztök ellen, a szállítási díjakkal uzsoráskodó vasúttársaságok ellen; majd, amikor az erőszak sikertelenségéről meggyőződnek: gazdasági szervezkedéssel iparkodnak ellenességüket legyőzni, szövetkezeti dohánygyárakat, vajgyárakat, elevátorokat állítván föl, a vasutak államosítását sürgetvén. Oroszország szántóvetői politikailag szervezkednek, hasonlóképpen a magyarok.

Ahhoz képest, hogy a civilizált világ gazdasági egységet alkot: az új mozgalom is majdnem mindenütt észlelhető, akár a munkásmozgalom. Különbözik benne több olyan jelenséget, melyek az ipari proletármozgalom kezdeteire emlékeztetnek.

Hátránya a parasztmozgalomnak, szemben a proletármozgalommal, hogy ez utóbbi osztály egyöntetű, egyazon érdekekkel bíró tömeg. Ellenben a földműves osztályban fokozatok léteznek, a birtok nagysága szerint, s ehhez képest az érdekek is differenciáltabbak. A 10—20 holdas szántóvető és a 100—200 holdas nagyparaszt érdeke a legtöbb tekintetben eltér, sőt ellentétbe jut egymással. Mégis ez a két réteg össze van keveredve, fokozatos átmenetekkel össze van kapcsolva. Egyik korlátozza a másikat. Oroszországban a két réteg: — a nagy paraszt és a kisparaszt — elvált egymástól. A birtok-kérdés választotta széjjel őket. Nálunk ez még nem történt meg, bár, amint személyes érintkezésből tapasztaltam, a magyar kisparasztban megvan az osztálytudat; érzi, hogy ő különbözik a nagyparaszttól. Nem jártam sokat az Alföldön, nem tudom, mi szokás ott: ám az én szűkebb hazámban, a Dunán túl a 10—20 holdas ember „szántóvetőnek”, „földművesnek”, „mezei munkásnak” nevezi magát; ahol rátartósabb, ott „polgár”-nak, de parasztnak nem; „paraszt” vagy „parasztgazda” szóval — és csakis ezzel — a két-, három-, négytelkes gazdát jelöli. *)

Nálunk a parasztnép szervezkedése politikai pártok alakjában történik; az a körülmény, hogy az ország közepén és három sarkában egy időben, különböző emberek munkájával és vezetésével egyszerre négy parsztpárt is keletkezett: kétségtelenné teszi, hogy a parasztmozgalom ébredése törvényszerű, az ország gazdasági állapotából következő jelenség.

A négy pártszervezet közül legérdekesebb a békéscsabai, a Magyarországi Parasztpárt. Legérdekesebb pedig azért, mert az a terület, amelyen működik: a Nagy Alföld van gazdaságilag leg-

*) Én magam kisparasztnak nevezem az 5—20 holdas gazdát, bár ez a német *Kleinbauer* szolgái fordítása. De nem tudok e fogalom jelölésére szabatosabb kifejezést.

inkább tarthatatlan állapotban. A talaj kimerülőben; a marhaállomány inkább apad, semmint növekednék; a községek óriási határa, a földek távoleső fekvése (ésszerűtlen tanyarendszerrel kapcsolatban) minden gazdasági javításnak útjában áll. Itt a gazdálkodás rendszerének valószínűleg forradalmi úton kell átalakulnia. A magyarországi földművesmozgalom gyújtópontja csak a Nagy Alföldön jöhet létre.

Ezért látszik érdekes történelmi dokumentumnak a Magyarországi Parasztpárt programja, mely nemrégiben hagyta el a sajtót. s amelynek ismertetése a következő sorok célja. Persze nem szabad ezt a programot olyan mértékkel mérnünk, mint valami tudományos elméletekre támaszkodó szabatos iránymunkát. Más az, amit ebben keresni kell, — de ez aztán egyszersmind a legérdekesebb —: a birtokos földműves sajátlagos osztályhelyzetéből fakadó vágyakat és törekvéseket, csirait egy mérhetetlen jelentőségű osztály ideológiájának, amely osztály immár a nagykorúság küszöbén áll.

Ezekkel a várakozásokkal eltelve, megvallom, csalódottan olvastam végig a Parasztpárt programját. Nem azért, mintha túlságosan kezdetleges volna; különben is: aki ismeri a magyar közéletnek közjoggal és párbajködexszel súlyosbított analfabetizmusát, annak ezer oka van rá, hogy az egyszerű ember egyenes eszét többre becsülje sok mindennél, ami fénylik, de nem arany. Inkább az a baj, hogy azok, akik a programot csinálták, ha földművesek is: nyilvánvalóan közel jártak a politikához és fölvettek egyet-mást a magyar közélet zavaros társadalmi és gazdaságpolitikai fogalmaiból. Ezenfelül magán viseli a program valami tanult ember keze nyomát, még pedig olyanét, aki nem ért a dologhoz. Talán ezért van, hogy a földműves szavát inkább csak ott lehet kihallani a programból, ahol a tagadás nyomul előtérbe: létező intézményeket vagy osztályokat támadó részletekben. A program bekezdése a Parasztpárt megalakulását indokolja még pedig azzal, hogy a létező pártok 1867. óta semmit sem tettek a földműves parasztságért. Félre a közjogi politikával! Mi gazdasági alapon állunk! Ez van a program 2. pontjában. Ez a hang az önérzet hangja; rávall arra az osztályra, mely érezni kezdi, hogy kinőtt a gentry és a nagybirtokos gyámsága alól. És egyben elárulja annak fölismerését, hogy a közjogi politika nem a parasztosztály politikája.

Hosszadalmas volna sorra venni a program összes pontjait, különösen abban a rendszertelenségben, amint egymás után következnek. Majd inkább tárgyi összetartozásuk szerint csoportokra osztva, a következő öt pontban sommásan tekintjük át őket.

I. A történelem tanúsága szerint minden jelentősebb osztályharc, mely a társadalom szervezetében nyomot hagyott: a föld birtoka körül

forgott. Programnak, mely egy osztály törekvéseit képviseli, első sorban ezt a kérdést kell (az illető osztály szempontjából) eldönteni: „Kié legyen a föld?”

Kisparasztnak pártja erre csak egy feleletet adhat: „A földművesé.”

Ez a kérdés a legegyszerűbb, a legközelebb fekvő, erre várhatónak a leghatározottabb választ. Helyette azonban egynéhány igen szerény, színtelen és vérszegény irányelvet találunk a parasztpárt programjában.

Az van a program második pontjában:

Egvrészt az alföld népességének szaporodásával, másrészt a kötött és tízezer holdon felüli birtokok számának növekedésével áll összefüggésben az alföldi parasztnépnek nyomora és nélkülözése. Az ú. n. földéhség ijesztő mértékben terjed és természetes indokát egyéb foglalkozási ágak hiányában találja.

(Mért „ijesztő”? Hiszen ez a szántóvető ember programja, az pedig nem ijed meg a földéhségtől, inkább talán attól, hogy kevés a föld.)

„Ezen alapszik azon követelésünk, hogy Magyarországon 10.000 holdon felüli saját kezelésben levő birtoka senkinek ne legyen, hanem a földtulajdonosok, tekintet nélkül arra, hogy az kincstári vagy hitbizományi, vagy papi javadalom, vagy egyéni birtok, törvényhatóságilag köteleztessenek a tízezer holdon felüli területet hosszú időre terjedő kis parcellákban való bérbeadására a parasztnak, akik méltányosság szerint megszabandó bérösszeget fizetnek az állam közvetítésével a földtulajdonosoknak. Ez úton el fogjuk érni azt, hogy munkát adhatunk a munkátlanak, megélhetést a szűkölködőknek. Emellett a föld intenzívebb művelése van biztosítva és a kihasználás ellenében garancia a hosszú bérletben rejlik, amely megújítandó, ha a bérlő ellen kifogás nem emelhető.”

A követelés alap gondolata egészséges; ha már ingyen nem juthat földhöz a szántóvető: jobban jár az olcsón bérelt, mint a drágán vásárolt földdel, mert az utóbbi esetben minden pénzét a földvétel emészti föl és a gazdaság folytatásához semmi tőkéje nem marad. Az 1907. évi angol földtörvény, mely a maga nemében mintaszerű, ugyanezen elvet valósítja meg.

Kifogásolni való azonban a program e követelésén, hogy túlságosan szerény. Miért kívánja csupán a 10.000 holdnál nagyobb uradalmak kényszerű bérbeadását? Hát a 10.000 holdnál kisebb, de 1000 holdnál nagyobb uradalmak jobban vannak művelve s a földműves népek több (legalább számbavehetően több) munkaalkalmat nyújtanak-e, mint a 10.000 holdnál nagyobbak?

Ám fordítsunk egyet a dolgon, és ne a kisparaszt, hanem a nagyparaszt látószögébe helyezkedjünk. Magyarország 1000 holdnál nagyobb birtokai az összes mező-, legelő- és erdőgazdasági területnek 49%-át foglalják el, a 10.000 holdnál nagyobb birtokok ellenben

(Keleti szerint) csak 7½%-át. Nagy különbség ez! Ha az összes 1000 holdnál nagyobb uradalmakat kisbérletekre tagolnák: minden napszámos bérlőnek menne és a nagyparasztok nem tudnák, mit kezdjenek az ő 50—200 hold földjükkel, mert munkást nem kapnának. A kisparaszt jutna győzelemre, a nagyparaszt is bérbeadni vagy parcellázni volna kénytelen. Ellenben a 10.000 holdnál nagyobb uradalmak bérbeadása nem több, mint egy szerény reform, mely a törpegazdák és a napszámosok protekciós részét földhöz juttatja.

Tehát a program a birtokkérdést a nagyparasztok érdekeinek megfelelően intézi el. Amivel távolról sem akarom kétségbe vonni a program alkotóinak jóhiszeműségét. Minden becsületes program azon elemek törekvéseinek eredője, amely elemekből a párt összeverődött. A békéscsabai parasztpártban, úgy látszik, erős a nagyparaszt-elem befolyása.

Erre mutat, hogy még az egyházi javak szekularizációja sincs a programban; ezek közül is csak a 10.000 holdnál nagyobb terjedelműeket kívánják bérbeadás céljára kisajátítani. Erre mutat továbbá, hogy a 14. pontban az eladósodott középbirtokosok hitelviszonyainak rendezését követelik, amiben épen az agráriusokkal találkoznak. A parcellázások állami intézése, melyet szintén kívánnak, nagyon kétélű követelés: hatása attól függ, mely osztály tartja kezében az államhatalmat; a nagybirtokosok mindaddig, míg övük az állam, szívesen belemennek ebbe a követelésbe.

Helyes, s a viszonyokkal számot vető követelések, amelyek a tagosításra és a kataszterre vonatkoznak (két pont, amely nagyon fáj a parasztnépnek) továbbá az idegenek birtokvételi tilalmára és az abszentizmus megadóztatására vonatkozó paragrafusok.

Az örökösödési jog kérdésében (melyet a reakcióskok mostanában firtatnak) nem foglal állást a program. Ezt a mulasztást könnyen okozhatta feledékenység is; különben is úgy látszik, mintha az egész egy kissé hevenyében készült volna.

II. A második legfontosabb kérdés: milyen legyen a gazdálkodás rendszere, melyet a programot alkotó osztály gyakorolni kíván?

E tekintetben határozottabb állásfoglalást látunk. A program erősen hangsúlyozza az intenzív gazdálkodást; az Alföld csatornázását is követeli. Úgy látszik, az állattenyésztés elmaradásának hátrányait is érzik a kisgazdák, mert követelik a szabad szeszgyártást az állattenyésztés előmozdítására. Hogy egyebet nem tudnak, az nem az ő bűnük. Valószínűleg maga a törvényhozás hívta fel e részben figyelmüket, nagybirtokpártoló és kisbirtokellenes szeszadópolitikájával.

A mezőgazdasági oktatásról, mely a kisbirtok intenzív művelé-

sének egyik főltétele, nem beszél a programm. Mégis erőteljesnek látszik benne az intenzív gazdaságra való törekvés, s ez ismét kisparaszt-befolyásra vall. Mert az intenzív gazdálkodás első sorban kisparaszt-érdek; gyors kifejlődésének a nagyparaszt csak kárát vallaná, mert sok munkaerőt kíván és munkáshiányt okoz.

III. A következő szempont: mely gazdaságpolitikai intézményekkel kívánja a programm a gazdálkodás célbavett rendszerét támogatni?

Félénkséget látunk mindenekelőtt a vámpolitikában. A 9. pont követeli ugyan az önálló vámterületet, de egyúttal mentetgeti is e követelését. Persze a nagyparaszt idegenkedik — és teljes okkal — az önálló vámterülettől.

Ellenben élesen és határozottan követeli a „parasztmunkásság” külön érdekképviselését, szemben az Országos Magyar Gazdasági Egyesülettel, „mely a nagybirtokosok önző érdekeit szolgálja”. Ahol támadni kell, ott előáll a nagykorúságát érző parasztember önérzete. A pozitív alkotásokig azonban már nem mennek el a programm szerkesztői; hallgatással mellőzik a szövetkezeti mozgalmat. Pedig a szövetkezet alkotja a kisparaszt igazi gazdasági érdekképviselését, mely az ő gazdálkodásának természetéből önként következik és egyszersmind szervesen bekapcsolódik a belterjes gazdálkodásba.

A hitel szervezésére nézve (pedig ez nagyon is kell az intenzív gazdálkodás létrehozásához) semminemű irányelvet nem tartalmaz a programm. Az adópolitikai követelések hiányosak; a fogyasztási adókról nincs említés; egyenes adók tekintetében adóreformot követel „a fokozatosság elvének legteljesebb keresztülvitelével”. Más ország viszonyai között elég határozott volna ez a kijelentés: nálunk külön nyomatékkal kellene kiemelni a progresszív földadót. Hiszen Wekerléék is csinálnak adóreformot „a fokozatosság elvének keresztülvitelével”.

IV. Politikai jogok, közszabadságok tekintetében a programm demokratikus jellege minden kétséget kizár; követelései nagyjából fedik a szociáldemokrata párt követeléseit.

V. A programm szociálpolitikai része közkeletű követelésekből áll, kettő kivételével, melyek különösen érdekesek. Egyrészt a munka teljes szabadságát sürgeti a párt, s a mezőgazdasági bérmunkás megkötésére irányuló törvények eltörlését, demonstrálván, hogy a kisparaszt és a középparaszt létérdeke szabadságot követel. Ám ugyanakkor a nép valláserkölcsi nevelését is sürgeti, tehát a tekintély kultuszának erősítését; pedig ahol a tekintély hízik, ott a szabadság sovány marad. Azt hiszem, a kisparaszt nyomorúsága éppen nem onnét ered, mint ha eddig nélkülöznie kellett volna a valláserkölcsi nevelést.

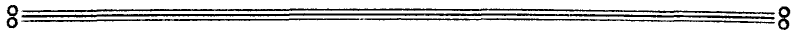
Mint mindenből, úgy ebből is látszik: a Magyarországi Pa-

rasztpártban két, egymáshoz a külső látszatra hasonló, de érdekeiben legtöbbször ellentétes réteg foglal helyet: a nagyparaszt és a kisparaszt. Az utóbbi nyomorog és keservesen érzi egy bukófélben levő gazdaságrendszer összes hátrányait; ez a réteg hajtja a pártot a gyökerestől való újítások felé. A másik, a nagy paraszt-réteg a XIX. század folyamán keletkezett, főképp 1848. után és azóta folyton növekszik, tehát bizonyára nem megy rosszul a sora. Elégedetlensége inkább onnét ered, hogy a gentry és a nagybirtokos, kik az államot és a megyét igazgatják: nem törődnek vele, kihagyják minden osztozkodásból, lenézik, mert paraszt. Tehát ő is odaáll a lázongók közé, de birtokát féltvén, csillapít és mérsékel, hiszen gazdasági érdekeit tekintve jóval közelebb áll a nagybirtokoshoz, mint a saját földjén, de bér munkások nélkül dolgozó kisparaszthoz.

Innét a határozatlanság, a célok és törekvések elmosódottsága. Hozzájárul ehhez mindenestre az is, hogy a földművesnek, ha programba akarja foglalni saját osztálya törekvéseit, nem áll rendelkezésére valami szabatos közgazdasági doktrína, mely az ő osztálya életföltételeivel párhuzamos volna, amilyennel például az ipari munkás rendelkezik. A földműves sem fogja azonban soká nélkülözni az ő doktrínáját; most, hogy a dolgozó földművesek osztálya, mint önálló osztály, keletkezőben van: a gazdaságtudományban is vajúrást látunk a mezőgazdasági kérdés körül; az eszmének, mely szükségképen a földműves eszméje lesz, előbb-utóbb meg kell születnie.

Különben az igazság kedvéért meg kell jegyezmem: úgy tudom, a parasztpárt maga sincs programjával megelégedve és módosítani kívánja. Mely irányban? — ez más kérdés. Ha sikerekre született a parasztmozgalom: a nagyparasztbefolyást ki kell magából küszöbölnie. Párt, amely saját céljaiban megalkuszik, sikerekre nem számíthat; nem juthat el Betlehembe, aki nincs tisztában, melyik csillag után induljon.

d.

Kortörténeti jegyzetek.

Osztrák diáksztrájk. — Zakariás János. — A magyar liberalizmus. — Gyermekvédelem. — A párbajjellenes kongresszus.

A társadalom és különösen a technika változásaival módosult ama harc eszköze, melyet a leigázottak felszabadításukért vívtak. Korunk elnyomott tömegei például a munkabeállításban találták meg az eredményes küzdelem eszközét. És valószínűnek látszik, hogy a mai társadalmi rend sírját a katonai sztrájk ássa majd meg. A munkásság e hathatós harci fegyverének alkalmazása az elnyomott szomszédos néprétegekben is egyre terjed. Kereskedelmi alkalmazottak, hivatalnokok,

orvosok után most vagy harmincezer egyetemi hallgató szüntette be munkáját. Két évtizeddel ezelőtt még mosolygást keltett volna ily terv, ma pedig befejezett tények előtt állunk. Bécs városának polgármestere megfújta az egyetemek meghódításának harsonáját. A terv véghezvitelére egy kevéssé ismert tanár értekezése adott ürügyet. A klerikálisok Thun gróftól támogatva a leghevesebb fenyegetések kíséretében Wahrmund előadásainak beszüntetését követelik. A pápai nuncius beleavatkozik Ausztria belügyébe; felizgatott vakbuzgó parasztok megostromolják a grazi egyetemet. A műveletlensége és barbársága révén ismeretes legelső társadalmi réteg fenyegetéseitől megriadt kormány enged és beszünteti az innsbrucki tanár előadásait, ki ebbe belenyugszik és csak szemináriumát tartja meg. A vérszemet kapott klerikálisok nyomása alatt a szabadelvű közoktatásügyi miniszter ezt is megtiltja. A maradiak tehát az egész vonalon győztek. A diadal végleges is lett volna, ha közbe nem lép oly tényező, mellyel ezideig még nem szoktak a politikusok komolyan számolni: Innsbruck diáksága általános sztrájkra hívta fel társait és a mozgalom első, nehéz lépésénél a tanárok hathatós támogatásával találkozott. A grazi egyetem tudós rektora kiáltványában azt mondja: „Felháborodásukat értem. Teljesen az önök pártján állok. Ezért a továbbiakig beszüntetem az előadásokat. Ne tekintsék ezt büntetésnek, hanem a helyzettől kikényszerített szükséges intézkedésnek.” Hildebrand ezzel a sztrájk kétes lehetőségeinek elébe vágott és az egyetemi üzemet teljesen leállította. A gyorsan terjedő mozgalom hullámaitól szorított innsbrucki kar erre szolidaritást vállal Wahrmondal és a közoktatásügyi minisztert arra kényszeríti, hogy ezt az egyetemet is bezárassa. Most feljajdul a brünni egyetem rektora: „Mindnyájan óvást emelünk az ellen, hogy az innsbrucki egyetemet bezárásával úgy egy tanárt, mint az egész tanári kart hivatásának szabad gyakorlásában megakadályozták”. A mozgalom gyorsan terjed. Bécsben tizenkétezer hallgató lép sztrájkba, a többi német egyetemen is szünetel a munka. Maradnak a nemzetiségi főiskolák. Ausztria különböző nyelvű lakosai között kiélezett évszázados ellentétre való tekintettel az egységes eljárás nem látszott valószínűnek. A habozó cseh diákok Masaryk tanár képviselő nézetét kérték. A sürgöny-válasz eképp hangzott: „Megígértétek a szolidaritást, tehát meg kell tartanotok”. A cseh, ruthén, tót nemzetiségű hallgatók java megfogadta a tanácsot. A Zágrábból nemzetiségi villongások okából eltávozott diákok Prágában a kultúra védőihez csatlakoztak.

A dolgok ilyen állása a képviselőház lanyha állásfoglalásában bizakodó kormányt is engedékenységre kényszerítette. A nagyhatalmú klerikálisok és a gyorsan terjedő népmozgalom hatásai között ingadozó közoktatásügyi miniszter a rektorokat tanácskozásra hívta és félengedményekkel békülésre bírta úgy őket, mint Wahrmondot, kit az innsbrucki néi nagyobb prágai egyetemre neveztek ki. Eme, előléptetészámba menő csere után a sokat zaklatott tanár nyílt levélben kéri a sztrájk beszüntetését: „Mindnyájatok tudomása szerint a jelen főiskolai sztrájk alapjául szolgáló ügyben elvi álláspontom érvényesítésére a törvényes útra léptem és kijelentettem, hogy annak befejezése előtt előadások

és szemináriumok tartásától elálllok . . . a jelenlegi közoktatásügyi miniszter eltökélt szándéka a tanítás és tanulás szabadságának megóvása és hivatásom zavartalan teljesítésének a jövő félévben való biztosítása . . . Erre való tekintettel szeretettel kérlek benneteket a megkezdett főiskolai sztrájknak e nyári félévben való beállítására”. Wahrmund kérése és a kormány engedékenysége sem nyugtatta meg a tanítás szabadságának híveit, mivel a tanár a klerikálisok kívánsága szerint e félévben még sem tarthat előadást. Ép ezért az innsbrucki egyetemi szenátus nem is hirdette ki a rektor-tanácskozás eredményeit és az előadásokat sem kezdte meg. A félegendmények egyik pártot sem elégítették ki, de mindkettő azon gondolkodott, nem-e célszerűbb a részleges vívmányok elfogadása? Ausztria társadalmi mérlege, melynek egyik serpenyőjét a felvilágosultak, a másikat a maradiak töltik meg, egyensúlyi állapotot jelzett. A komoly tusa e perceit operettszerű jelenet szakította meg, mely igazolás esetében méltó helyet foglalt volna el a *Simplicissimus* ismert *Serenissimus*-élcei soraiban: A klerikális *Reichspost* azt újságolta, hogy egy gyermekmenhely felavatásánál a császár az egyetemi eseményekre célozva Marchet miniszternek állítólag azt mondta: „Vessen már véget a botránynak. Az ön rektorai: szép társaság!” Ez állítólagos kijelentés mély komikum a tan hatott az elkeseredett kedélyekre. Diákok és tanárok megelégtették a harcot, melynek alapját Wahrmund megnyugvása lényegesen meggyengítette. Miként a bécsi rektor hangsúlyozta, Wahrmund kinevezésével „visszautasítást nyert ama kísérlet, hogy egyetemi tanárt meggyőződése miatt szellemi halottá tegyenek; mivel maga Wahrmund mondott le innsbrucki tanári teendőinek folytatásáról: azért a sztrájknak immár nincs értelme”. Hildebrand hasonlókép kijelenti, hogy: „Wahrmundnak Prágába való kinevezése és Innsbruckban viselt tanári állásától való önkéntes megválásával tanítási szabadságáért folytatott harcuk tárgyalanná vált”. Az innsbrucki diákok is azt az utasítást adták, hogy az ő kivételükkel lépjenek a többi egyetem hallgatói munkába. Minderre való tekintettel befejezést nyert a majdnem három hétig tartó küzdelem, melynek eredményét a bécsi rektor így összegezi: „Őszintén örülök, hogy a politikai eseményektől kiváltott mélyre ható mozgalom, mely Ausztria diákságát áldozatkész és impozáns meggyilatkoztatásra kényszerítette, immár az egyetemi hallgatók és hatóságok között újra helyreállott összhanggal fényes befejezést nyert”. Az innsbrucki diákság a zászló becsületéért még tovább küzdött, de be kellett látnia azt, hogy újabb engedményeket már nem csikarhatnak ki. „Persze sokkal többet érhetünk volna el, — mondják utolsó kiáltványukban — ha ott támogatást találunk, honnan azt mindenekelőtt vártuk. A képviselőknek meg kellett volna kötelességeiket tenniök, ahelyett, hogy egy akarat előtt görnyedezzenek, mely ellen ez urak állítása szerint meddő a küzdelem. Ez oly állítás, mely a képviselő urakra és a miniszterekre jellemző”. A múlt mellett a jövőre nézve is levonják a diákok a következtetéseket: „Ha ősszel újra megakadályozzák Wahrmund előadásait, úgy az osztrák kormány ne csodálkozzon, ha viselkedése folytán a szabadságot szerető lakosságában 1848. emlékei élednek fel”. A német szabadelvű képviselőknek pedig azt mondják: „ne csodálkozz-

zanak, ha nem emlékezünk majd reájuk amaz órákban, melyekben saját céljaik érdekében nemzeti eszményeinkre hivatkoznak”.

E jelentős nyilatkozattal ér véget a harc, mely szépen kapcsolódik a XIX. századbéli Európában lezajlott hasonló eseményekhez. Franciaországban 1843-ban vallottak a klerikálisok először kudarcot a tanítás szabadsága ellen folytatott szívós küzdelmükben. Micheletnek és Edgar Quinet-nek a *Collège de France*-ban a Jesus-társaságról és Templomosokról tartott előadásait próbálták nagy botrányok árán megakadályozni. A merénylet a kedvező politikai viszonyok ellenére nem sikerült. Olaszországban a *Lex Cassati*-val (1859) kezdődik a papi tanítás fellegvárának bevétele. Németországban a kultúrharc ütötte az első rést a vallásos maradiságon. Belgiumban, hol külön klerikális egyetem, a jezsuiták gimnáziumai és a *frères ignorants* vezetése alatt álló népiskolák terjesztették a sötétséget, 1878. óta lépésről lépésre szorítja vissza a feketét. Anglia tudományos világa az 1881-ben Londonban tartott második nemzetközi szabadgondolkodó kongresszus alkalmával izent háborút a szabad kutatás ellenségeinek, így terjedt egyre tovább feltartóztathatlan erővel a világosság, míg végre elérkezett Ausztriába, melyet még nemrég a klerikalizmus melegágyának tekintettünk. Miként Mäch mondja: „Bármily eltérők legyenek Ausztria nemzetségeinek és rendjeinek céljai: a klerikális politika ellen való küzdésben mindnyájan, vagy majd mindnyájan közös, egyesítő, legfontosabb kulturkérdést látnak. Még nem haltak meg azok, kik férfi- vagy ifjú korban a konkordátum idejét átélték. Ezek apa és nagypapa minőségben intik majd gyermekeiket és unokáikat, hogy hasonló állapotok visszatérésétől óvakodjanak. Fiatalok és öregek, hallgatók és tanárok egyek ebben.” A változás oka pedig a hírneves tanár szerint a gazdasági érdek: „Ausztria lakóit mozgékony népek veszik körül és szorongatják, melyek a versenyt, meg a létért való küzdést már megnehezítették és a jövőben fokozott mértékben teszik majd ezt. Az osztrákoknak több irányban fegyverkezniök kell szellemileg, erkölcsileg és mindenek felett azzal kell tisztába jönniök, ami a világban történik. Kifejezettebb katolikus jelleghez való visszatérés nem volna kedvező, mivel az ország ép csak e jelleg levetése után vált modern kultúrállammá.” E megállapítás kétségtelenül helyes. Szellemi tökéletesedés nélkül egy nemzet sem bírja a népek gazdasági harcát. E tény a kultúra terjedésének legerősebb rugója. De amennyire a haladás általános emberi és különleges osztrák szempontokból örvendetes, ép abban a mértékben aggályos a mi hazai érdekeinket tekintve. Ha legközelebbi szomszédunk és állandó versenytársunk azalatt kiemelkedik a középkori légkörből, míg mi egyre jobban visszاسülyedünk abba, úgy jövőnk esélyei igen szomorúak. A külső viszonyra vonatkozó e megállapításon kívül belügyeinkre is vonhatunk le némely tapasztalást: politikánk félszázados nagy kérdőjele a nemzetségi kérdés. Az osztrák események igazolják, hogy a kulturérdekek izzó tüze ledönti ama választófalakat, melyeket a XIX. század a különböző nyelvű polgárok közé ékelt. A népnek kenyéren felül műveltséget kell adni, minek leghatásosabb eszköze a jó állami iskola. A mi klerikálisaink ez ellen érvül a nemzeti veszély mumusát játszák ki: ha a

tanár állami hivatalnok, úgy Ausztria szolgája. Ez érv komolysága arra kényszerítene, hogy állami bíróságaink helyébe ismét a szentszékeket; országos egészségügy, rendészet, hadügy helyébe a közép-kor partikuláris városi és megyei rendszerét állítsuk. Az erre való hajlandóság ma sokakban megvan. De a bensőjünkben még szabadelvű és csak frázisoktól megtévesztett emberek tekintenek a leírt eseményekre, melyek számos hasonló ténnyel együtt azt igazolják, hogy nem Bécs, hanem Róma fenyegeti első sorban tanításunk szabadságát és műveltségünket. Már pedig, ha gazdasági és szellemi fejlődésünkben egyre hátrább maradunk Európa mögött, úgy szükségszerűen elpusztulunk. Ezért kell az igazi hazafiságnak a fekete internacionalé ellen fordulnia. **H. E.**

Zakariás János képviselő s így az ország sorsát intézi a dunaparti márványos palotában. A neve tulajdonképp mellékes. Hívhatnák akárhogyan, nem is személy ő, hanem típus, hiszen a képviselőház háromnegyed része zakáriásjánosokból telik ki. A nagybirtokos osztály korlátlan uralmához ők szolgáltatják a népséget és katonaságot. Engedelmesen megszavazni a kormányjavaslatokat, szemet hunyni a nagy panamák előtt, mohón felszedni az apróbbak morzsáit, ez a zakáriásjánosok szerepe. Ám az utolsó rabszolgának is megvan a maga gondolatvilága, a leganyagibb munkát végző embernek a maga ideálja, melyhez a napi munka fáradalmi után menekül. A tulipán korszak pretoriánusai lealázó tevékenységük körén kívül a nemzeti eszme érvényesítésében találnak enyhét és ihletet. Hogy miben áll a nemzeti eszme, azt valójában magok sem tudják. A zakáriásjánosok nem is szeretnek mélyebben analizálni. Tudják, hogy ezzel a jelszóval még mindig lehet a jó vidéken hatni, ennek nevében az ellenfél minden törekvését hazaárulásnak lehet kikiáltani, s mióta a Rákosi család úgy megtollasodott, tudják, hogy üzletnek is jó. Nosza hát ők is a nemzeti eszme zászlóvivői lesznek, s valamint Titus császár, elveszetteknek tartják azt a napot, mikor ez eszme megvalósítására nem tettek valamit. Pedig ez most ugyancsak nehéz feladat. A nemzeti eszme épen ott nem tud érvényesülni, ahol leginkább volna reá szükség: az Ausztriához fűző viszonyok terén. Miképen könnyítsen az elbúsult hazafi lelke gerjedelmén a felemelt kvóta, a közös vámterület, a klotúros hárszabály és a szigorú pártfegyelem korszakában? A nemzeti eszme nevében leköpi a nemzetiségi képviselőket és legazemberezi a horvátokat. De meg vagyon írva, hogy a nemzeti eszme nemcsak bátor hőstetteket, hanem alkotó munkát is kíván híveitől. És a zakáriásjánosok tettereje kitör s eget kér minden oly kérdésben, ahol a honfiú szenvedély fellobbanását nem hűti le a pártfegyelem. Andrassy javaslatot nyújtott be a körorvosok fizetésrendezéséről, melynek egy szakasza kimondotta, hogy nemzetiségi vidéken az orvos kötelezhető arra, hogy záros határidő alatt a népesség nyelvét megtanulja. A túlzó sovinizmus még ezt a minimumot is soknak találta, mert — mondják ők — evvel az intézkedéssel elismernők a nemzetiségek „nyelvi különállását és közjogi egyéniségét”. Magyar-

országban t. i. hivatalos álláspont szerint nemzetiségek egyáltalában nem léteznek, ez csak néhány izgatónak találmánya. Módosították tehát a szöveget úgy, hogy az orvos nem kötelezendő, hanem az alispán felhívja őt az illető nemzetiségi nyelv elsajátítására. Természetesen ezzel az egységes magyar állam meg volt mentve. De még ez sem volt elég zakáriásjánosnak. Ha mindenki meghajlik vagy félreáll, a kemény székelly utolsónak marad a várfokon, s elüzi a fenyegető nemzetiségi veszélyt. A honfiúi bú egész elkeseredésével szállott síkra a szakasz elejtéséért, olcsó alkalmat szolgáltatva Andrásynak, hogy mint a nemzetiségi egyenjogúság védelmezője szerepelhessen. Hiába mondták a józan felfogásúak, hogy ez a humanizmus kérdése; az igaz hazafinak mindig előbbre való a nemzeti állam, mint néhány millió oláh és tót élete és testi épsége. „Nem kell intelligens embert arra figyelmeztetni, úgymond, ami úgyis kötelessége.” Arról persze nem tud, hogy most is a nemzetiségi törvény érvényének negyvenedik évében még mindig van száz meg száz állami „intelligens” tisztviselő, aki nem érti annak a népnek nyelvét, mellyel mindennap érintkeznie kell. Hiába volt a honfiúi erőködés, a székelyparagrafus belekerült a törvénybe, csúffá téve a nemzeti eszmét járulékaival egyetemben.

Bismarck hercegnek hosszú időközön át Schweninger tanár volt kedvenc orvosa. A fáma szerint ismerkedésök következőképpen esett meg. A kancellár elhívatta Schweningert, ki az első vizsgálat alkalmával több kérdést intézett Bismarckhoz. Ez türelmetlenül válaszolt, s végül kifakadt: „Én azért hívtam, hogy Ön mondja meg, mi a bajom, Ön pedig én tölem akarja ezt megtudni.” „Kegyelmes úr”, válaszolt a tanár, „ha Ön oly orvost akar, aki nem intéz kérdéseket a pácienshez, hívasson állatorvost.” Bismarck, aki állítólag nagyon respektálta a nálánál gorombább embereket, ezidőtől fogva teljesen bizalmába fogadta Schweningert.

Si non è vero è ben trovato, de a mi esetünkre egészen ráillik. Szegény zakáriásjános elkésett nyolc esztendővel. 1900-ban államosították az állatorvosi szolgálatot. Miért is, hogy ő nem volt akkor már képviselő! Ekkor semmi ellenzésre nem talál, s mily diadala lett volna a nemzeti eszmének, ha törvény mondja ki bátran és őszintén, hogy az állatorvos nem kötelezhető a páciensek nyelvének megtanulására.

Párhuzamosan ezzel a javaslattal zakáriásjános más úton is törekedett a nemzeti eszmét érvényesíteni. A minisztérium benyújtotta a több száz millióról intézkedő beruházási javaslatot. Mily tág tere nyílt itt a szakszerű boncolásnak és igazságos kritikának! Megvilágítani a beruházások közgazdasági hasznait, következményeit, másrészt reámutatni, mily visszaéléseket és panamákat fed a javaslat, s mint pocskolják el az ország pénzét beruházás orvén improduktív célokra, mágánások és képviselők fölsegítésére. Szakszempontról szólni a kérdéshez ehhez nemi közgazdaságtant kellene tudni, ilyesmit pedig igazán nem lehet egy székelly képviselőtől kívánni; a panamát fölfedezni tiltja a pártfegyelem és a „ma neked, holnap nekem” célszerű elve s ezért zakáriásjános a beruházási javaslatnál is a nemzeti eszme védelmére szorítkozott, felszólítván a kormányt, hogy a vasúti állomások és kocsik

építésénél a magyar nemzeti stílus tágabbkörű alkalmazására törekedjék.

Ez nemcsak hazafias indítvány volt, de alkalmas arra is, hogy egyszerre megoldja a vasúti mizériák gordiusi csomóját. Fess tulipánt minden vasúti kerékre s menetsebességek óránként harminc kilométerrel fog emelkedni. Vess turulmadarat a sínpályába, s az menten első osztályú fővonallá változik át. Rakj fel néhány színes cserepet az állomás épületre, s annak befogadó képessége háromszorosa fog emelkedni. Mert nem csak Isten tud csodát tenni, a nemzeti eszme is megjelenik büvös hatalmában azok előtt, kik még hisznek benne.

Csak az a kár, hogy az intenzív munka nagyon fárasztó. Azóta tárgyalták a tenyészállatok állami segélyezéséről szóló javaslatot, s zakáriásjános már nem szólalt fel. Elmulasztott oly alkalmat, minő a nemzeti eszme érvényesítésére negyven év óta nem kínálkozott!

U. i. Ép hogy e cikket megírtam, járta be a lapokat a hír Vaszary Kolozs hercegprímás egy körleveléről. A magyar egyházfejedelm elrendelte, hogy „az esztergomi szeminárium magyar születésű növendékei s általában az egész érseki egyházmegye papsága tanulja meg a tót nyelvet”. A magyar klerikalizmus íme újra megelőzi a magyar feudalizmust, mert műveltebb és szélesebb látóköri. Észrevette, hogy csakhamar teljesen el fogja veszíteni a népet, ha a csernovai gazságok megismétlődnek s hogy az ú.n. lelki adminisztráció lehetetlen a nép nyelvének ismerete nélkül. És a hazafias sajtó vagy elhallgatja a hírt vagy félhangon morog rá. Persze, mikor Andrassy azt a se hideg, se meleg soproni határozatot hozta, micsonda kavardást csinált a hazafias üzleteket kötő analfabetizmus. A nemzetiségi paraszt jogtalanul tengetheti életét, mert a nagyságos szolgabíró, úrfiaknak derogál nyelvét megtanulni, de az okos klerikalizmus arra törekszik, hogy lelki igényeit jól szolgálja ki, mert tudja, hogy csak így tarthatja tovább is hatalmában.

Sz. P.

A magyar liberalizmust a *Pesti Hírlap* fejezi ki leghívebben. A Pulszky Ferenc, Beksics Gusztáv és Kenedi Géza lapja volt egyszer. Sohasem valami nagyon merész, de európai, demokrata, antiklerikális, nyugatbarát orgánus volt. Ma is az ú. n. magyar liberalizmus, a zsidó kispolgárság ezreinek a lapja. De a politikáját Légrády, Porzsolt és Bischitz urak csinálják. Természetesen a sajtóiroda szellemében¹: rajongnak Apponyi felekezeti politikájáért és a nagy urakat hazafias lelkesedéssel szolgálják az egész vonalon. S az együgyű zsidó kispolgárságnak s lateinerségnek mindez rendkívül tetszik, csak minden számban legyen egy kis kanapénovella, lóverseny vagy képviselőházi croquis is és egy jó csomó kerítő-hirdetés nejeik és szüzeik számára. A többi mellékes. De azért olykor üzletileg jó a liberalizmusért lelkesedni, mert a zsidó kispolgárság bárgyúságának is van határa. A jeles lap azért olykor fel-felborzolja egykori liberális tollait. Így június 18-ik számában is lelkes vezércikket írt a bécsi diáksztrájkról. „Arcpirulással ismerjük be, hogy erre, ma, nálunk a leghaloványabb reménység sem mutatkozik. Nincs ifjúságunk! Lehet-e ennél retten-

több fölajdulása a nemzet jövődjén töprengő hazafiúi kétségbeesésnek? stb. stb. Úgy-e szép, úgy-e bátor liberalizmus? De ugyanez a töprengő hazafiúi kétségbeesés” mindjárt a következő cikkében hadat Űzen a *Simplidssimus*-nak, mert egy viccet csinált a magyarságról és Kossuth Ferencről, helyesebben a magyarság ama uralkodó rétegéről, melynek ma ez a nagy államférfiú a főexponense, gúnyolva ázsiai lakájtermészetét ennek a politikának. És a hazafias sajtó, a liberális sajtó egyszerre a *Simplidssimus* kitiltását követelte a sajtószabadság nagyobb dicsőségére! Mert a sajtószabadság ott végződik, ahol a Légrády és Rákosi urak és a többiek üzleti érdekei kezdődnek. És ki gondolna olyan bagateli dolgokra, hogy a mi vicclapjaink is hányszor csinálnak élceket az angolokra, németekre s más nemzetekre? Ki venné számba, hogy ez a *Simplidssimus* megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a haladás és felvilágosodás ügyének? Mit érdeklített ezt a magyar liberalizmust, hogy a *Simplidssimus* nélkül a mi társadalmunk legműveltebb része úgyszólván modern élclap nélkül marad? És a kormány sietett megmenteni a hazát: kitiltotta a hazafiság orve alatt azt a lapot, mely hetenként nálunk is ásta a feudalizmus és klerikalizmus sírját.

Mert így akarja mindezt a magyar liberalizmus szép virága. És mi mindez ellen, ez idő szerint, mit sem tehetünk. Pedig minden magyar kultúr-ember számára egy sokkal kellemesebb megoldást tudnánk: Adja nekünk Németország a *Simplidssimus*-t, mi pedig cserében örömtől repeső szívvel adnók oda Kossuth Ferenc urat, ő felisége v. b. t. tanácsosát stb. stb.

A kapitalizmus egyik legszomorúbb kísérő jelensége az, hogy a gyermek megjelenik a gazdasági harcok színpadán. Az olcsó munkakerő utáni hajszá a gyermekeket is bekergette a gyárak kapuin, hogy ott versenyt csináljanak saját szüleiknek. Akik kívül maradtak, azokra szintén szomorú sors várakozik. A kapitalisztikus üzem felbontja a családi életet, s a szülei felügyelet nélkül maradt gyermek a züllés lejtőjére kerül, kész áldozatul a prostitúciónak és kriminalitásnak. A gyermekkérdés, mely azelőtt nem igen foglalkoztatta az elméket, a XIX. és XX. század egyik legijesztebb problémájává lett, s úgy az állami szociálpolitika, mind a társadalmi úton működő jótékonyosság figyelme feléje irányult. Újabban e célra alakult egyesületek nagy készséggel karolták fel a gyermekvédelem ügyét. Minthogy a gyermekvédelem nem pusztán alamizsnaosztogatás, hanem egyúttal szociálpolitikai működés is, úgy látszik, mintha azon szigorú ítéletet, melyet a ma divatos jótékonyosság céltalan, sőt antiszociális természetéről alkotunk, a gyermekvédelmi egyesületekre nem alkalmazhatnánk. Áll ez elsősorban az Országos Gyermekvédő Ligára.

Sajnos, hogy ezt az elméletben előlegezett jóindulatot csúffá teszi a mindennapi valóság. Megint csak a régi igazság újul fel, hogy a mai társadalom keretében még a leghelyesebb célú intézmény is idővel vagy csődöt mond, vagy az osztályuralom szolgálatába szegődik. Az állam, mely milliókat költ ménesbirtokokra, tátrai vadászterü-

letek megvásárlására, szesztermelési jutalmakra, nem tud és nem akar kellő pénzt előteremteni a gyermekvédelem céljaira. Így tehát ennek költségeit részben társadalmi úton kell fedezni. Minthogy pedig a nagyközönség, dacára a felebaráti szeretet magasztos eszméjének, igen nehezen hozható jótékony célokra mozgásba, a gyermekvédelemmel foglalkozó egyesületnek, ha társadalmi úton eredményeket akar elérni, magasrangú pártfogók után kell néznie, kiknek neve és példája vonzó erővel bírjon az előkelőséget majmoló kispolgárságra. A Gyermekvédő Liga választmányában is több aktív és volt miniszter, nagyszámú mágánás, néhány püspök ül, szóval oszlopai és kifejezői annak a társadalmi rendnek, mely a proletárszülők részére lehetetlenné teszi, hogy gyermekeikről magok gondoskodjanak. Néhány száz korona adománnyal (a legtöbbje még ennyit sem ad) könnyítenek a lelkiismeretökön, s azután egyremásra alkotnak törvényeket a megvédendő gyermekek szülei ellen. És a magasrangú pártfogók sora garancia arra nézve is, hogy az egyesület sohasem folytat gyermekvédelmet oly irányban, mely a protektorok érdekeivel ellenkezik. A Liga is valláserkölcsi irányban neveli a megvédendő gyermeket, hogy majdan olcsó munkaerő váljék belőle. Sőt újabban olyannyira lejtőre tévedt, hogy ez ellen a legerélyesebben síkra kell szállnunk. Felvette prpgrammjába a tanoncvédelem eszméjét is, s elhatározta, hogy a nagyobb vidéki városokban tanoncotthonokat fog létesíteni. Az új program nyilvánosságra hozatala Kassán történt, Fischer-Colbrie püspök elnöklete és védősége alatt tartott gyűlésen. A püspök is kész örömmel üdvözölte a tervet, s egyúttal meg is magyarázta, hogy érti ő a tanoncvédelmet, kijelentvén, hogy ezt már eddig is gyakorolta, mert „a katolikus legényegyletben már 80—90 katolikus tanonc nyer az ő irányítása mellett lelki kiképzést, ugyanezt jelentheti a felső ipariskola katolikus növendékeiről, kiket Hinzenkamp igazgató engedelmével már károm ízben részesített lelki szent gyakorlatban.” (*Felsőmagyarország*, 1908. márc. 31. 3. old.) A liga vezető emberei egy szóval sem tiltakoztak a tanoncvédelemnek ily magyarázata ellen, mely még gondolatnak is kárhuzatos. Hiszen, ha a liga komolyan fogná fel hivatását, úgy külön egyesületeket kellene szervezni épen a célból, hogy a gyermekeket a Fischer-Colbriek ellen védje meg. És hogy a tanoncvédelem a püspök által óhajtott irányban fog fejlődni, igazolja az a jellemző tünet, hogy a koalíciós sajtó és Sztérényi államtitkár egyhangú lelkesedéssel karolták fel az eszmét. El lehetünk reá készülve, hogy ezek az új tanoncotthonok tanonctenyészdékké válnak, öntudat nélküli, olcsón kizsákmányolható, sztrájkterő munkásokat fognak majd nevelni.

A klerikalizmusnak azonban egész munka kell, az* teljes meghódolást kíván. Hiába kezdődött a tanoncvédelmi mozgalom Fischer-Colbrie védnöksége alatt, a klerikálisok nem tudják megbocsátani, hogy a liga vezetőségében néhány liberális gondolkodású egyén is ül, s hogy nem minden erejét köti le a valláserkölcsi célok szolgálatában. Esztergomban megalakították a Katolikus gyermekvédő egyesületet, s a ligának el kell tűrnie, hogy Giesswein ezzel szemben pártjára keljen, mondván, felesleges az új egyesület, mert a liga épen úgy megvalósítja azon célokat, melyek az esztergomi alapítókat vezetik.

Elvonul lelki szemeink előtt a bécsi, német és belga liberalizmus szorú sorsa, ezek is lépésről-lépésre hátráltak a feltörekvő klerikalizmus előtt és egyre igyekeztek azt kiengesztelni, s mikor a *Liebedienst*-ek egész sora betelt, akkor az uralomra jutott felekezeti reakció eldobta őket. Sorsát a liga sem fogja elkerülni.

Az ötvenes években a jótékonyági mozgalom a lengyel menekültek körül forgott, minden mulatságot, ivást a lengyel menekültek javára rendeztek. Azóta a társadalmi erőviszonyok megváltoztak, a negyedik rend feltűnt a láthatáron s most a „szociálpolitikai tevékenység” az uralkodó planéta. A mágnás urak kénytelenek a nép közé vegyülni, parasztfogdosásra indulni, a parlamentben pedig a népmentés és a kisember boldogítása az uralkodó jelszó. Viszont a mágnás-asszonyok a jótékony egyesületekben játszanak „szociálpolitikásdit”. A lengyel menekült helyét a gyermek foglalja el, kiből később munkaerő és szavazó lesz, s kinek ezért testét-lelkét már jó előre meg kell szerezni. Ezért veti reá az egyház is most oly mohón magát a gyermekvédelemre. A gyermekek javára isznak a Bácskában, lakomáznak Sárosban, regattáznak Budapesten, táncolnak az egész országban. De nemcsak ily passzív irányban szerepel a gyermek a jótékonyág mezején, találékony elmék aktív szerepet is juttatnak neki. A tüdőbeteg szanatórium érdekében mozgósították a budapesti iskolás gyermekeket, kivezényelve őket az utcára, hogy ott csoportos támogatásokat intézzenek jótékonyág örve alatt a járókelők zsebe ellen, nagy öröme az ifjúságnak, melynek ily heccben már régóta nem volt része.

Ha ez a folytonos gyermekvédelmi hűhó legalább anyagi eredményeket mutatna fel, szemet hunyhatnánk egyéb fogyatkozásai előtt. De a pénzügyi siker bizony nagyon mérsékelt. Az idei kettős gyermeknap Budapesten hivatalos kimutatás szerint kb. csak 66.000 koronát jövedelmezett. Pedig a reklám óriási összegeket nyelt el, a legutolsó divat szerint öltözött úrinők koldultak minden utcasarkon, a rendőrség két napon át nem a közbiztonságra, hanem az urnákra vigyázott, omnibuszok tetejéről koncert derítette jókedvre az adakozókat. Tavaly a liga 631 városban tartott gyermeknapot, mindössze 103.000 K eredménnyel. A szanatórium-egyesület javára kolduló gyermekek a napilapok kimutatásai szerint 12.000 koronát gyűjtöttek össze. Ennyit tesznek körülbelül a költségek is ki, s mai napig sem cáfolták meg azt a vádat, hogy egyes tanítók jutalékot kaptak a tanítványaik által gyűjtött összegből.

Az eredmény tehát ugyancsak minimális. Amellett a gyűjtött bronzpénz óriási mennyiségéből láthatjuk, hogy akárcsak az állami adórendszer terén, ismét a szegény emberek adóztak. No de erre a kifogásra azonnal kész az ellenvetés: ha a gyűjtés nem is kedvező eredményű, más szempontból nagyon hasznos, mert nevelő hatása van, szolidaritásra, a mások nyomorúsága iránti részvétre neveli az embereket.

Erről a nevelő hatásról élénken tanúskodik egy kis epizód, mely a napokban esett meg, s mely annyira korfestő jelentőségű, hogy letetlen említés nélkül hagyni. Székesfehérvár melletti Sármentelen

a szanatóriumegylet javára jótékony ünnepélyt rendeztek, melynek céljaira gróf Széchenyi Viktor főispán parkját és kastélyberendezését átengedte. A jótékony ünnepély magasztos hatása a szolidaritás érzetét a résztvevőkben egészen a kommunizmus legszélso fokáig fejlesztette, mert emlékül magokkal vitték az edények, evőeszközök egy részét, székeket, lampionokat stb. A kárvallott gróf most felhívást tett közzé, melyben kéri vendégeit, hogy a netalán „tévedésből” elvitt tárgyakat adják vissza. A jövedelem 11.000 koronát tett ki, de ez rá fog menni a kár pótlására.

Íme a modern jótékonyosság nevelő hatása.

(Sz. P.)

Grófok, vicomteok, márkik, bárók, egyszerű lovagok és katonatisztek nemrégiben lelkesen ünnepelték az ország fővárosában Don Alfonso Bourbon Ő királyi fenségét, a nemes estei herceget. Polgármesterek, egyetemi tanárok, diákok és konzulok képviselték a harmadik rendet. Nem lovagi tornajáték, hanem — idők jele — az első nemzetközi párbajjellenes kongresszus volt az ünnepség kerete. Nem kifogásoljuk az illusztris ünneplő társaság illetékességét. Azt a kérdést, hogy lesz-e párbaj vagy nem, épúgy nemes és előkelő urak és hölgyek döntenek el, mint valamely fürdőhely, játékbank, diva vagy kalapforma divatos voltát. Ma a párbaj kétségtelenül nem tartozik az égető társadalmi kérdések közé. S a probléma jelentőségét nem fokozza az a körülmény, hogy egy nemzetközi kongresszuson megfürdött a felszólalások, tósztok és pezsgő áradatában. Ezt a kongresszust nem a vitatott kérdés fontossága s az elért eredmény pozitív értékeltsége teszi említésre méltóvá, hanem az eredmény negatív értéke. A párbajjellenes kongresszus határozottan és nyíltan nem mert a párbaj ellen állást foglalni. A támadásnak ez a félénk, habozó módja, ha nem is nagy, de érdekes társadalmi kérdésre mutat.

A párbajjellenes mozgalom harcosai egy társadalmi „előítélet” ellen küzdenek. Világos fogalom nem igen fűződik ehhez a felvilágosodás századának szótárából eredő szóhoz. A párbaj nem azért „előítélet”, mert az idők folyamán társadalmi szerepe megváltozott. A kisebb csoportok harcának, a magánbosszúnak fékezőjéből, az erősebb társadalmi összeműködés eszközéből ma a magánbosszúnak, az önbíráskodásnak támasza lett. Az „előítélet” megjelölés inkább azt fejezi ki, hogy a párbajt még a gyakorlói is rosszalják s nem a helyessége, hanem a szokás kényszerítő ereje tartja fenn. Ez részben helyes szociológiai megfigyelés. A párbaj szokásának ma kétségtelenül igen szilárd alapja a *vis inertiae*, a társadalmi konzervatizmus. A legtöbb hagyomány fenmaradását azonban a megszokáson kívül elősegíti még az is, hogy összefüggésben van társadalmi csoportok érdekeivel. A párbaj is eltűnt volna, ha nem lenne élesztő hatással a militarizmus erényeire. Ezért a legerősebb ott, hol erős a militarizmus s a katonai mintára berendezett bürokrácia. Rendkívül elterjedt Németországban, de megszűnt Angliában, hol a militarizmus jelentősége kétségkívül jóval kisebb, mint a kontinensen. A militarizmuson kívül fentartja a párbajt az a körülmény is, hogy alkalmas jel a társadalmi osztályok megkülönböz-

tetésére olyan korban, amikor a külső, jogi válaszfalak már nincsenek meg. S az uralkodó osztályok becsületügyeinek nemcsak megkülönböztetett módon való, hanem diszkrét elintézési formája. A per nyilvánossága helyett piszkos ügyek részére titkos eljárást teremt meg. A felemelkedő osztályok külsőleg, belsőleg idomulni akarnak a az uralkodó osztályok szokásaihoz. Militarisztikus társadalmakban az új középosztály is erősen párbajozik. A középosztályok asszimilálódási vágya nagyban hozzájárult a párbaj elterjedésének fokozásához. De a középosztályok a párbajt nemcsak demokratizálták, hanem enyhítették is. Pár száz év előtt Franciaországban ritkaság volt a mi társadalmunkban igen gyakori az olyan gentleman, aki még nem ölt meg valakit párbajban. S ezt a változást valószínűleg a kevéssé harcias elemek párbajozása idézte elő. A halálos párbajok helyébe lépnek a békés verekedések, sokszor csak ünnepies formaságok s ma egy rosszindulatú körfürésznek vagy hajtószíjnak több áldozata van évente, mint az ország összes párbajainak.

Nemcsak jelentéktelennek látszó társadalmi okoknak vannak nagy hatásai, hanem jelentős okoknak igen kis következményei. A párbajnak manapság rendszerint ártalmatlan szokása egyik mellékterméke a militarizmusnak. S mindenkinek, aki a párbaj szokása ellen komoly küzdelmet akar folytatni a militarizmus erejének csökkentésére kellene törekednie. A párbajjellenes kongresszus nemcsak hogy távol állott ettől a törekvéstől, hanem visszavonatott egy olyan indítványt, amely szerint a kongresszus forduljon a magyar s osztrák parlamenthez abból a célból, hogy azok a megalkotandó katonai büntető törvénykönyvben tiltsák meg szigorúan a párbajt. Társadalmi megvetés kényszerít párbajt vívni s a társadalom megvetése tarthat csak vissza a párbajtól. Természetes, hogy a társadalmi csoportok értékítétele jelentős ok nélkül nem változik meg, de egyedül ennek a megváltoztatása mérhet halálos csapást a párbaj szokására. A párbajjellenes kongresszus a militarista s bürokrata Németország képviselőinek nyomása alatt kimondja, hogy a párbajjellenes mozgalom tagjaira nézve nem teszi kötelezővé a párbajtól való tartózkodást, más szóval a párbajozást nem sújtja megvetéssel.

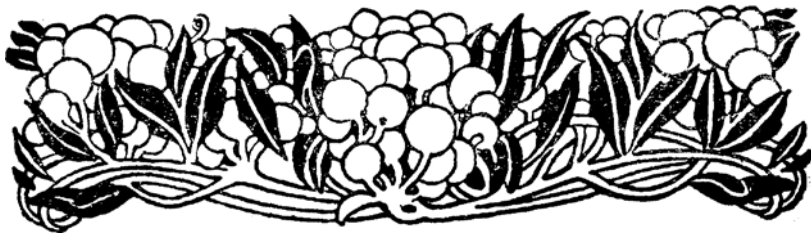
A kongresszus nem fordult a párbaj oka ellen, nem ragadta meg a párbajjellenes küzdelem egyedül hathatós eszközét, hanem a lovagkor egyik végső maradványa ellen az utolsó lovag módszerével küzdött: harcolt szélmalomokkal. A párbaj büntetésének szigorítása kétségtelenül esztétikai követelmény. A párbajozók államfogházbüntetése sérti a demokratikus ízlést. De a párbaj nem szűnt meg ott sem, hol a közönséges büntetés mértékével méri a törvény. Mert a lovagias ügyész nem üldözi, a lovagias bíró nem, vagy alig bünteti s végül mert a párbajért való büntetés legyen az bármilyen, nem diffamál ott, hol a társadalmi osztály közvéleménye a párbajt megköveteli. A becsület büntetésének a szigorítása se lendít sokat a párbaj sorsán. Eltekintve attól, hogy nem a büntetés törvényes mértéke a fontos, hanem a gyakorlati alkalmazás, a párbajnak egyáltalán nem oka a becsületsértés csekély büntetése. Nálunk a közhivatalnokok, a képviselők becsületét szigorúan védi a törvény, de azért azok is párbajoznak. Viszont Angliában

alig büntetik a becsületsértést s megszűnt a párbaj szokása. Nálunk sem az a helyzet, hogy az urak párbajoznak, mert a becsületsértést enyhén büntetik, hanem a becsületsértést azért büntetik enyhén, mert az urak párbajoznak s a bíróság elé gentlemanek nem viszik a becsületbeli ügyeiket. A becsületsértés erős, fokozott büntetése különben époly barbár dolog, mint a párbaj, sőt elterjedt voltánál fogva veszedelmesebb. A tizenkét tábla halállal büntette azt, aki sértő dalt énekelt. Lesz idő, mikor a becsületsértésnek szabadságvesztéssel való büntetése is sérteni fogja az erkölcsi érzést. Igazi kultúra csökkenti a durvaságok számát s ép azért enyhíti a gorombaságokon való felháborodás érzését. Végül valóságos perverz ötlet volt a párbaj ellen az orvosok párbajtól való eltiltásának gondolatát felvetni. Ezzel a módszerrel a háború elleni küzdelemnek a Vörös kereszt és az egészségügyi csapatok ellen kellene fordulnia.

A párbajszokást elismerő s e szokás következményei ellen küzdő urakat sokan az olyan antialkoholistákhoz hasonlították, akik a mértéktelen alkoholfogyasztást nem ítélik el. Ilyen antialkoholisták aligha vannak, de azért van olyan küzdelem, mely a gyakorlatban megengedhetőnek tartja azt, ami ellen elméletben harcol. A béke barátainak, a háború ellenségeinek küzdelme ez.” Az államfők is érzik a háború kellemetlen hatását, de amíg a többi államok fegyveresek, nem adják ki kezükből az ágyúkat. Ép így nem engedik a mi gentlemanjeink a kardot s a pisztolyt addig, amíg ezzel mások reparálják a becsületüket. Ott, ahol megvan a katonai s polgári kasztszellem, hol állandó hadsereg él tisztikarával, perdöntő párbajt ítélő becsület-bíróságaival, ahol a gentry virul kaszinói fellegváraiban s ahol burjánzanak az ezeket utánzó tartalékos tiszték s polgári kaszinók, ott a katonatiszteknek és arisztokratáknak párbajjellenes mozgalma majdnem annyit ér, mint az államfők békemozgalma. Mindakettőnek csak szimptomatikus jelentősége van.

R. Z.

Könyvismertetések és bírálatok.

I.

A forradalom szociológiája. **A** *Classes sociales* érdemes szerzője e kötetben a forradalmak törvényszerűségeit keresi. Bár a nagy egyéniségek közrehatását fontos tényezőnek tartja, melvet jelenlegi tudásunk fogvatékossága előre megállapítani nem bír: mégis egy percig sem

(I. Arthur Bauer: *Essai sur les Révolutions. Ouvrage recompense par rinstiitut international de Sociologie. Paris. Giard & Briere. 1908. 303 l.* — II. Gustav Landauer: *Die Revolution. A Gesellschaft vállalatban. Frankfurt a. M. Rütten u. Loening. 119 l.*)

kétkelkedik abban, hogy induktíve és kauzálisan kell megállapítani azokat az okokat, melyek a forradalmakat előidézik.

Már a pálvakérdés kitűzői így állapították meg a forradalom definícióját: „A forradalmak oly változtatások, melyeket erőszakkal kíséreltek meg vagy haitottak végre a társadalmak alkotmányában” s B. tényleg erre a meghatározásra építi fel kutatásait, de már kezdetben pontosítani igyekszik azt, mondván „a forradalmi tények, folytonos láncon át, egy utolsó szemhez tapadnak: az élethivatásos osztályokhoz; ezeket az osztályokat lényegileg foglalkozásuk természete határozza meg, de alosztályokra oszolnak és módosulnak természeti események és társadalmi tények uralma alatt, különösen azok alatt, melyek az állam tevékenységéből erednek”. (15)

A forradalmi erjedés jelenségeit vizsgálva úgy találja, hogy a mozgalom legszembeszökőbb személységei „távol attól, hogy izoláltak volnának . . . sokkal szorosabban vannak összeforrvá környezetükkel, mint a többiek”. (24) Ami pedig az erjedés közvetlen okait illeti, emez eklektikus okokhoz jut el: „Ilven ok lehet éhínség, mint 1789-ben; a háború szerencsétlenségei . . . ; az adócsavar . . . ; a vallási hit üldözése . . . ; vagy még kevesebb, mint X. Leó alatt a bünbocsánat szerencsétlen árusítása.” (30)

A forradalom erjedés előfutáriaként az erkölcsi értékek átalakulását tekinti, mely a társadalmi tevékenység minden ágában kifejezésre talál. Ezeknek az erkölcsi és intellektuális értékeknek túlzott

jelentőséget tulajdonít, bár Ribot-val hirdeti, hogy „nem a hit az, ami az érzelmet fölkelti, hanem inkább ez az utóbbi támasztja fel a hitet”.

A történelmi materializmussal szemben való álláspontja nem kevésbé bizonytalan és tétova: „A tisztán gazdasági érdekek mellé oda kell sorozni a függetlenség szeretetét, a szabadság vágyát és a hatalom keresését. Vannak olyan esetek, mikor a gazdasági kérdések másodsorba jutnak. Az újító párt minden ereje ilyenkor oda törekszik, hogy felfordítsa azokat az intézményeket, melyek az emberek méltóságát érintik, kik az állami osztályozások áldozatai.” (58) Kell-e mondani, hogy milyen helytelen a gazdasági és társadalom-szerkezeti jelenségeket ilyen mereven elválasztani az őket kísérő ideológiai jelenségektől? Vagy ki állította valaha, hogy gazdasági forradalmak erkölcsi s egyéb ideológiai jelszavak nélkül lehetségesek? És a történelmi materializmussal szemben mi újat sem hirdet Bauer, mikor kijelenti: „Felszabadulás, függetlenség, szabadság, ezek azok a jogok, melyeket az elnyomott osztályok szószólói követelnek”. (63)

Szerencsésebbek B. azon fejtegetései, melyekben a forradalmi csoport lélektanát vizsgálja és rámutat arra, hogy az egyéni lélektan jelenségei ott lényeges módosulást szenvednek: „Minden tisztára egoista érzelem, minden túlságosan egyéni irányzat nem egyeztethető össze a közös hajlandóságokkal. A családi megbeszélések, a klubbeli és gyűlésbeli vitatkozások, a sajtó, a könyvek által a közös eszmék behatolnak az öntudatba, minden nap nagyobb erőre tesznek szert, megostromolják az egoista személyiséget és ha tökéletes fegyverletételre nem kényszerítik, legalább is visszazoritják s önmaga rejtegetésére bírják rá. A kollektív én az egyéni én helyébe lép s úrrá lesz.” (67)

Abban is igaza van szerzőnek, hogy a forradalmi kedélyállapotot csak mint bizonyos osztályhelyzet függvényét tekinti; „mindezek a szenvedések, melyek nem kizárólag egyéni okokra vezethetők vissza, azokból az akadályokból erednek, melyek megakadályozzák, hogy valamely csoport tagjainak élethivatásos működése elérje célját, vagy inkább különböző céljait.” (78) Mert „a társadalmi lényt minden egyénben főleg foglalkozási köre alakítja ki: kormányzati működés, szabad vagy független élethivatás, egyszerű mesterség. Az élethivatás elégti ki az élet szükségleteit; ő szabja meg a szokásos életviszonylatokat; szabályozza az ízlést, az erkölcsöket, a szórakozásokat; ő szabja meg a válogatást a házasságban; ő nyit ajtót a személyi ambícióknak, vagy legalább amaz ambícióknak, melyeket az apák gyermekeik számára melengetnek; vagyis az élethivatás az, mely leginkább hozzájárul ahhoz, hogy az eszmék, irányzatok és szokások összefüggő egészét alkossa meg.” (91)

Valahányszor tehát a fennálló rend, az állam, valamely élethivatás normális kifejtésének akadálya lesz: a társadalom a forradalmi feszültség állapotába jut. Ezen forradalmi feszültség által megkövetelt átalakulás egyik eszköze szerző szerint a háború (itt szerző a nemzetközi viszonylatokra gondol, melyeket nem valami világos módszerességgel belekevert vizsgálati körébe) és az eszmék.

Igen, az eszmék, melyeket B. kissé naiv tisztelettel csodál, világos

jelül annak, hogy a sokszor bírált történelmi materializmust nem értette meg. „Az az utas, ki fejében egy új társadalmi rendet hord, nem más, mint Budha, Sokrates, Platón, Jézus és főleg szent Pál ki mindenhova elmegy, elhintve a jó üzenetet és aki rejtett, de annál hatásosabb propagandájával előkészíti a régi világ egyik legnagyobb átalakulásának útját.” (113)

Munkája második részében a forradalmi krízis állapotát vizsgálja meg. Utal a nagy városok és a bennük élő hajléktalanok szerepére, a központ és a perifériák viszonyára, a faj és a nemzetiségi ellentétekre (persze ismét a nemzetiség eszméje volt az, mely jelen korban annyi forradalomra vezetett!), a vallási eszmék (!) küzdelmeire stb. Ezek a fejtegetések jórészt rendkívül felszínesek. Pl. az ír fölkeléseket úgy tekinti, mint olyan példákat, melyekben a „vallásos érzelmek hatalma” frappánsul nyilvánul meg s egy szót sem tud mondani az ír parasztság földönfutó állapotáról, ősi földközösségeinek tüzzel és vassal való szétrobbantásáról. Egészen naiv, mikor a demokratikus eszmékből vezeti le a modern forradalmakat, bizonyítékául annak, hogy nemcsak a történelmi materializmust nem értette meg, de Durkheiméket sem.

A régi és az új rend küzdelmében három esetet különböztet meg: 1. Az állami rend ellenállása csekély és a forradalom gyorsan győzedelmeskedik. 2. A visszahatás gyors, energikus és teljesen győzelmes. 3. Egyik pártnak túlsúlya sem elég nyomatókos a másikkal szemben, úgy hogy a forradalmi harc bizonyos chrónikus szint ölt. (160) Ezt a harmadik esetet behatóbban vizsgálja meg gazdasági válságaiban, politikai harcaiban, igazságszolgáltatási és közigazgatási összeütközéseiben (magánklubok valóságos kis államokká nőnek ki magukat az államban, mint pl. a Jacobinusok klubja). Újra külön szakaszban foglalkozik a vallási forradalmakkal, anélkül, hogy tisztábban látnánk ebben az érdekes kérdésben.

Külön fejezetet szentel a fegyveres küzdelemnek, melyet az összeütközés egyedüli megoldásának tekint. A hadsereg ereje a szellemtől függ, amely lelkesíti a hierarchia minden fokán, a szolidaritás, a kölcsönös bizalom, a közös eszmények és törekvések szellemétől”. (218)

Nem látom sem bebizonyítottnak, sem logikusan dedukáltnak, mikor szerző ilyen és hasonló jellegű fejtegetések után a forradalmak három típusát különbözteti meg: a politikait, a vallásit és a szociálist, bot maga is ellentétbe jut ezzel a megállapítással ebben a végkonkluzióban: „Bármily forradalomról legyen is szó, természeté alapján ugyanaz marad. Minden forradalom jellemző vonása az, hogy az uralkodó osztályok többé nem ugyanazok vagy legalább is nem ugyanazon társadalmi kategóriából kerülnek ki. A győzedelmes párt, miután forradalmi eszközökhöz nyúlt sikere biztosítására, hódításának megszilárdítására törekszik rendszeresebb eszközökkel, melyek mind, többé-kevésbé öntudatos logikával, uralma biztosítását célozzák.”

Az utolsó rész a társadalmi test ezen újra egyensúlyba jutását vizsgálja meg.

Munkája tanulságait pedig ezen meglepően új tételben foglalja össze: „Egy szóval: értelem, energia, erkölcs a kormányzóknak és az alattvalókban, ez a haladás lényeges tényezője . . . Ezen tulajdonságok segítségével fejlődhetik a társadalom, anélkül, hogy ama borzalmas krízisen kellene keresztülmennie, melyeket forradalmaknak nevezünk.” (298)

Vagyis a 20. század elejének pályakoszorózott szociológusa nem tudott mélyebb és tudományosabb eredményre eljutni, mint akárminő egyházatya, moralista vagy politikusnak régi és elkoptatott frázisa: — Oh legyetek okosak és erkölcsösek s ki fogjátok kerülni a forradalmakat!

Nem csoda: a világtörténelmi adathalmazból taláalomra innen-onnan kiszakított példatárral, melyben nyugtalanító tömkelegben kavargog zsidó, görög, római, ázsiai, modern stb. történelem és e történelem minden fejlődési foka, egyetlen egy eset mélyebb és pontosabb megvizsgálása nélkül, ugyan hogyan lehetne tudományos eredményekre jutni?

II

De míg a francia íróban dicsérni kell legalább a komoly törekvést, mellyel rendet igyekszik csinálni a forradalmi színjátékok látszólagos önkényében és tudományosan használható osztályozásokat és összefüggéseket törekszik megállapítani: addig Gustav Landauer úr abból indul ki, hogy „a szociológia nem tudomány; de ha az is volna, a forradalom különleges okokból nem volna alkalmas tudományos tárgyalásra”. Ki is jelenti, hogy óvakodni fog tényeket és adatokat gyűjteni: „az indukció és azok gyűjtési szorgalma, kiknek nincs összegező természetük (*summarische Natur*) és akik egyébre képtelenek, mint az összeszámlálásra, sohasem pótolhatják az összegező, általános intuíciót”. (11)

Hál' istennek mindez Landauer úrban gyönyörűen buzog. Már két oldallal később egy pompás kis törvényt talált, mely így szól: Minden tópiára egy utópia következik, erre ismét egy tópia és így tovább. És Landauer úrnak több más ilyen csinos kis törvénye van, amelyekhez bájos korolláriumokat fűz. Pl.: A tópiák és az utópiák száma egyenlő. Vagy pl.: Az új tópia az utópia megmentésére lép életbe, de alámerülését jelenti.

Vagy milyen elragadóan intuitív tud Landauer úr lenni! Csak taláalomra idézem: „Ekként nincs különbség és nincs elválasztás az elődök között, aki én vagyok és az elődök között, akik az enyéim, és a környező világ között, amelyből én leszek; és az utódok között, akikkel bírok és a környező világ között, amivé leszek. Mégis van egy különbség: köztem és közted, miként világ és világ között. Mert te csak az én apró részecském vagy s mégis olyan vagy, mint egy egész világ; és én csak a te apró részecskéd vagyok s mégis, mint te, egy egész világ vagyok . . .” (21, 22)

Landauer úr, úgy látszik, misztikus szerelemmel foglalkozik s egy ilyen remek *Übermensch* nem csoda, hogy lenézi azokat a hitvány adatgyűjtőket, kiket Spencernek, Marxnak stb. neveznek.

A magyar helyhatósági önkormányzat. (Írta: Ereky István eperjesi jogtanár. I. kötet A vármegyék. Budapest, Grill 1908. Ára 8 K.)

Valahányszor kezembe könyv kerül, mely a magyar önkormányzatról szól, csendes borzongás fut hátamon végig. Megadással fogok az olvasáshoz, abban a tudatban, hogy ez is a régi nótát fújja majd újabb

változatban, hogy a magyar önkormányzat már ezer éves, hogy az mindig a szabadság melegágya volt, hogy a vármegye a legtökéletesebb intézmény, melynek Angliában sincs párja, hogy a vármegyék fentartása a magyar nemzet létérdeke stb-

Ereky könyve azonban kellemes csalódást okoz. Már az egyesületi jogról írt tanulmányában is komoly és alapos készütségű jogásznak mutatkozott, fenti munkájával pedig bizonyosságot tesz arról, hogy közigazgatási és jogtörténeti problémákat teljesen modern szempontokból képes tárgyalni, bátran szakítva a hagyományokkal. A kötet első része egy nagyobb terjedelmű munkának, melyben a magyar vármegyék és községek múltját és jelenjét akarja kimerítően ismertetni. Az első kötetben arról szól, mint lett általánossá a vármegyei szervezet és mint olvadtak be az egyéb helyhatósági testületek (szabad kerület, szék, katonai határőrvidék) a vármegyékbe, ismerteti és statisztikai adatok alapján bírálja a vármegyék területi beosztását, párhuzamot von a francia departementek, az angol grófságok és a magyar vármegyék között szervezet és hatáskör szempontjából. A kötet hátralevő részében ismerteti a vármegyék történeti fejlődését a királyság első századaiban.

Ereky könyvében nem annyira az adatok, mint inkább a szempontok újak. A vármegyei szervezet fejlődését mindenütt kapcsolatba hozza a birtokviszonyoknak, a termelés módjának megváltozásával. Nem huny szemet a vármegyei szervezet hibái előtt sem a múltban, sem a jelenben, tisztában van azzal, hogy ez az intézmény leghatalmasabb védbástyája egy kiváltságos osztály egyoldalú uralmának, mindig reámutat arra az ellentmondásra, mely az uralkodó osztály által hirdetett jelszavak és a tények között mutatkozik. Már a bevezetésben utal arra, hogy a vármegye a lakosság csak egy huszadának szolgált biztos menhelyül s hogy a vármegyék egyetlen társadalmi osztály — a földbirtokosok — érdekeit képviselték. (8) A vármegye nemcsak az osztályuralomnak vált eszközévé, de ezenfelül egyesek családi politikájának is. (9) Mindig szem előtt tartja, hogy a jog és hatalom a földbirtok függvénye s ezért a birtoktalanok minden állami jog gyakorlásából ki voltak zárva. Bátran kimondja, hogy a vármegyék szervezete a községi önkormányzat tagadásán épült fel. (27) A katonai határőrvidék intézményének történeti ismertetésénél figyelemmel van arra, hogy ez a szervezet mily gazdasági szükségleteket elégített ki s nem fél kimondani, hogy a területén lakó népesség érdekeit jobban tudta megvédeni, mint a vármegyék.

Legsikerültebb fejezete könyvének az, mely a vármegyék területig beosztását tárgyalja. Kimutatja, hogy az egyes vármegyék és járások jelenlegi aránytalan beosztása történetileg a vezető családok érdekeiben leli alapját. Ez az aránytalan beosztás lehetetlenné teszi

a helyes közigazgatást. Élesen bírálja szerző a birtokos osztály eljárását, hogy a vármegyék adminisztratív költségeit, saját zsebének kímélésével, az államra tolja át s ezzel az önkormányzatot kiszolgáltatja a központi kormányhatalomnak s kimondja, hogy vármegyéink önkormányzata csak látszólagos és torzképe, a valóságos önkormányzattal felruházott mai angol grófságoknak. (82)

Új szempontokat vet fel és régi babonákat ront le azon fejezet is, mely a megyék történetét a francia departementek és az angol grófságok fejlődésével hasonlítja össze. Utal arra, hogy az önkormányzat a középkorban legkevésbé tudott érvényesülni Anglia és Magyarország területén és hogy a francia *préfet*-rendszer itt már Franciaországot századokkal megelőzve fennállott. (151) Mindkét államban pedig az önkormányzat csak akkor kezdett fejlődni, mikor a földbirtokososztály győzelmet aratott a központosításra törekvő királyi hatalom felett. Kiemeli, hogy az angol önkormányzat terén végbemenő változások összefüggnek azzal a ténnyel, hogy az ipari burzsoázia, valamint a munkásság erőre tevén szert, részt követeltek magoknak a közügyek intézéséből. Helyesen jegyzi meg, hogy a félezredéves angol önkormányzatot ezek a változások nem semmisítették meg, csak megifjították, mert alkalmassá tették arra, hogy egyetlenegy társadalmi osztály helyett az egész angol nemzet céljainak váljon eszközévé. (168) Ellenben Magyarországon 1526. után a nemesség, mely a többi osztályokat szűkkeblűen kizárta a politikai jogok gyakorlatából, egymagában nem tudott a külföldi erőforrásokra támaszkodó uralkodóházzal szembeszállani s így az önkormányzat mindinkább látszólagossá vált, „valóságban királyaink és kormányaink rendeletalkotó hatalma messze túlhaladja még a központosított Franciaország elnökének rendeletalkotó hatalmát is”. (177)

A munka hátralevő részében a vármegyei intézmény történeti fejlődését tárgyalja, foglalkozik a nemzeti önkormányzat bukásának, s a központosított királyi közigazgatás és igazságszolgáltatás kialakulásának okaival. Kimutatja, hogy a királyi hatalom eleinte korlátlan volt s önkormányzatról szó sem lehetett. A változások okainak ismereténél nem indul ki a magyar nemzet államalkotó erejéből, egyes királyok jó vagy rossz voltából, a nemzeti géniusszal sem operál, hanem kifejti, hogy az állandó letelepedés, a termelési mód változása, a birtokviszonyok átalakulása, azon tény, hogy a király az uratlan földeket elfoglalva, az ország legnagyobb birtokosa lett, okozta a politikai szervezet átalakulását is.

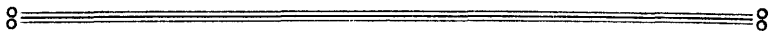
Mindeme modern szempontok dacára sem tudott szerző teljesen kibontakozni a régi átöröklött tanok és közjogi babonák hatása alól. Ezt nem megrovásképpen mondjuk, mert inkább dicséretére válik a munkának. Tulajdonképpen úgy kellene az előbbi mondatot formulázni, hogy a szerző a régi tanok befolyása dacára képes volt előítéletekkel szakítani s új szempontokból vizsgálni meg a vármegyei önkormányzat problémáját. Az úttörő munka mindig méltánylandó, kétszeres érdem azonban napjainkban, midőn a hazafias terror annyira uralkodik. Ma rendkívüli erkölcsi bátorság kell ahhoz, hogy valaki csak annyit is merjen kimondani, hogy a magyar önkormányzat torzképe az angol-

nak, az pedig egyenesen a hazaárulással határos, ha hirdetjük, hogy a vármegyei szervezet csak a földbirtokososztály családi érdekeit istápolja. Hiszen még Széchenyi Istvánt és Grünwald Bélát is elérné a sajtóiroda bojkottja, ha ma írának meg munkájokat. Ezen tudományos bátorság értékét nem ronthatja le, hogy szerző is híve annak a régi felfogásnak, mely szerint egyedül a nemesség nyolcszázados osztályuralma tette lehetségessé a magyarság fenmaradását, hogy a nemesség kiváltságaiért harcolva, a magyar szabadságot védte az osztrák uralkodók abszolutisztikus törekvései ellen, hogy Magyarország sohasem utánozta szolgálilag a külföldi intézményeket stb. Aki eljutott annak a felismeréséig, hogy a jogszabályokat kivétel nélkül társadalmi osztályoknak küzdelme hozza létre (Előszó IV.), aki tehát nyíltan az osztályharc alapjára helyezkedik, annál biztosan lehet arra számítani, hogy rövidesen leveti ezeket az egyéb nézeteivel úgyis ellentétben álló sallangokat.

A munka irálya folyékony s csak azt ajánlanánk szerzőnek: ne skatulyázza túlságosan az anyagot többrendbeli fő- és albeosztásokba, mert ez csökkenti a könyv élvezhetőséget.

Érdeklődéssel várjuk a további köteteket.

Szende Pál.

A mai Németország. (*Henri Lichtenberger: L'Allemagne Moderne, son evolution. Paris Fiammánon, bibliotheque de philosophie scientifique, 1907, 399 I. Jules Huret: En Allemagne. Rhin et Westphalie. Paris, Bibliothéque-Charpentier, 1907, 530 I.*)

monieur est Persan! C'est une chose bien extraordinaire! Comment peut-on être Persan! de ismerni, nem ismerték, inferiőr is persának tartván mindenkit, aki nem francia. Történtek ugyan kísérletek annak a kimutatására, hogy a külföldtől is lehet tanulni, de ezek meglehetősen meddőek maradtak, s aki nagyon buzgó volt a kísérletében, még meg is járta. Példa rá Madame de Staël, aki a *De L'Allemagne* (1810) hazaáruló dicsériááért végkép elrontotta a dolgát Napóleonnal. Azóta jött néhány véres arculcsapás, Sedan stb., s a dolgok megfordultak. Ma a franciák — legalább tudományban, irodalomban, művészetben — a tanulékonyság igen szép eredményeit mutatják föl. Alaposságuk, mint szerzett tulajdonság és bámulatos világos gondolkozásuk es kellemes előadásuk, mint átöröklött tulajdonság, egymással párosulva igazán alkalmassá teszi őket, hogy közvetítők legyenek a különböző idegen kultúrák közt.

A franciák sok ideig úgy szerepeltek a világ közvéleménye előtt, mint akiknek nagy a nemzeti műveltségük, de akik a legnagyobb ignoránsok mindazt illetőleg, ami határánsok mindazt illetőleg, ami határaikon túl folyik. A külföldit mindig azzal a kíváncsisággal nézték, mint a *Lettres persanes* Ricaját: *Ah! ah!*

Ezt a meggyőződést merítettem abból a két könyvből is, melyek címe az ismertetés fején olvasható. Laktam, sokat jártam Németországban behatóbban ismerem és mondhatom, még jobban ismerem, amióta Lichtenberger-t és Huret-t olvastam.

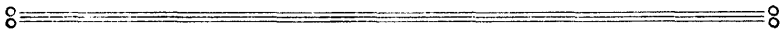
A két szerző nagyon elütő természet. Lichtenberger a *Sorbonne maître de conférences*-a, aki a Nietzscheről és Wagnerről írt igen szép

munkáival kimutatta, hogy illetékes Németországról írni, a modern Németországnak elsősorban ideologikus evolúcióját ismerteti, bár, mint Lamprecht csodálója, a fejlődés gazdaságtörténeti alapjaira is kellőképpen kiterjeszkedik. Miután vázolta, mint lett a XIX. század elején még nyomorult agrárius duodec-államok jobbára összefüggéstelen halmozatából a XX. század küszöbére érve egy hatalmas, egységes, bámulatosan expanzív nagyipari birodalom, hogy alakul át az egész gazdasági rendszer, kifejti, mint változik meg az egész társadalom képe és irányzata külső és belső politikájában, vallási, bölcséleti, művészeti ideológiájában. Festménye, amennyire csak tudásommal ellenőrizhetem, hű, előadása adatainak gazdagsága mellett is szabatos, sokszor lapidáris és könnyen áttekinthető. Végso következtetéseiben egységesíteni, egyszerűsíteni akarván a végtelenül szövevényes kóserét jelenségeket, természetesen, hogy metafizikus, s nem volna a Nietzsche essayistája, ha nem a *volonté de puissance*-ban találná meg a németek nagyszerű haladásának végso kulcsát, miután egyéb zárat egészen helyes népszichológiai megfigyelésekkel, a német fajok komoly, erős, dolgos, szívós, fegyelmezett, szapora, vállalkozó, specialista, alapos stb. természetének megállapításával pattantott föl. igen érdekesen vonul végig a könyvön a németek természetének az a kettőssége, hogy egyrészt szubjektivizmusuk (a lamprechti értelemben véve a szót) a legnagyobbban fejlett ki, egyéni gondolkozásuk a végletekig bátor, nem hőköl vissza semmilyen probléma vizsgálatától, másrészt mégis mennyire nagy bennük a szubordináció szelleme, amely a radikális megoldásokat lehetőleg elkerüli és számol a múlttal, a fennálló renddel stb.... „en definitive eile répugne aux solutions radicales. En matière religieuse, l'Allemagne n'est ni „athée”, ni „cléricale”. Elle ne répudie aucune des conquêtes du rationalisme scientifique. Mais eile garde toujours une sincere veneration pour la sagesse instinctive qui s'exprime par revolution religieuse de l'humanité. Et eile s'efforce de concilier de son mieux la Science et la Foi, la vérité rationnelle et la vérité traditionnelle. De mérne en matière politique eile cherche a accorder le principe d'autorité et le principe démocratique. Elle n'admettrait plus l'absolutisme démocratique. Mais eile conserve un respect spontane pour la monarchie, pour la Hierarchie établie, pour les autorités „compétentes” stb. „Erő-e ez, avagy gyöngeség?” veti föl a szerző, s nem felel maga, csak megállapítja, hogy némelyek büszkéek *erre* a konzervatív haladásra és a fejlődés ezen irányát a jövő biztos zálogának tekintik. Ellenben mások azt vélik, hogy a mai Németország, amely — legalább általános képe szerint — militarista és feudális, imperialista és mereven realista, amely el van telve a hatalom és gazdagság vágyától, amely megvet minden demokratikus vagy humanitárius ideológiát: a mi modern Európánkban anachronizmus esnem lehet kétséges, hogy talán már a közel jövőben alá lesz vetve súlyos és esetleg erőszakos átalakulásoknak.

Azt hisszük azonban, Lichtenberger csakugyan inkább a „hivatalos” Németországra érti a fentieket. Mert egyébként szépen kifejti, mint megy át a társadalom fokozatosan a szolidaritás állapotába, amely a mai rendben is már számtalan intézménnyel korigálja a sza-

bad verseny agonális állapotát. A pártok, társadalmi osztályok, kaadók munkások szindikátusai, a biztosításügy, munkásvédelem mind bizonyítékai ennek. De hazugság volna nem konstatálni, hogy a szolidaritás ma még csaknem kizárólag (reméljük, ez a kítüntető kivétel elsősorban a munkásságra vonatkozik) zárkóztan nemzeti, sőt nacionalista, nem pedig európai, sőt emberi, mert a nem-németekkel szemben a német minden inkább, csak nem szolidáris. Lichtenberg természetesnek találja, hogy egy nemzet először a maga teljes konszolidációját keresse, de végül azt a reményét fejezi ki, hogy Németország kifelé is letesz *attitude de combat*-járól és nem lesz akadály a civilizált világ kevésbé anarchikus rendje megvalósításának. Huret könyve egészen más természetű, de nem kevésbé érdekes. A *Figaro* ügyes munkatársa tíz hónapig tanulmányozta Németországot, s bár ebben a kötetben csak a Rajna-vidékről és Vesztfáliáról beszél, eléggé általánosítja az ezer és ezer konkrét adat mozaikjából összetett benyomásainkat. Végző ítéletei hasonlóak a Lichtenbergeréhez, az út azonban, amelyen hozzájuk jut, nem filozófiai, hanem inkább kinematografikus. Képei a városokról, népükről, a nagyiparról, szokásokról, erkölcsökről stb. roppant változatosak és eleveenségükkel kellemes kiegészítői Baedeker úr száraz tudományának. Sőt épen a közgazdasági és kulturális fejezetek (pl. Frankfurt, Köln, Düsseldorf, Essen stb. városokról a kémiai, fonó-, szövő-, bőr- stb. iparokról, az acél- és kőszénzindikátusokról, Krupp, Thyssen és Ehrhardt harcáról stb.) tudásban is egészen háttérbe szorítják a vörös könyveket, amelyek oly hasznos tanácsadók, ha szállás, étel, ital s képtárak iránt — s nem tovább — érdeklődünk. A göttingai diákorgiákról szóló fejezet pedig egyenesen klasszikus, s hibát követnek el az antialkoholista intézmények, ha mint kitűnő propaganda-eszközt a legszélesebb körben nem terjesztik.

W.

A gyermeki elme ép és rendellenes működése, egészség-tana és védelme. (Írta: *dr. Ranschburg Pál. Második le-nyegesen bővített és átdolgozott kiadás. Budapest, 1908.*)

A gyermektanulmányozás és védelem egyike a legfiatalabb tudományoknak, illetve szociális működéseknek. A kettő egymással szoros összefüggésben van, majdnem azt mondhatnók, hogy a gyermekvéde-

lem mai előrehaladása egyenes következménye a gyermektanulmánynak. A gyermektanulmánynak a célja lévén a gyermek fizikai és pszichikai életének minél bensőbb megismerése, természetes, hogy ezen ismeretek nélkül alig is képzelhető a gyermekek kellő védelme vagy legalább is az teljesen rendszertelen és nagyon kevés eredményt felmutató lesz. Minden tudomány úttörőinek először is tudományuk hasznának és fontosságának elismerését kell a közönségtől kicsikarni. És Ranschburg könyvének első érdeme, hogy az olvasó erről feltétlen meggyőződést szerez.

Tekintsünk egy kicsit részletesebben a könyvbe. Ranschburg a gyermektanulmányozás egyik ágával, a gyermeki elme kutatásával foglalkozik és pedig fejlődéstani, lélektani és kísérleti lélektani alapon.

Először is részletes leírását adja azon szerveknek, melyeknek működése összefüggésben van a lelki élettel. így első sorban adja a koponya, agyvelő és központi, idegrendszer vázlatos helyzeti és működésbeli leírását. A koponya különféle irányú méretei és a szellemi képesség közötti összefüggést — természetesen csak általános értelmezésben — statisztikai adatokkal bizonyítja. Az agyvelőben a különféle érző és mozgó központok elhelyezkedését, az érzékszervekkel és egymással való kapcsolatait. Majd áttér az egyes érzékszervek helyének, működésének és fejlődésének leírására és amennyiben lehet, szintén használ statisztikai adatokat. Foglalkozik azután az érzékeknek neveléstani szempontból való fogyatkozásaival. Ezekben adja az alapot, amelyen tovább haladhatunk a lelki élet funkcióinak vizsgálatában.

Ezután áttér a szerző a beszéd, a fogalom- és a szókincs, majd a képzet, képzettársítás, felfogó- és emlékezőképesség vizsgálatára. Kiterjeszkedik a vizsgálat normális és abnormis gyermekekre és ez könyvének főtárgya. Mint a *Gyógypedagógiai pszichológiai m. kir. laboratórium* vezetőjének bőséges alkalma van abnormis gyermekek tanulmányozására és nagy segítségére van főleg normális gyermekek tanulmányozásánál a *Magyar gyermektanulmányi-társaság* kísérleti szakosztálya. Ezen vizsgálatok pszichológiai vagy kísérleti pszichológiai úton végezhetők. Ranschburg az utóbbi úton halad, vagyis a mérhető kvantitatív és időbeli értékekből következtet a lelki funkciók kvalitatív minőségére. Annak tárgyalása, hogy ez mennyiben és milyen hibahatárokon belől lehetséges, messze vezetne a cikk ismertető szándékától és így megelégszünk a lélektani és kísérleti lélektani eljárások fentiekben adott különbségének kidomborításával.

A kísérleti vizsgálatokra sokféle módszer van különböző szakembereknél alkalmazásban és ilyenemű vizsgálatoknak helyes és eredményes vezetése nagyon próbára teszi a kísérletező ügyességét. Ranschburg a lelki funkciók vizsgálatának különféle módszerei és az elért eredmények közlése mellett, közli saját szópárrendszerét és az általa szerkesztett *mnemometer* felfogó és emlékeztetvizsgáló készüléket, természetesen a vizsgálatok során elért eredményekkel. Mindenütt a pozitív számadatokra való törekvést látjuk, táblázatokban közli a vizsgálatok során elért, összehasonlításokra alkalmas adatokat. Természetesen mindig relatív értékekről van szó. Ilyen adatokra kíváncsi olvasót a könyvre utaljuk, itt csak a levezetett eredményekkel akarunk foglalkozni. Főeredménye a szerzőnek, hogy valamennyi értelmi folyamatnál a munkateljesítő képesség (M) a helyesen végzett műveletek számával (A) egyenes, az azokhoz szükségelt átlagos időtartalommal (T) fordított arányban áll, vagyis $M = A/T$. A értékénél tekintetbe kell venni az egyszeri javítás árán helyes műveleteket is és pedig mint $\frac{1}{2}$ egységet. Hogy ez mennyiben igaz, hogy ilyen egyszerű viszony állítható-e fel, az bővebb vizsgálat tárgya lehet, de összehasonlításokra föltétlenül elfogadhatjuk. E képlet szerint tehát mennyiség- és időmérésekre van szükség és a tényleges a mérések mindig ezekre terjednek ki.

A képzettársítás, felfogó- és emlékezőképesség vizsgálatának eredményeit nézzük az annyira szociális érdekű tanulás szempontjából. Valamely anyag betanulhatóságára befolyással van annak mennyisége,

a betanulásra fordított ismétlések száma és időben való kellő elosztása Vagyis csak bizonyos — egyénenként változó — mennyiségű anyagot lehet egyszerre betanulni és sokkal kevesebb munkamennyiségei a tanulás oly elrendezése mellett, hogy először nem tanuljuk be teljesen, hanem 1-2 nap vagy bizonyos idő múltán vesszük elő ismét Persze ennek az időnek nem szabad addig tartani, hogy az első tanulás hatása elveszen. Ezek fontos következtetést engednek a tömeges iskolai oktatás berendezésére és arra nézve, hogy mennyit lehet a tanítónak követelni a gyermeki elmétől és miként érheti el ugyanazt az eredményt a legkevesebb munkával? És bizony nagyon üdvös lenne, ha a tanítással foglalkozók ezeket az elveket mindig eszökben tartanák. A munkamennyiség értékére a fentihez hasonló eredményt mutatnak a számolás terén tett vizsgálatok.

A felfogás és képzettársítás zavarainak tárgyalása után rátér szerző a gyermek érzelmi és akaratvilágának ismertetésére. Az öröm és fájdalom érzései mellett érdekes felemlíteni, hogy milyen korán fejlődik pl. a zenei érzék. A rajzot, mint az esztétikai érzelmek egyik kifejező módját a kifejező mozgásokból származtatja. Akaratnak nevezi „az egész egyéniségből kiinduló, annak javát előmozdítani, a fenyegető bajokat elhárítani iparkodó törekvést”, amely nyilvánulhat szándékos cselekvés, szándékos figyelem vagy szándékos reprodukcióban. A gyermek mozgásainak oka a reflexek mellett az erőérzet, az utánzás és szuggesztíó. A gyermekre nézve annyira fontos játék „nemcsak időtöltés, hanem egyúttal a testi-szellemi fejlesztés fontos eszköze”. A rajzot és írást szintén a finomabb akaratlagos mozgásokból származtatja. Az akaratlagos mozgások zavarai közt fontosak a kényszerképzetekkel kapcsolatos kényszermozgások és cselekedetek.

A figyelem az érzékek fejlődésével párhuzamosan halad és mértéke az elvégzett szellemi munka mennyisége és hibátlansága. Fontos a figyelem kifáradása, amely meghatározza a szükséges munkaszünetek időpontját és tartamát, mert ha nem veszik tekintetbe, figyelemzavarásra vagy a szellemi energia kimerülésére is vezethet.

A normális gyermekek mulékony hibásságai felemlítése után áttér a szerző könyvének nagyon érdekes és talán legszebben tárgyalt részére, az abnormis gyermekekre, majd a végén a gyermekvédelem tárgyalására. Ranschburg Koch német tanár felosztása alapján tárgyalja az ú. n. kóros természetű lelki fogyatékoságokat, röviden pszichopatiákat. A pszichopatia elnevezés alatt elmebetegség még nem értendő, csak a szellemi normalitás és munkaképesség korlátoltsága. Három fokozatot különböztet meg: 1. pszichopatiás hajlamosság; 2. terheltség; 3. elfajultság. A pszichopatiák oka vagy öröklött vagy szerzett hajlam illetve terheltség, mely utóbbinál szerepelhetnek testi okok (alkohol!) és pszichikai okok. Az esetek igen nagy százalékában mar külső jelek is mutatják a pszichopatiát. Most következik a elosztás szerint a pszichopatiák tárgyalása. Itt a tárgy nagysága nagy tömörségre kényszeríti a szerzőt és mi is kénytelenek vagyunk az érdeklődőt teljesen a könyvre utalni. Általánosságban mondhatjuk, hogy a szerző ugyanazt a tárgyalási módot és menetet alkalmazza, mint lentebb, a végzett kísérletek és vizsgálatok is ugyanazon elvek alapján

és módszerekkel történnek. Itt inkább csak a gyakorlati következtésekre akarunk utalni. Ilyen első sorban a gyenge tehetségűek nevelése, iskoláztatása. A rendes iskolai tanításnál ezek csak gátlólag hatnak a normális gyerekek haladására, míg maguk feltétlenül elmaradnak. Szükséges tehát az iskolai oktatás kettéválasztása, mert viszont célszerű gyógypedagógiai elvek alkalmazása mellett lehet a gyenge-tehetségűek oktatásában is eredményeket elérni. Az pedig nagyon fontos szociális szempontból, hogy amennyire lehet, a gyenge-tehetségűek is meg tudjanak élni saját emberségükből és ne csak terhei legyenek a társadalomnak. A külön iskoláztatásra példák a fővárosban felállított kiegészítő iskolák. Szükséges továbbá külön gyógypedagógiai intézetek felállítása és feltétlenül követelendő volna a tanítással foglalkozóknak ily irányú kiképezése is. Ezek a tanügy szempontjából fontos következtetések, nem említve részletkérdéseket, mint munkaidőbeosztás stb. Ismerve közoktatásügyünk szomorú képét, Kunfi kis könyvének kétségbeejtő számadatait, nem ringathatjuk magunkat ábrándokba a most vázolt követelmények teljesedése iránt. De viszont ez nem ok arra, hogy a szerző helyes intencióit ne helyeseljük.

A könyv más irányú, de a neveléssel szoros összefüggésben álló eredménye a fiatalkori büntetések beszámíthatóságára és büntetésére vonatkozik. E téren is eszköznek nem a büntetést, hanem főleg a prevenciót, a javító nevelést tekintti és amennyiben mégis szükséges, a beszámíthatóság határát mindjobban kitolni igyekszik. Tárjalja a javító nevelés módjait és a társadalmi gyermekvédelmet, ezek eredményeit és e téren is, habár lassú, haladást konstatál.

Ezekben igyekeztünk vázolni azon elveket és eszméket, melyek a könyvben kifejtve vannak és mindenesetre elmondhatjuk, hogy Ranschburg nem végzett eredménytelen munkát, amikor könyvében igyekezett kimutatni a felvetett kérdéseknek úgy az egyénre, mint a társadalomra való nagy fontosságát és megjelölni az utat, amelyen haladva sikereket érhetünk el.

D. K.

Társadalomtudományi Társaság.

A *Társadalomtudományi Társaság* f. évi május hó 29-én tartotta meg évi rendes közgyűlését a tagok élénk érdeklődése mellett.

A közgyűlés mindenekelőtt az évi jelentést vette tudomásul, mely így szól:

Jelentés a Társadalomtudományi Társaságnak 1907—1908. évi működéséről.

A lefolyt év is tanúsította, hogy Társaságunk minden külső támogatás nélkül, sőt igen befolyásos körök erős ellenagitációjával küzdve, pusztán saját erejére támaszkodva is képes megfelelni azoknak a céloknak, melyeket magára vállalt s melyek a társadalomtudomány művelésében, és szociálpolitikai kezdeményezésekben állanak.

Ha a megelőző év taglétszámának nagymérvű emelkedését sokan azon küzdelmi hangulatnak és propagandisztikus hévnek tulajdonították, melyet különleges külső körülmények szereztek törekvéseink számára: úgy a lefolyt év tapasztalatai arról győzhettek meg mindenkit, hogy Társaságunk valóban meglepően gyors térhódítását nem ilyen véletlen konjunktúráknak köszönheti, hanem annak, hogy az általa hirdetett eszmék és képviselt irányok megegyeznek a mi társadalmunk komoly szükségleteivel.

Örvendetesen bizonyít emellett a lefolyt év tagszaporodása is, mely a legutolsó évi közgyűlés 1158 tagjával szemben 1769.

A lefolyt év tudományos munkájában kétségtelenül első sorban a nagybirtok-vita érdemel figyelmet, melynek feladata a nagybirtok rendszerének hatásait megvizsgálni társadalmi életünk minden ágára s így hivatva van fényt deríteni erre a nálunk és a külföldön is egyre fontosabbá váló kérdésre.

Eddig e tárgyról a következő hét előadást tartották:

Ágoston Péter a nagybirtok történetéről két előadást; Dániel Arnolds nagybirtok és az üzemkérdés két előadást; Szende Pál a nagybirtok és adórendszerről; Ágoston Péter a nagybirtok hatásától a magánjogra; Szende Pál a nagybirtok vámpolitikája. Ezt a felolvasó ciklust a választmány határozata értelmében az ősszel folytatni fogjuk, anyagát külön könyvben is ki fogjuk adni, hogy azután széles körben beható vita indulhasson meg e tanulmányokról.

A nagybirtok-előadások mellett még a következő öt előadást tartották:

Pikler Gyula: *Kirchhofiól Machig*. Leírás-e a tudomány vagy megszorítás? Madzsar József: *Emberi és állati társadalmak*; Bród Miksa: *A budapesti lakásnyomor*; Juba Adolf: Ugyané tárgyról; Somló Bódog: *A javak forgalma az őstársadalomban*.

Kiváló vendége is volt Társaságunknak a lefolyt évben. Forel Ágost *Die soziologische Bedeutung der Alcoholfrage* címen tartott nagyérdemu előadást rendkívül nagyszámú közönség előtt.

Tudomány terjesztő és népszerűsítő hivatását ezenkívül a larsasag elsősorban havi folyóirata, a *Husadik Század* útján teljesítette, mely megnövekedett tartalommal és olyan körökhöz is szól, hová társaságunk közvetlenül nem tud behatolni.

A népszerűsítő munka terén nem szabad megfeledkeznünk azon intézményekről sem, melyek ugyan ma már Társaságunktól különváltan működnek, de amelyek mind belőle indultak ki s amelyekben ma is túlnyomó részben Társaságunk tagjai végzik a társadalomtudományi tanítás munkáját. Ezek a *Társadalomtudományok Szabad Iskolája*, mely az idén Újpesten is külön rendszeres kurzusokat tartott s a győri, szegedi, nagyváradi, fiumei társadalomtudományi körök által fentartott tanfolyamok, melyek mindannyian a szervezett munkásság lelkes támogatása mellett ez évben is szép eredményű munkásságot fejtettek ki.

Kitűzött céljához híven Társaságunk ez évben sem riadt vissza attól, hogy azon eszmék mellett, melyek tudományos meggyőződése szerint a haladás nélkülözhetetlen föltételei, a közéletben is állást foglaljon, így hatékonyan képviseltette magát a pécsi szabadtanítási kongresszuson s nem csekély része volt abban, hogy e kongresszuson oly impozáns erővel nyilvánultak meg azok a törekvések, melyek a felekezeti szellemtől ment tudományos szabad tanításban látják népünk kulturális felemelésének egyik legbiztosabb eszközét.

A nemzetközi tudományos szolidaritás köteleességét teljesítette Társaságunk akkor, mikor a tudományos szabadságában háborított Wahrmond innsbrucki egyetemi tanárt sietett rokonérzéséről biztosítani, ki ezért meleg szavakban mondott a társaságnak köszönetet.

Ekként Társaságunk működése minden terén hű maradt tradícióihoz.

Optimizmus nélkül elmondhatjuk tehát — látva a bizalom és a rokonszenv amaz egyre növekedő erejét, mellyel őt a művelt magyar társadalom legelőrehaladottabb elemei támogatják — hogy Társaságunk alapjaiban végleg megszilárdult és egyre fokozottabb mértékben lesz képes tudományfejlesztő és terjesztő feladatának megfelelni.”

A közgyűlés szintén egyhangúlag fogadta el a számvizsgálóbizottság jelentését, melyből közöljük a következő adatokat:

A Társadalomtudományi Társaság 1907. évi zárszámadásai.

I. Az 1907. évi pénztárkönyv kivonata:

A) BEVÉTELEK	K	f	B) KIADÁSOK	K	f
Áthozatal	5894	83	Házbér	4503	20
Tagdíjakkból	14870	—	Fűtés	173	80
Kölcsönök	5944	68	Világítás	323	76
Különféle bevételek			Leltári javítások és pótlások	340	98
a) takarékbetét kivétele	5340	01	Berendezés és felszerelés	1890	16
b) egyéb vegyes bevétel	123	55	Helyiségátalakítás	499	94
			Házi szükséglet	167	55
			Huszádik Század járuléka	9865	58
			Irodai költség	1025	65
			Nyomtatványok	649	—
			Könyvtár	127	08
			Pályadíjakra	100	20
			Takarékbetétbe	4503	20
			Kölcsönök visszatérítése	1825	80
			Házbérbiztosítékra	4503	20
			Különféle kiadások	1177	52
			Átvitel az 1908. számadási		
			<u>évre</u>	496	45
				32173	07

II. Mérleg 1907. december 31-én.

VAGYON	K	f	TEHER	K	f	K	f
Pénzkészlet			Hitelezők				
Házbérbiztosíték		496	a) Harkányi Ede	1000	—		
takarékbetétben		4503	b) Jászi Oszkár	1000	—		
Berendezés értéke			c) Somló Bódog	2118	88		
becslés szerint		2000	d) Huszadik Század	1800	—		
Könyvtár értéke			e) Nyomtatv. számla	800	—	6718	88
becslés szerint		6000	Az egyes vagyon				
Előre fiz. számlák			a) az év elején				
a) a berendezés			volt	13894	83		
² / ₃ részére	1421	02	b) a folyó évi va-				
b) az átalakítás			gyoncsökkenés	1672	66	12222	17
² / ₃ részére	299	94					
c) előre fiz. házbér	<u>375</u>	<u>25</u>					
Követelések		2096					
a) hátr. tagdíj							
7095 K.-ból	3100	—					
b) A Társ. Ol-							
vasókörnél el-							
számolásra	745	19					
		<u>3845</u>					
		18941				18941	05

Majd a következő költségvetési előirányzatot fogadta el egyhangúlag a közgyűlés:

A Társadalomtudományi Társaság 1908. évi költségvetési előirányzata.

A) SZÜKSÉGLET	K	f	B) FEDEZET	K	f
Házbér	4503	20	Áthozatal	496	45
Fűtés, világítás	300	—	A folyó évi tagdíjakból		
Leltári pótlásokra	200	—	(1700X20 K) 20% leírással	27000	—
Felszerelés és berendezésre	200	—	Kamat	200	—
Házi szükséglet	200	—	1909. év terhére előírandó	1235	73
Irodai	809	—	Hátralékos tagdíjakból 40%	3100	—
Nyomtatványok	600	—	Időközi folyósz. kölcsönünk	6000	—
Könyvtár pótlására	400	—	Helyiségeink haszn. díjaiból	1800	—
Pályadíjakra	700	—			
Huszadik Század átalá-					
nyára (1600X12.— K)	17900	—			
Fizetések (1000+560 K)	1560	—			
Az 1907. költségvetés ja-					
vára visszatérítésül	2096	21			
Hitelezőknek visszafizetünk	4018	88			
Időközi folyószámla-kölcsön					
visszatérítésére	6000	—			
Kamatokra	300	—			
Előre nem látottakra	<u>53</u>	<u>89</u>			
	39832	18			
					39832 18

A kitűzött pályakérdésekre csak egyetlen pályamunka érkezett be. Erről a választmány által kiküldött bírálók a következő jelentést terjesztették elé:

Jelentés a Társadalomtudományi Társaság 1907/1908. évi pályázatának eredményéről.

Társaságunk ezen évben pályadíjat tűzött ki a következő munkára: Kivántatik Magyarország történetéből egy, a mohácsi vész és a jelenkor közé eső korszaknak tárgyalása valamely modern szociológiai iskola szempontjából. A pályázaton részt vehetett bárki, de az 500 korona pályadíj csakis abszolút becsú műnek volt kiadható.

A pályázatra az előírt határidőben csupán egyetlen munka érkezett be, melynek címe: *A rendi társadalom összeomlásának kora* (1711—1848), jelígeje pedig: *Die Menschen machen ihre Geschichte selbst*. Friedrich Engels, A mű elég nagy terjedelmű, 289 géppel írt negyedrét oldalt foglal el. A bevezetésen kívül két főrésze oszlik, az első az ipari kapitalizmus kialakulásának akadályait vázolja. Ebben a részben tárgyalja az idegen uralkodóház hatalmi politikáját, megrajzolja a rendiség természetrajzát s felsorolja azon néprajzi és társadalomgazdasági sajátságokat, melyek az ipari kapitalizmus kifejlődését megakadályozták. A második részben a rendi társadalom összeomlásának okait fejtegeti; ilyenekül jelöli meg a mezőgazdaság kapitalisztikus igényeit, a felvilágosult abszolútizmus jobbágypolitikáját, s foglalkozik a magyar racionalisták kudarcával.

A mű vázlatának elolvasása, a tetszetős alcímek erős várakozást keltenek a tartalom iránt, azonban a munka átolvasása ezen reményeket nem igazolja teljesen. A bevezetésben szerző azt ígéri, hogy e kort oly szociológiai iskola szempontjából fogja tárgyalni, mely a gazdasági materializmus fejlettebb alakja, s mely az emberek cselekvését és az osztályok politikáját vezető lélektani folyamatokat is lehetőleg fel akarja tární. Ezen ígérettel azonban a szerző adós marad. Egyedül „A magyar racionalisták kudarca” c. fejezetben foglalkozik bővebben a lélektani momentumokkal, de csak oly értelemben, mint azt a legdogmatikusabb történelmi materialista is megteszi, t. i. kimutatja, hogy a magyar racionalisták elméleti szempontokból indultak ki, s nem vették tekintetbe a tényleges életviszonyokat és az átalakulásban lévő gazdasági szervezet igényeit. Az 1711—1848-ig terjedő kor azon időszak, amelyre nézve a legtöbb, a modern szempontokat kielégítő magyar történelmi munka létezik, azonkívül az egykorú irodalom, az Aufkláristák és a magyar jakobinusok iratai erősen előtérbe állítják a gazdasági szempontokat. Acsády, Grünwald, Marczali nem történelmi materialisták ugyan, de ezen korszakról írt műveik a gazdasági tényezők szerepére helyezik a fősúlyt. Szerző főleg ezen írók eredményeit alkalmazza, azon különbséggel, hogy a történelmi materializmus terminológiáját használja. Amit Grünwald, Acsády, Marczali az ipar és kereskedelem gátjainak jelölnek meg, arról ő úgy beszél, mint az ipari kapitalizmus kialakulásának akadályáról. Ezen írók mind kimutatták, hogy intenzív földművelés lehetetlen volt a jobbágymunka mellett. Szerző ezt úgy fejezi ki, hogy a mezőgazdaság kapitalisztikus igényei tették a jobbágymunkát lehetetlenné.

Nagyon sok helyen csupán a vulgár történelmi materializmus eszközeivel él, beszél általában „gazdasági” okokról és viszonyokról, anélkül,

hogy ezek lényegét kutatná. Azonkívül sok helyen a történelmi materializmus még mindig nem ment át a vérébe, különösen ott, ahol a magyar fajnak a földművelésre való speciális hajlandóságát tárgyalja, vagy pl. az ipar ki nem fejlődésének okait az antiszemitizmusban keresi, néhol pedig a nemzeti történetírás szempontjai is felcsillannak munkájában.

Kétségtelenül el kell azonban ismerni, hogy szerző sok forrásismerettel és szorgalommal dolgozta fel Magyarország történetének legfontosabb szakát. Ismeri az egykorú irodalmat, bár főbb tényeit és következtetéseit feldolgozott munkákból meríti. Módszere a fentiek szerint sokban kifogásolható, mégis a magyar történetírás jelenlegi állásához képest haladást képvisel és új szempontokat vet fel Egyes fejezetek különösen sikerüiteknek mondhatók, főleg azok, melyek az idegen uralkodóház hatalmi politikáját tárgyazzák, s azok, melyek II. József adó- és jobbagypolitikájával foglalkoznak. Ezzel szemben nagy hátránya a munkának, hogy nem arányos beosztású, így pl. az 1790—1825 között elterülő korszakkal és 1711—1750 közötti korról csak nagyon hiányosan foglalkozik, ellenben II. József működését és az 1825—1848 közötti kort az arányosság rovására rendkívül részletesen tárgyalja, kétségtelenül azért, mert ezen korokra nézve több feldolgozott mű létezik, mint az előbbiekre. Szerző azonkívül nem vonja le tanulmányainak eredményét, nem vázolja azt, mily módon omlott össze a rendi uralom, s mily hatásai maradtak fenn ma is. Ő maga is érzi ezen hiányokat s az előszóban kijelenti, hogy ezekre azért nem terjeszkedhetett ki, mert a pályázati határidő lejártá közelgett ϵ munkáját be kellett fejeznie. Ezen körülmény azonban nem szünteti meg a munka ebbéli hiányosságát.

Végül megjegyzendő, hogy a szerző az adatokat nem szervesen dolgozta fel, hanem úgy látszik, csupán jegyzeteit foglalta össze. Ahogy adatait egymás mellé állítja, az eseményeknek sem kronológiai, sem logikai rendjét nem követi s egymástól távol eső tények között állandóan ingadozik. Végül jogos és alapos kifogás emelhető a mű stílusa ellen, mely többnyire homályos, néhol teljesen érthetetlen, a megszövegezés tökéletlen s hiányoznak belőle a világos összefoglalások, általánosítások és következtetések.

Végző elemzésben tehát a pályamunka nem felel meg azon színvonalnak, melyet társaságunk a pályázat kiírásánál szem előtt tartott. Kétségtelen azonban, hogy a munka számos helyen tudást, szorgalmat, modern felfogást, sőt történetírói rátermettséget mutat, ami föltétlenül dicséretet érdemel. Viszont az általunk felhozott kifogások és hibák legnagyobb része elszármásból eredőnek látszik. Épen azért a kiküldött bizottság azon meggyőződésre jutott, hogy ezen nehéz kérdés megoldására az egyévi határidő nem bizonyult elégnek. Ennélfogva azt indítványozzuk a t. választmánynak:

Méltóztassék a pályázatot ugyanezen kérdésre és hasonló föltételek mellett a jövő évre is kitűzni, mert így módot adhatunk a mostani pályamunka szerzőjének is, hogy műve hiányait pótolva a pályázatban ismét részt vehessen.

Budapest, 1908. május hó 25-én.

Dr. Harkányi Ede Dr. Szende Pál, Dr. Székely Aladár.

A közgyűlés a jelentést elfogadta és a következő két pályadíjat újra kitűzte:

I. Kívántatik Magyarország történetéből egy a mohácsi vész és a jelenkor közé eső korszaknak tárgyalása valamely modern szociológiai iskola szempontjából.

A pályázat föltételei: Részt vehet bárki. A pályadíj 500 K., mely csak abszolút értékű munkának adható ki. A munka tulajdonjoga szerzőt illeti azzal a megszorítással, hogy ha a mű egy éven belül nyomtatásban meg nem jelenik, úgy annak tulajdonjoga a Társaságra száll át. A pályamű legkésőbb 1909. április hó 30-án nyújtandó be a Társaság titkárságánál. Csak tisztán, olvashatóan lemásolt, nyomdakész pályamunkák vétetnek figyelembe. A pályamunka kötve nyújtandó át. Minthogy a pályázat titkos, szerző nevét a munkához csatolt lepecsételt jelíggel levélben közli.

II. Adassék elő világos, népszerű és vonzó modorban, legfeljebb 10 ívnyi terjedelemben a modern kapitalizmus kialakulása, főleg Marx, Loria és Sombart munkái alapján.

Föltételek: Csak azok pályázhatnak, kik az 1908. évben még valamely főiskola kötelekéhez tartoztak. A pályamű egyéb föltételeire nézve az I. pályamű rendelkezései irányadók. A pályadíj 200 korona.

Ezután a közgyűlés a választmány kiegészítéséhez fogott.

A következő választmányi és felügyelő-bizottsági tagságok betöltéséről kellett gondoskodni.

1. A választmányból kiléptek: dr. Farkas Geyza, Gerster Béla, dr. Ranschburg Pál és dr. Schulek Géza.

2. Megbízatusuk az alapszabályok értelmében lejárt a következő tagoknak: a) Budapestiek: dr. Balog N. Imre, dr. Fried Ödön, dr. Gönczi Jenő, dr. Harrer Ferenc, dr. Jordán Károly, Kristóffy József, dr. Lessner Richárd, dr. Marschan Géza, Rácz Gyula, Révai Sámuel, dr. Rózsavölgyi Manó, dr. Schachter Miksa, Szántó Menyhért, Veigelsberg Hugó, Vészi József, dr. Vágó József, dr. Vámos Henrik, dr. Wildner Ödön. b) Vidékiek: dr. Ágoston Péter, Nagyvárad, Ghiczy Elemér, N.-Igmánd, dr. Grósz Menyhért, Nagyvárad, Huzella Gyula, Nagyvárad, dr. Kégl János, Monor, dr. Kunfi Zsigmond, Temesvár, Lengyel Imre, Hajdúszoboszló, Leopold Lajos, P.-Ozsák, Tamássy József, Duna-Haraszti, Vas Béla, Lúgos, c) Számvizsgálók: Bródy Sándor, dr. Kovács Gyula, Rónai Zoltán.

A közgyűlés egyhangúlag megválasztotta:

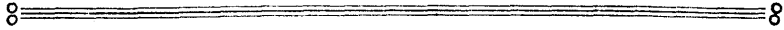
a) Fővárosi választmányi tagokká: dr. Dalmady Zoltán (új), dr. Dirner Gusztáv (új), dr. Fried Ödön, dr. Gönczi Jenő, dr. Harrer Ferenc, dr. Jordán Károly, Kristóffy József, dr. Kunfi Zsigmond, dr. Lessner Richárd, dr. Marschan Géza, dr. Péterfi Tibor (új), Rácz Gyula, Révai Sámuel, dr. Rónai Zoltán (új), dr. Schaechter Miksa, Sándor Pál (új), Szántó Menyhért, Tamássy József, Veigelsberg Hugó, dr. Vágó József, dr. Vámos Henrik, dr. Wildner Ödön. b) Vidéki választmányi tagok: dr. Ágoston Péter (Nagyvárad), dr. Balthazar Dezső (H.-Böszörmény) (új), Ghiczy Elemér (Nagy-Igmánd), dr. Grosz Menyhért (Nagyvárad), Huzella Gyula (Nagyvárad), dr. Kégl János (Monor), dr. Kramolin Gyula (Szekszárd) (új), Lengyel

Imre, (Hajdúszoboszló), Leopold Lajos (P.-Ozsák), Vas Béla (Lugos).

c) Számvizsgálók: Bródy Sándor, dr. Kovács Gyula, dr. Lánci Jenő (új).

Ezután a közgyűlés az alapszabály néhány adminisztratív ellegű pontját módosította s jóváhagyás végett a m. kir. belügyminiszteriumhoz terjesztette fel.

Végül dr. Szende Pál indítványára a közgyűlés egyhangúlag meleg köszönetet szavazott Zigány Zoltán pénztárnoknak, ki minden honorárium nélkül rendkívüli munkát végzett a pénztár adminisztrációjának rendezése körül.

A szabadgondolkozás magyarországi egyesületének szünidei tanfolyamai.

Az egyesületnek főiskolai hallgatói a következő felhívást intézték az érettségit tett tanulókhöz:

Budapest, 1908. május havában.

Kedves Barátunk!

Nyolc évi tanulás után kezdedbe nyomják az érettségi bizonyítványt. Bizonyítványt arról, hogy te már megszerezted mindazt az ismeretet, amire az „értelmiségi” osztálynak szüksége van.

Nézz lelkedbe: így van-e ez?

Az elmúlt másfél század hatalmas szellemi forradalomnak volt korszaka. Az emberi szellem óriásai foglalták össze a természettudomány és történelem tanulságait és ezeknek az összefoglalásoknak az eredményeképp megváltozott a modern ember felfogása az embernek a természethez és embertársaihoz való viszonyára nézve. Új tanok diadalmaskodtak a világ keletkezése és az ember származása, a fajok egymáshoz való viszonya, a nő helyzete és a társadalmi együttélés egyéb kérdéseiben. Új eszmék hívják porondra a gondolkodókat. A költészet, irodalom, művészet új utakat tör, új eszméknek áll szolgálatába . . .

És mindaz a forradalmian, mindaz a nagyszerűen új, amit a 18. és 19. század alkotott, ami lelkesít és harcra készítet milliókat, előletek majdnem el volt zárva. A közel 7—8000 óra közül, amit 8 év alatt az iskola padjain töltöttetek, egyetlen egy sem jutott arra, hogy elmondják nektek, mit tanított Herbert Spencer, ki volt és mit akart Marx Károly, micsoda eredményekre jutott Darwin. És ha szántak erre egy-két órát az évben, akkor is nagy kérdés, van-e benne köszönet.

És tudjátok, miért nem volt szabad tisztába jönnötök ezekkel a tanokkal? Mert ezek a tanok ellenkeznek a vallás tanításaival, mert ezek a tanok veszedelmesek a ma uralkodó érdekekre. Mert a 19. század kutatói összeúzták a biblia naiv gyermekmeséit: a hatnapos teremtéstörténet, a szabadakarát, a lélek halhatatlansága, a túlvilág gyermekmeséit. Azért kell nektek még Horatiusnál és Berzsenyi Dánielnél tartanotok, mert az új korszak lantpengetői nem annak a dicsőségét zengették, „akit a bölcs lángesze fel nem ér”, hanem azokat a nagy és szent vágyakat, mik az új korszak rabszolgáit, fizikai és szellemi kizsákmányoltjait lelkesítik. Mert nem azt tartják fontosnak, hogy tudjátok, amire az általános műveltséghez szükségték van, hanem hogy

ne tudjátok azt, ami a vallásra és az uralkodó osztályok érdekeire veszélyes lehet. És ha felkerültök az egyetemre, látni fogjátok, hogy minden, ami ott támogatásra számíthat, ezt, a kettős érdeket szolgálja. Felekezeti butításnak kedvező ifjúsági egyesület annyi van és annyi virágzik, ahány felekezet az egyetemen képviselve van. Míg ti előttetek becsukják az egyetem kapuját, ha a tandíjból csak egy fillér is hiányzik: hatszázezer koronák jutnak templomjavításra. A tanítók éheznek, nincsen egyetlen kulturnívón álló könyvtárunk, de százezer koronákat juttat a sötétség szolgálatában álló Szent Imre ifjakknak a vallásminiszter, akinek a hatáskörében van az oktatásügy és a kultúra ügye is. Az ország elvéri a kivándorlás által, mert az ország egyharmada papi és főúri kézben levő kötött birtok.

A haza, mely ápol és eltakar, nem bírja eltartani a szülőket, a kivándorlók százezreinek az édes honból csak egy koldusbot jut, de tejjel-mézzel édesgetik ide Franciaország kiűzött szerzeteseit és apácáit. Mikor a klerikalizmus által halálos ágyába fektetett Spanyolország készül lerázni magáról piócáit, mikor Franciaország kikergette a fekete sereget, a mi vezéreink, a mi uraink az ország földjéből, az ország pénzéből mérhetetlen vagyont pocskolnak az új középkor lovagjainak az istápolására.

Ennek nem szabad így maradnia.

Mi, akik még hinni tudunk egy szebb jövőben, mi, akik tudunk még lelkesedni a kultúráért és felvilágosodásért, a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületében tömörülünk a szabadgondolat zászlaja köré.

Ha tanulmányaidat a fővárosban folytatod, jöjj közénk tanulni és harcolni; ha vidéken maradsz, hass oda, hogy ott az Egyesületnek fiókja alakuljon.

Hogy pedig addig se maradjunk tétlenek, és küzdelmünkre a szabadgondolkodás fegyvereivel felszerelve jussatok az egyetem falai közé, tudatjuk veletek, hogy azok számára, akik a nyári szünetet Budapesten töltik, tanfolyamot rendezünk, amelynek célja lesz a modern világfelfogás elemeit az érdeklődőkkel főbb vonásaiban megismertetni. Sikerült e tanfolyamokhoz előadókul megnyernünk a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete vezetőségének és a Társadalomtudományok Szabad Iskolája tanári karának több kiválóságát, akik előadásai keretén kívül is hajlandók lesznek az érdeklődőknek a szükséges útbaigazítást megadni.

Testvéreid

A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének
egyetemi hallgató tagjai.

Az előadások programja:

1. *Bevezető előadás a szabadgondolkodásról. Tudomány és vallás.* Július 10-én tartja dr. Székely Aladár.

2. *A világ fejlődése.* Július 14-én tartja Dánosi Imre.

3. *Az élet fejlődése.* Július 17-én tartja dr. Madzsar József és Szerdahelyi Sándor.

4. *Az ember származása.* Július 21-én tartja dr. Madzsar József és Szerdahelyi Sándor.

5. *A társadalmak fejlődése.* Július 24-én tartja Timár Miklós.

6. *A történelmi materializmus.* Július 28-án tartja dr. Rónai Zoltán.

7. *A modern filozófia.* Július 31-én tartja dr. Benczelits Jázon.

8. *A modern pszichológia problémái.* Augusztus 5-én tartja dr. Ben-
czelits Jázon.

9. *A természettudományi gondolkozás.* Augusztus 7-én tartja dr.
Madszar József.

10. *A modern politika főbb irányai.* Augusztus 7-én tartja dr. Har-
kányi Ede.

11. *A szocializmus.* Augusztus 14-én tartja dr. Kunfi Zsigmond.

12. *Magyarország helyzete a kulturfejlődésben.* Augusztus 18-án tartja
dr. Szende Pál.

13. *A nemzetiségi kérdés és hazafiság.* Augusztus 21-én tartja dr.
Jászi Oszkár.

A tanfolyam ingyenes. A résztvenni szándékozók Timár Miklós egye-
sületi titkárnál (VII., Szövetség-utca 2/b szám) Jelentkezhetnek és tőle kér-
hetnek bővebb felvilágosítást.

A Huszadik Száznak a következő új könyveket küldték be.

- Eugene de Robérty: *Sociologie de faction. La genese sociale de la raison et les origines rationnelles de taction.* Paris Alcan 1908. Ára 7 fr. 50
- Nagy László: *A gyermek érdeklődésének lélektana.* Budapest, Franklin. 1908. Ára 3 kor.
- Shakespeare: *Julius Caesar.*
Ford. Vörösmarty Mihály.
Farkas Pál: *Keleti úti képek.*
- Wilde. Oszkár: *Flörenci tragédia.* Ford. Benedek Marcel.
- Gustave Flaubert: *Egy jó lélek.*
Ford. Gábor Andor.
- Höfding Harold: *Darwin élete és tana.* Ford. Zoltán Vilmos.
- Korcsmáros Nándor: *Az örökifjú.* Budapest, Deutsch Zsigmond és Tsa, 1908. Ára 2 kor.
- Vörösmarty Géza: *Költemények (1880—1883.).* Budapest, Athenaeum, 1908. Ára 4 kor.
- Kiss Károly: *Piros mezőkön.* Proletárversek. Budapest, Világosság. 1908. Ára 2 kor. 50 fill.
- *A fuvaripari munkások szervezkedése.* 1898—1908. Budapest, Világosság, 1908.
- Lukács György: *Parlamentáris eljárás Angliába5n.* Budapest, Gelléri és Székely, 1908.
- Jakabffy Zoltán: *A színházépítés fejlődése.* Budapest, Stephaneum, 1908.
- Rácz Gyula: *A városi vállalatok fejlődelmzősége.* Lord Avebury könyvéről. Budapest székesfőváros házi-nyomdája, 1908. Ára 1 kor.
- Koller István: *A hétszintű polgári iskola.* Különlenyomat a *Beszterce* c. lapból.
- Rohoska József: *Papi vallás - laikus vallás.* Sárospatak, 1908. Ára 80 f.
- Rohoska József: *Babylonia és Assyria vallástörténete.* Sárospatak, 1908. Ára 2 kor.
- Kövári Gyula: *A leszármazás és a fejlődés elmélete.* Budapest, Athenaeum, 1907. Ára 1 kor.
- Ágoston Péter: *A sztrájk büntetése.* Nagyvárad, Sebő Imre, 1908. Ára 1 kor.
- *Platón sophistája.* Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel s filozófiai műszótárral ellátta Simon József Sándor. Budapest, Franklin, 1908. Ára 3 kor. 50 fill.
- Kaposi M. L.: *A nemzetiségi kérdéstről.* Pszichológiai alapon. Budapest, Pátria. Ára 2 kor.
- Demjén Zoltán: *Az élet a művészetben.* Budapest, Athenaeum, 1907. Ára 1 kor. 60 fill.
- Porszem: *Akié a föld azé az ország.* Budapest, Hornyánszky, 1908. Ára 2 kor.
- Komócsy István: *A gyermekek nemi felviágosítása. Szülők könyve.* Pécs, 1908. Ára 2 kor.
- Ludwig Hatvány: *Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten.* Ein Kollegienheft. Leipzig, Julius Zeitler, 1908. Ára M. 2-50.
- Királyfi Árpád: *Bosznia szerepe kivándorlási politikánkban.* Budapest, Franklin, 1908. Különlenyomat a *Budapesti Szemléből.*
- Kreutzer Lipót: *Magyar Jegybank. Adatok a bankkérdéshez.* Budapest, Deutsch Zsigmond és Tsa, 1908. Ára 2 kor.

Magy. könyvt. Bp. Lampel
1908. Egyes szám ára 30 f.